
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

24e jaargang nr. 1
februari 1983

Inhoud

De strook niemandsland tussen wetenschap en school: de Republiek van Weimar en het Derde Rijk J.C. Hess	1
Kanttekeningen naar aanleiding van het artikel van prof.dr. J.C. Hess W. Top	7
Carl von Ossietzky over Weimar W.F.B. Melching	9
Van oermens tot Sovjetburger M. Jansen	15
Partizanen tegen Alva: Nederlandse geschiedenis in het Sovjetonderwijs M. Jansen	19
VGN-nieuws	23
Kroniek	24
Recensies	26

Redactie

Drs. J. Harderwijk, *voorzitter*
Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen, tel. 03448-1686
Drs. C. Bogaerts, IJsselstein.
Dr. A.J.L. van Hooff, Malden.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Drs. E. Jonker, Utrecht.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Inzending kopij

Bij inzending van kopij gaat de redactie ervan uit dat deze niet tevens elders ter publicatie wordt aangeboden. Kopij gaarne in tweevoud, op eenzijdig betypte vellen. Voorgedrukt kopijpapier wordt op aanvraag toegezonden.

Adressen VGN

Algemeen Bestuur
Dr. N. J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749
Drs. W. A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837
W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709
E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769
Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 5923-424
J. Engbers, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Roest 2 Olland, 5491 XX St. Oenderode. Tel. 04138-7138
T. van der Geugten, *sectie (2) Mavo/Lbo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925
Drs. H. J. P. M. Ketelaars, *sectie (3) Havo/Vwo*, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-5958
R. van der Geest, *sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Plantsoen 71, 2311 KJ Leiden. Tel. 071-125325
Drs. J. Harderwijk, *redactie Kleio*, Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.
Mevr. D. H. Verhagen, *Didactiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697
K. G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
Drs. C. G. van der Kooij, Winschoterweg 10, 9723 CG Roodehaan, tel. 05904-1556
Sectie (2) Mavo/Lbo
S. Erich, Rysloane 15, 9283 XS Surhuizum, tel. 05123-1607
Sectie (3) Havo/Vwo
Mevr. drs. E. Karreman, Van Limburg Stirumstraat 13, 3581 VA Utrecht, tel. 030-514052
Sectie (4) Tertiair Onderwijs
Drs. J. Baalbergen, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude. Tel. 02946-3207
Didactiekcommissie
H. van Duysen, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976
Onderwijsadviescommissie
Drs. H. Nolles, Stevensweg 22, 2141 VL Vijfhuizen, tel. 02508-1934
Commissie Volwassenenonderwijs
F. Thijssen, Potgieterstraat 32 bis, 3532 VS, Utrecht, tel. 030-948310

Ledenadministratie en abonnementen

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Aangifte, wijzigingen en opzegging van het lidmaatschap **schriftelijk** meedelen aan: **Administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ 's Gravenhage**. Aan nieuwe leden wordt verzocht bij hun aangifte mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, huisadres, telefoonnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft en ook de sectie of het soort lidmaatschap waartoe men wenst te behoren. Betaling na ontvangst acceptgirokaart.

Niet-leden kunnen zich na goedkeuring van het bestuur abonneren op Kleio à f 65,— per jaar. Voor aanvraag richt men zich tot de penningmeester van het bestuur, Mevr. H. Mulkens-Harmijer, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen.

Reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement, die geen docent geschiedenis en staatsinrichting zijn.

Contributies

Gewone leden

- a. docenten PA's, Havo, Vwo en tertiair onderwijs f 90,—
- b. docenten Mavo, Lbo, basisonderwijs f 60,—
- c. buitengewone leden f 55,—
- d. studentleden f 50,—

Leden, die minder dan 16 uur per week lesgeven, kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school, aantal te geven uren en de categorie waartoe men behoort.

Vermindering van contributie moet elk jaar opnieuw worden aangevraagd voor 1 december van het nieuwe kalenderjaar.

Losse nummers

Losse nummers f 7,50 per ex.

Bij grotere aantallen losse nummers is korting mogelijk. Gelieve tevoren contact op te nemen met de penningmeester. Dit geldt ook voor volledige nummers Kleio Didactica.

Leerlingenmateriaal Kleio Didactica: f 5,00 per ex., 5 tot 10 ex. f 3,50 per ex., meer dan 10 ex. f 3,00 per ex., meer dan 20 ex. f 2,50 per ex..

Bestelling geschiedt door overmaking van het verschuldigde bedrag op giro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van jaargang en nummer (plus aanduiding 'volledig nummer' of 'leerlingenboekje') en aantal gewenste exemplaren. Indien uitverkocht volgt terugstorting op uw rekening.

De strook niemandsland tussen wetenschap en school: de Republiek van Weimar en het Derde Rijk

J.C. Hess

Prof.Dr. J.C. Hess heeft aan de VU in Amsterdam en aan het Ubbo Emmius in Leeuwarden een PAO-cursus gegeven over de geschiedenis van Duitsland in het Interbellum. Naar aanleiding daarvan maakt hij in het volgende artikel enige opmerkingen over de manier waarop dit thema behandeld zou moeten worden en in praktijk behandeld wordt.

De heer W. Top, vakdidacticus geschiedenis aan de VU, plaatst enige kanttekeningen bij het artikel.

De illustraties bij deze twee bijdragen, van George Grosz, een onafhankelijk socialist, zijn uit zijn bundels *Das Gesicht der herrschenden Klasse* en *Abrechnung folgt!*, resp. uitgekomen in 1921 en 1923.

De bedoeling is om bepaalde hoofdlijnen aan te geven en tegelijk enkele kritische kanttekeningen te plaatsen bij de over dit onderwerp uitgegeven leermiddelen.¹ Het zal niet mogelijk zijn om een samenvattend overzicht over het onderwerp als geheel te schrijven: daarvoor zou een nieuw katern nodig zijn. Ook niet, om de zeer omvangrijke, gedifferentieerde en althans afgesloten wetenschappelijke discussie over het Duitse nationaal-socialisme samen te vatten. Het gaat er om, enkele centrale aspecten zichtbaar te maken.

Het is maar al te duidelijk, dat het probleem van de doorvertaling van de resultaten van de voortdurende wetenschappelijke discussie niet bevredigend is op te lossen. Toch moet een poging worden gewaagd om de huidige stand van zaken wat de wetenschap betreft, in de scholen te laten belanden. Vereenvoudiging, generalisering, systematisering en samenvatting zijn in deze onvermijdelijk. Het geldende wetenschappelijke beeld mag worden vereenvoudigd, maar niet vertekend. Het behoeft geen betoog, dat wezenlijke grondlijnen of algemeen geaccepteerde nieuwe interpretaties niet mogen worden weggelaten. De verwerking daarvan voor het onderwijs zal de taak zijn van didactici. Over dit aspect zal W. Top, vakdidacticus geschiedenis aan de VU, aansluitend enkele opmerkingen maken.

Met het oog op het thema als geheel zijn twee zaken van belang: die van de leerdoelen en die van de beperking van het thema.

Mogelijke leerdoelen van het thema

Waarom is het onderwerp: nationaal-socialisme in Duitsland als eindexamenonderwerp gekozen? Elke leraar zal op deze vraag ongetwijfeld zijn of haar antwoord kunnen geven. Duidelijk is, dat het in dit onderwerp gaat over een van de centrale vragen in de Europese geschiedenis van de twintigste eeuw. Het Europa van nu en de plaats van dit werelddeel hangen nauw samen met de door de Nazi's ontkende Tweede Wereldoorlog. Wie zich in het heden wil oriënteren moet op de hoogte zijn van de gebeurtenissen van toen. Dat het onderwerp: het Duitse nationaal-socialisme de Nederlanders bijzonder aanspreekt staat wel vast. De verhouding tussen Nederlanders en Duitsers blijkt

ook nu nog veelal te maken te hebben met de ervaringen uit de bezettingsjaren.²

Het is van belang om de geschiedenis van Duitsland in het interbellum niet te beschouwen als een keten van veel los van elkaar staande gebeurtenissen of deze te zien als een rariteitenkabinet, maar om te proberen de samenhang in deze gebeurtenissen te (leren) begrijpen. Centraal in de problemen van de twintigste eeuw staat de bedreiging van de democratie door tegenstanders van links en rechts. Bij de bespreking van het voorbeeld Duitsland kunnen specifieke omstandigheden, die het bestaan en voortbestaan van elke democratie in gevaar brengen zichtbaar worden, maar tevens wordt daarin duidelijk, hoe historische ontwikkelingen aan bepaalde onherhaalbare vooronderstellingen zijn gebonden. Al is de Republiek van Weimar slechts ten dele geschikt om te dienen als paradigma voor de crisis³, toch kan behandeling van de Republiek en de geschiedenis van het z.g. Derde Rijk leiden tot enkele algemene gezichtspunten. Deze zijn uiteraard minstens zo belangrijk als kennis van de op zichzelf staande gebeurtenissen. Leren uit de geschiedenis is een moeizame onderneming; slechts wie er zich grondig mee bezig houdt kan uit de gebeurtenissen lering trekken. Een voorbeeld van een te simpele conclusie is, dat het samengaan van kapitalisme en economische crisis tot fascisme leidt. Daarom is het riskant om het voorbeeld Duitsland te isoleren en dan te veralgemeniseren: de ontwikkeling van de Westeuropese kapitalistische staten, maar ook die van de USA in het interbellum, toont aan dat het hierin niet om een noodzakelijk verband gaat.

Het probleem van de leerstofafbakening

Men kan zich afvragen of het nationaal-socialisme als Duits fascisme thuis hoort in het algemene beeld van het fascisme en daarvan een bijzondere categorie is, gekenmerkt door rascisme en expansionisme – deze wetenschappelijke notie bestaat – of dat het een eigensoortige uitdrukking van een extreem rechtse diktatuur is.⁴ In elk geval moet niet over het hoofd worden gezien op welke wijze het Duitse fascisme past binnen het internationale kader van het fascisme. De specifiek Duitse trekken zijn binnen de internationale kenmerken van het fascisme duidelijk te onderscheiden.

Om de overwinning van het nationaal-socialisme in Duitsland te begrijpen kan in elk geval niet met 1918 worden begonnen. Dat betekent nog niet dat men moet vervallen in de éénsporige interpretatie van de Duitse geschiedenis, die alle negatieve ontwikkelingen vanaf Luther via Frederik de Grote en Bismarck in een rechte lijn naar Hitler doortrekt: een interpretatie, die immers slechts de omkering is van de even eensporige heldenlegende van het nationaalsocialistische geschiedenisbeeld.

Op tenminste twee samenhangende zaken moet worden gewezen. Anders blijft de moeilijke weg van Duitsland naar de democratie onbegrijpelijk. Zonder een

minstens korte terugblik is ook het extreme expansionisme van het nationaal-socialisme niet te begrijpen. Door de zwakheid van liberale en democratische krachten in het Duitsland van de negentiende eeuw, onder meer veroorzaakt door de economische achterstand en de staatkundige versplintering mislukte de burgerlijke revolutie. De tegenkrachten, sterk door het verbond tussen troon en altaar, een effectieve burokratie en een slagvaardig leger bepaalden de structuur van het Duitse Rijk van 1871: gestabiliseerd op autoritair-monarchale wijze.

Dat dit Duitse Rijk participeerde in de expansieve ambities van de grote mogendheden in de tijd van het imperialisme is in

dit verband minder belangrijk dan de omstandigheid, dat de Duitse élite aanhanger was van het sociaal-darwinisme en dat dit werd verbonden met een gevoel als pas gevormde nationale staat in een achterstandssituatie te verkeren. Daardoor werd zij reeds voor en vooral gedurende de Eerste Wereldoorlog geleid door de droom een wereldmacht te worden. De nederlaag van 1918 werkte in dit verband niet genezend, maar juist bevestigend: men wachtte een gunstiger gelegenheid af.

Bij leerstofafbakening komt ook de voor onze tijd belangrijke vraag naar voren of Bonn gelijk te stellen is aan Weimar, een vraag, die de geschiedenis van de Bondsrepubliek sinds haar ontstaan heeft vergezeld. In geschiedenisonderwijs, dat ook met betrekking tot het heden wil oriënteren, mag aan deze vraag niet worden voorbijgegaan. Juist voor Nederland is deze vraag relevant omdat hier de opvallende neiging bestaat om de Duitse democratie in crisissituaties weinig vertrouwen te schenken.

Een enkele opmerking hiervan moge volstaan.⁵ Al is het een omstreden vraag of het Derde Rijk een – uiteraard ongewilde – moderniserende uitwerking heeft gehad op de Duitse samenleving of dat deze modernisering het gevolg was van de Tweede Wereldoorlog, duidelijk is, dat de verschillen tussen de Republiek van Weimar en die van Bonn aanzienlijk zijn, ondanks de aanwijsbare continuïteit wat betreft kapitalisme en burokratie. Vermeldenswaard in dit opzicht zijn de verdwijning van de klasse van de 'Junker', de grotere sociale mobiliteit en openheid, de vermindering van de godsdienstige tegenstellingen met als gevolg een nieuw partijstelsel en een eenheidsvakbeweging, de verdwijning van het traditionele militarisme, de duidelijke democratisch-parlementaire oriëntatie van de grondwet – dit in tegenstelling tot de dualistische inrichting van de Republiek van Weimar – en tenslotte de verdeling in twee Duitslanden. Telt men daarbij nog de succesvolle economische ontwikkeling tot in de jaren zeventig en de economische ontwikkeling tot in de jaren zeventig en de economische en militaire integratie in EG en NAVO, dan is duidelijk hoe groot het verschil is tussen de werelden waarin de politici van Weimar en Bonn actief waren en zijn. Overleving van de democratie is daardoor niet gegarandeerd, maar dat is nergens het geval. De voorwaarden voor overleving zijn echter veel gunstiger dan na 1918.

De Republiek van Weimar

Samenhangend met de behandeling van

Rückkehr geordneter Zustände

het Duitse nationaal-socialisme dringt zich, wat de Republiek van Weimar betreft, steeds weer de vraag op waarom deze is mislukt. Deze eenzijdige benadering is in de wetenschappelijke discussie zeer omstreden. Meer en meer komt men er toe de Republiek van Weimar als een eigen periode te beschouwen of in de kontekst van de continuïteit en diskontinuïteit tussen Weimar en Bonn te plaatsen. In dit verband echter staat de vraag naar het falen van Weimar centraal. Daarom moet de vraag naar de oorzaken van de mislukking duidelijk worden gesteld en zo mogelijk even duidelijk beantwoord. Op de verschillende mogelijkheden tot interpretatie heb ik in ander verband gewezen.⁶ Wie een akkumulative interpretatie aanhangt – en dat doe ik – moet een veelvoud van factoren in aanmerking nemen. Bovendien moet in de geschiedenis van de Republiek van Weimar een duidelijke periodisering worden aangebracht. Eerst de revolutie van 1918-1919, vervolgens de eerste crisisfase van 1919 tot 1923, de fase van de schijnbare stabiliteit van 1924 tot 1929 en de tweede crisisfase van 1930 tot 1933.

Hoe stond het met Weimar in de zomer van 1919? Een niet-gewenste republiek, geboren uit de nederlagen van het keizerrijk en een oppervlakkige, d.w.z. slechts politieke revolutie, ternauwernood gestabiliseerd door drie compromissen tussen de sociaal-demokratische leiding en het opperbevel van het leger, de parlementaire fracties van de MSPD, de linksliberalen en het politieke katholicisme in de coalitie van Weimar, met een zeer problematische grondwet (dualisme van parlementair en presidentieel systeem met de mogelijkheid tot misbruik door de president, die daarvan na 1930 daadwerkelijk gebruik maakte). Daarbij komt dan nog de als zeer hard en beslist onaanvaardbaar ondervonden vrede.

Het resultaat: de 76%, die in januari 1919 bij de verkiezingen voor de Nationale Vergadering achter de partijen van de coalitie van Weimar stonden, liep bij de eerste verkiezingen voor de Rijksdag (zomer 1920) terug tot 48%. Sedert 1920 was de Republiek een 'republiek zonder republikeinen', of juist: met een prorepublikeinse minderheid. Toch beschikten de republikeinen nog over de belangrijkste posities (o.a. het ambt van president) en was hun inspanning niet murw gemaakt. Het lukte zelfs de monarchaal georiënteerde rechtsliberalen voorlopig te winnen voor deelname aan de regering en dus medewerking aan de Republiek: een essentiële verdienste van de 'verstandsrepublikein' Stresemann en een belangrijke voorwaarde voor de voorlopige stabilisatie

ring van de Republiek in de jaren twintig.

De republikeinen werden verder verzwakt omdat ze het parlementaire systeem niet effectief vermochten te handhaven. Redenen hiervoor waren enerzijds de gebrekkige voorbereiding op regeringsverantwoordelijkheid (het keizerrijk kende slechts regeringen van ambtenaren), hun onvermogen om compromissen te sluiten omdat er grote tegenstellingen bestonden van wereldbeschouwelijke aard (politiek katholicisme tegenover sociaal-demokraten, maar ook katholicisme tegenover liberalen, daarnaast een zelfs in dit kamp toenemende distanciëring van de eigen Republiek), anderzijds de omvang en complexiteit van de problemen die opgelost moesten worden wat betreft de buitenlandse en economische politiek. De regering moest voortdurend een krisispolitiek voeren. Met het oog op de onzekere verhoudingen aangaande de meerderheid en de grote spanningen tussen de coalitiepartners bleven de kabinetten zelden langer dan een jaar overeind. Dat gold ook voor de fase van schijnbare stabiliteit 1924-1929.

Een belangrijke oorzaak van de ondergang van de Republiek van Weimar was dat de partijen die o.l.v. de sociaal-demokraat Müller sinds 1928 een grote coalitie vormden, in begin 1930 (nadat de totstandkoming van het Youngplan was verzekerd) niet meer de bereidheid tot het compromis opbrachten om de grote financiële problemen die samenhangen met de economische crisis, gezamenlijk op te lossen. Daarmee mislukte de laatste parlementaire regering op een moment waarop de nazi's nog slechts een onbetekenende minderheid uitmaakten van de Rijksdag, maar wel reeds in de laatste maanden opzienbarende successen boekten in de verkiezingen voor de landdagen in verschillende deelstaten.

Deze z.g. zelfmoord van de democraten betekende echter nog niet de ondergang van de Republiek. Voor deze zelfmoord droegen de maar tijdelijk pro-republikeins ingestelde rechtsliberalen, die na de dood van Stresemann terugkeerden in het kamp van de rechte oppositie tegen de Republiek tenminste evenveel verantwoordelijkheid als de sociaal-demokraten, die rekening probeerden te houden met de economische nood situatie van hun achterban en daarom weinig sociaalpolitieke flexibiliteit lieten zien. Men moet vooral niet vergeten hoe zeer de vertegenwoordigers van de oude voor-republikeinse élite in de leiding van leger en burokratie rond de uit hun kringen afkomstige rijkspresident Hindenburg, op de gelegenheid wachtten om de sociaal-demokraten uit te schakelen van deelname aan de regering en het

roer naar rechts te wenden. Het is opvallend dat de burgerlijke partijen van het midden, vooral het katholieke Zentrum, bereid waren deze koerswijziging mee te voltrekken. Omdat dit voor de vorming van een meerderheid niet toereikend was, werd de Rijksdag ontbonden, met als gevolg de rampzalige verkiezing van september 1930.

De tweede crisisfase is die van de presidentiële regeringen. Eerst die van Brüning, nog steeds verzekerd van een parlementaire meerderheid waarvan na de september-verkiezing van 1930 opnieuw de sociaal-demokraten deel uitmaakten, maar wel een meerderheid, die geen actieve rol meer speelde, maar de noodverordeningen van de regering nog slechts toelatte en geen tegenstand bood tegen de toenemende uitschakeling van het parlement bij de voorbereiding van besluiten. De snel toenemende economische nood werd niet door een actieve regeringspolitiek bestreden, maar gebruikt om los te komen van de afspraken over de herstelbetalingen die vastlagen in het Youngplan. De gevolgen voor de binnenlandse politiek werden op de koop toe genomen, omdat men het heil verwachtte van resultaten op het terrein van de buitenlandse politiek. Intussen wendden grote groepen zich tot het nationaal-socialisme: vooral uit de burgerlijke middenstand en meer jongeren dan ouderen: zij koesterden weinig hoop wat de economie betrof en geloofden al lang niet meer in deze Republiek. Het nationaal-socialisme daarentegen beloofde het 'Erwachen Deutschlands'. Nadat het een massabeweging was geworden, wekte het de belangstelling van de oude élites, die meenden de nazi's voor hun doel te kunnen gebruiken: de omvorming van de Republiek tot een autoritaire staat door vergaande uitschakeling van de parlementaire structuren.

Nadat Brüning het gewenste resultaat wat de buitenlandse politiek betreft, dus bevrijding van de verplichting tot herstelbetalingen, praktisch had bereikt, kon hij gaan. De presidentiële minderheidskabinetten van Von Papen en Schleicher (zomer en herfst 1932) probeerden beiden langs verschillende wegen de stabilisering naar rechts te bereiken door de nazi's bij de regering te betrekken, maar zij faalden, omdat de nazi's zich niet met een bijrol tevreden stelden en ook niet onderling te verdelen waren. Pas het derde presidentiële minderheidskabinet, de regering Hitler, maakte duidelijk dat door de revolutionaire dynamiek van het nationaal-socialisme stabilisering naar rechts mogelijk was; intussen gebeurde dit op heel andere wijze dan de kring rond Von Papen, Von Hindenburg en Hugenberg

Ludendorffs Rückkehr

zich hadden voorgesteld, die ook op 30-1-1933 nog meende de nationaal-socialisten voor hun doel te gebruiken.

Al deze aspecten: de zwakheid van de Republiek vanaf haar ontstaan, de innerlijke verdeeldheid, ook op cultureel gebied (waar zeker niet alleen moderne en progressieve tendensen de overhand hadden), de externe economische noodsituatie in de wereldcrisis, het niet accepteren van de uitslag van de Eerste Wereldoorlog, de pogingen van de oude élite in het leger, de burokratie, in de industrietop en in de landbouw (de 'Junker') om de leiding weer in eigen hand te krijgen moeten naar voren komen in het beeld van de ondergang van de Republiek van Weimar. Deze punten konden hier maar kort worden aangeduid. Als men de Republiek van Weimar en de mislukking daarvan werkelijk wil begrijpen, dan moet het in de katernen getekende beeld niet alleen worden gezuiverd van fouten, die in een opmerkelijk aantal bij de behandeling van dit onderwerp voorkomen⁷, maar ook zal de in alle gevallen beslist onbevredigende voorstelling van de presidentiële fase (1930-1933) moeten worden herzien.⁸

Nog een ander opvallend gebrek: de behandeling van de buitenlandse politiek. In de omschrijving van de minister wordt inzake de ontwikkeling van de buitenlandse politiek na 1920 een belangrijk terrein niet genoemd: de aparte rol die Duitsland speelde tussen Oost en West (Rapallo en het Verdrag van Berlijn tussen Duitsland en Rusland van 1926). Dat kan de reden zijn waarom de buitenlandse politiek op een eenzijdige wijze wordt behandeld. Maar hoe kan men iets begrijpen van het pact tussen Stalin en Hitler als van de Russisch-Duitse betrekkingen sedert 1918 niets bekend is? De Duitse geschiedenis van het interbellum is geen onbegrijpelijke opeenvolging van toevallige gebeurtenissen, maar het resultaat van politiek handelen en niet-handelen van de leidende groeperingen tegen de achtergrond van de economische, sociale, binnenlands en buitenlands politieke ontwikkelingen.⁹

Het nationaal socialisme

In het volgende zal nog kort op enkele samenhangen in het Duitse nationaal-socialisme worden ingegaan. In de eerste plaats op de stabilisering van de nationaal-socialistische heerschappij, die in drie fasen tot stand kwam: van de benoeming van Hitler als Rijkskanselier tot de machtigingswet (maart 1933), vervolgens de verschillende maatregelen met betrekking tot de gelijkgeschakeling van de leiding van de SA en de overname van het ambt van Rijkspresident door Hitler als 'Führer und Reichskanzler' (zomer 1934).

Binnen acht weken legden de nationaal-socialisten de belangrijkste fundamenten voor hun regime: de afschaffing van de grondwettelijk vastgelegde rechten na de Rijksdagbrand en de aanvaarding van de machtigingswet, waardoor het parlement werd uitgeschakeld. Wat waren de oorzaken van dit snelle succes? Enerzijds de efficiënte vermenging van nationalistische propaganda (door de overname van de macht door de nationaal-socialisten als een 'nationale revolutie' voor te stellen, waartegen een goede Duitser geen bezwaar kon hebben) en terreur, weliswaar ingebouwd in het systeem, maar gerechtvaardigd en verhuld door het 'legale' karakter van de nationaal-socialistische machtsuitoefening. Anderzijds moet het totale bankroet van het republikeinse systeem worden genoemd. De arbeidersbeweging was verdeeld, en verstrikt in een broederstrijd tussen vermeende 'Kozis' en 'sociaal-fascisten'; de liberalen waren volledig doodgebloed, de katholieken gingen zich aanpassen. Politiek rechts ondersteunde het veranderingsproces, zonder te merken dat men de rol van de bedrogen erfgenaam speelde.

Dat het Duitse volk Hitler in 1933 wilde kan in het licht van de verkiezingsuitslagen van maart 1933 in zekere zin worden bevestigd, ook al hadden de nazi's alléén ook nu nog geen meerderheid. Vast staat wel, dat er geen alternatief aanwezig was nadat de Rijkspresident en de leiding van de Reichswehr de stap naar de militaire diktatuur niet hadden gewaagd. Van een democratische Republiek als alternatief was zodoende geen sprake meer.

Men mag ook niet over het hoofd zien, dat in 1933 nog slechts weinigen het gevaar van het nationaal-socialisme inzagen of omdat men de kansen op resultaat onderschatte, of omdat men het gevaar van de totale vernietiging van de rechtsstaat niet zag aankomen.

Was het nationaal-socialisme een 'Hilte-risme'? De centrale rol die Hitler in alle katernen speelt lijkt dat te bevestigen.

Intussen is allang het besef gegroeid, dat de 'Führerstaat' als bewust produkt van de 'Führermythe' moet worden beschouwd. De werkelijke mogelijkheden voor de invloed van Hitler zijn zeer omstreden. Daardoor wordt zijn positie als diktator niet geloofwaardig, maar de vraag is, of hij de alomtegenwoordige Führer was of zelfs maar een 'zwakke diktator'. Anders gezegd: gingen werkelijk alle belangrijke beslissingen en impulsen van hem uit?

Op Hitler georiënteerde historici als Bracher, Hillgruber en Hildebrand beantwoorden deze vraag bevestigend, maar zij houden zich niet zonder reden vooral bezig met de buitenlandse politiek van het nationaal-socialisme, waar inderdaad het directe ingrijpen van Hitler duidelijk aanwijsbaar is. Maar ook zij erkennen, dat de nationaal-socialistische staat geen efficiënte en gesloten diktatuur was, zoals de propaganda het voorstelde, maar eerder een chaotische wirwar van organisaties en instituties, oud en nieuw: het traditionele ministerie van buitenlandse zaken naast de speciale gezant van de Führer in Engeland en Oostenrijk, de organisatie – buitenland van de NSDAP onder Bohle, het buro – buitenland van de NSDAP onder Rosenberg en tenslotte het buro – Ribbentrop. Wat de rechtspraak betreft stonden naast het traditionele ministerie van justitie en de oude rechtbanken, de z.g. volksgerichten en het totaal geen rechtszekerheid biedende Schutzhaft- en KZ-systeem van de Gestapo en de SS, en tenslotte, wat de militaire sektor betreft: het naast elkaar voorkomen van Wehrmacht en Waffen-SS.

Niet zonder reden heeft men deze staat als een 'Doppelstaat' ja, als een 'polykratie' beschreven.¹⁰ In deze 'polykratie' hadden de partners van de nationaal-socialisten, de leiding van de Duitse industrie en de leiding van de Reichswehr aanvankelijk een aanzienlijke zelfstandigheid, maar ze werden in toenemende mate onderworpen aan de nationaal-socialistische invloed.

In dit verband hoort ook de discussie over de voorrang van de economie – waarin de orthodox-marxistische interpretatie Hitler als marionet van het groot-kapitaal bestempelt – respectievelijk die van de politiek. Het valt op, dat zelfs marxisten uit het westen, zoals de Engelse historicus Tim Mason er toe neigen om deze orthodox-marxistische interpretatie te laten vallen.

Als aanvulling moet er hier op worden gewezen, dat zich binnen de nationaal-socialistische beweging verschillende machtsblokken vormden: naast de NSDAP-partijorganisatie die zich vooral tot de propaganda beperkte stond het dynamische SS-komplex. Het beeld van

de monolytische nationaal-socialistische diktatuur is derhalve in menig opzicht nader te differentiëren.

Bij de behandeling van het verzet tegen het nationaal-socialisme wordt in de katernen de meeste aandacht gevraagd voor het verzet van de kerken en van de militairen. Het verzet van de arbeidersbeweging – een bevoorrecht thema in de DDR-literatuur, waarin deze vorm van verzet sedert lang een grote plaats inneemt – heeft in de laatste jaren ook in West-Duitsland in sterke mate aandacht gevraagd.¹¹ Meer dan in de na-oorlogse jaren worden er ook vragen geplaatst bij de motieven en politieke noties van het burgerlijk verzet, vooral bij de traditionele, nationalistische oriëntatie ervan.

De buitenlandse politiek van het Derde Rijk wordt in alle katernen als voorgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog uitvoerig behandeld. De internationale achtergrond van de successen van het nationaal-socialisme tot het voorjaar van 1939 komt er daarbij vrij bekaaid af.¹²

De appeasement-politiek van de westelijke landen berustte zeker voor een deel op de angst voor een nieuwe oorlog en op de bereidheid om de eisen tot herziening van het meer en meer als kunstmatig beoordeelde vredesverdrag van Versailles te accepteren. Maar in deze appeasement-politiek speelden ook mee de afleiding van de aandacht van Engeland en Amerika door de oorlog in Oost-Azië en door de onrust in het gebied rond de Middellandse zee (expansie Italië, Spaanse burgeroorlog) en de onoverbrugbare kloof tussen

Engeland en Rusland. Daar kwamen bij de economische zwakheid van Engeland en de achterstand in bewapening. Ook hier weer: de onmacht om het gevaar van het nationaal-socialisme te doorzien.

De vroegere discussie of Hitler in wezen handelde als opportunist in de buitenlandse politiek en de hem geboden kansen als weliswaar extreem nationalistische, maar in wezen toch traditionele politicus uitbuitte (Taylor), of zich doelbewust aan een vooropgezet programma hield, dat allesbehalve traditioneel was, is met de overwinning van de voorstanders van de programma-these beëindigd. Daarentegen blijven de laatste doelen van de buitenlandse politiek van de nationaal-socialisten zeer omstreden.

Eenheid van opvatting bestaat over het doel van het scheppen van 'Lebensraum' in Oost-Europa, maar of de nationaal-socialisten zich hiertoe zouden beperken (zoals de z.g. 'Kontinentalisten' menen) of ook naar de wereldheerschappij streefden (de z.g. 'Globalisten') in de geest van de 'Stufenplanthese' van Hillgruber, is nog volop in de discussie.¹³

De nationaal-socialistische rassenpolitiek als centraal element in de ideologie en de realiteit binnen het Derde Rijk komt in alle katernen ter sprake. Noch de propagandistische uitbuiting van het anti-semitisme, noch de samenhang van de Tweede Wereldoorlog met de voltrekking van de z.g. 'Endlösung' wordt echter altijd duidelijk.

Ongetwijfeld werkte de nationaal-socialistische propaganda dieper door omdat zij een duidelijke vijand-van-binnenuit

kon aanwijzen als wortel van alle kwaad. Ook was het pas de Tweede Wereldoorlog, die de nationaal-socialisten de gelegenheid gaf van maatschappelijke discriminatie en uitschakeling van Joodse medeburgers over te gaan tot hun vernietiging. Dat daarbij de moorddadige rassenpolitiek voor de nationaal-socialisten een hogere of tenminste een even grote betekenis had als de oorlogsvoering zelf valt af te leiden uit de prioriteit, die het rassistische dogma had boven de economische en militaire doelmatigheid. Belangrijke hulpbronnen werden ter beschikking gesteld van het vernietigingsapparaat: op het hoogtepunt van de veldtocht naar Rusland, toen de Wehrmacht en het Reichssicherheitshauptamt van de SS over het vervoer per trein van respectievelijk militaire zaken of transport naar de vernietigingskampen twistten, werden beide in dezelfde mate als van belang voor de oorlog beoordeeld. Sebastian Haffner formuleerde dan ook de stelling dat Hitler de Tweede Wereldoorlog, waarvan de militaire nederlaag zich al lang aftekende, nog slechts voortzette om de vernietiging van de Joden te kunnen voltooien omdat dit voor hem een even belangrijk doel was als het streven naar de Duitse heerschappij over Europa.¹⁴

Vermeldenswaard is in dit verband, dat er ook een serieuze discussie gaande is over de vraag in hoeverre de feitelijke uitvoering van vernietiging van de Joden moet worden beschouwd als intentionaal of geïmproviseerd.¹⁵ Met de van elke waarde en overtuigingskracht gespeende pogingen uit het neo-fascistische kamp om de verantwoordelijkheid van de leiding van het nationaal-socialisme voor de vernietiging in twijfel te trekken of zelfs te loochenen heeft deze discussie niets te maken.

Welke plaats neemt het nationaal-socialisme in de Duitse geschiedenis in? Men kan zeker niet beweren, dat het verloop van de Duitse geschiedenis vóór 1933 wel moest leiden tot het nationaal-socialisme. Er zijn ook andere continuïteiten, liberale, democratische en sociaal-demokratische krachten, die niet opgewassen bleken tegen het aanstormen van problemen tijdens de Republiek van Weimar en pas na 1945 in althans West-Duitsland een nieuwe kans kregen. Er bestaat ook die kommunistische continuïteit, die steunend op het Russische 'broedervolk', nu in Oost-Duitsland heerst.

Zo zijn er in de Republiek van Weimar eigenlijk vier hoofdstromen te onderscheiden: naast de juist genoemde democratische en kommunistische bestaan de traditioneel monarchaal-nationalistische krachten en het nieuwe rassistische nationalisme van de nationaal-socialisten. Het

verbond tussen laatstgenoemden maakte de machtsovername mogelijk. Via deze gebeurtenis wijst 1933 ver terug in de geschiedenis van Duitsland. Het Duitse nationalisme, het Duitse militarisme, de opvattingen inzake de rol van de centrale macht in de staat ('Obrigkeitsstaat'), het anti-semitisme en het anti-marxisme waren verschijnselen, die de nationaal-socialisten aantroffen en die ze konden uitbuiten. Ze overtroffen echter hun partners in revolutionaire en expansionistische konsekwenties en schiepen daarmee een systeem, dat een volledig ander karakter kreeg dan het autoritaire keizerrijk.¹⁶

Met dank voor de vertaling aan W. Top.

Noten

1. J. Beetsma/P.A. Das/B. Pijlman, *Geschiedeniswerkplaats, HAVO/VWO Examenboek 1983. De voorbereiding op het examen. Nationaalsocialisme in Duitsland (1918-1945). Nederland voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog (1939-1946)*. Wolters-Noordhoff, Groningen 1982; K. van Dijk/H. Ulrich/H.L. Wesseling, *Nationaalsocialisme in Duitsland (1918-1945)*. Malmberg, Den Bosch 1982; J. Goedhart, *histo-special. Nationaalsocialisme in Duitsland (1918-1945)*. Thieme, Zutphen 1982; W.F. Kalkwiek/A.C. de Beer, *Nationaalsocialisme in Duitsland (1918-1945). Nederland voor, tijdens en na de Tweede wereldoorlog (1939-1946)*. Meulenhoff Educatief, Amsterdam 1982.

Bedoeld is hier geen gedetailleerde bespreking van deze katernen. Vanzelfsprekend slaan de opmerkingen alleen op de gedeeltes over Duitsland.

2. Zie bijvoorbeeld de inleiding van de studie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, *Onder Invloed van Duitsland. Een onderzoek naar gevoeligheid en kwetsbaarheid in de betrekkingen tussen Nederland en de Bondsrepubliek*. Den Haag 1982, p. 11; J.C. Hess en F. Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers – altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980*. Den Haag 1982, p. 121-122.

3. Vergelijk J.C. Hess, Weimar als paradigma van de crisis, *TvG* 95 (1982), p. 179-195.

4. Hieronder valt ook het verband tussen fascisme en totalitarisme. Vergelijk het zeer duidelijke hoofdstuk hierover bij K.D. Ermann, *Die Zeit der Weltkriege* (Gebhardt, *Handbuch der deutschen Geschichte*, deel 4), Stuttgart 1976,

p. 360-370 (dit handboek is opgesplitst in diverse pockets bij dtv verschenen).

5. Zeer veel uitvoeriger Jürgen Kocka, 1945: Neubeginn oder Restauration?, in: Carola Stern/Heinrich August Winkler (Hrsg.), *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1945*, Frankfurt 1979, p. 141-168.

6. J.C. Hess, Weimar, p. 180-181.

7. Hier alleen enkele voorbeelden:

Beetsma/Das/Pijlman, p. 26: het ging niet om 'de socialisering van de maatschappij'; de uitvoerende macht kwam niet in de hand van de president; het Anschluss-probleem wordt hier niet genoemd; p. 27: Stresemann noemde zijn politiek bewust geen 'Erfüllungspolitik'; p. 29: 1930 werd niet de demilitarisering van het Rijnland beëindigd, maar de bezetting van de laatste zone door de geallieerden.

Van Dijk/Ulrich/Wesseling, p. 9: de vrede van Versailles werd juist niet door de liberalen medeondertekend, maar alleen door socialdemocraten en katholieken; Duitsland mocht wel een vloot houden, echter niet groter dan 15 000 man en met strakke beperkingen m.b.t. de grootte en bewapening van de schepen; p. 13: 1925 aanvaardde Duitsland zijn westgrens niet als definitief (zie de pogingen van Stresemann, om Eupen-Malmedy op een vreedzame wijze terug te krijgen); p. 15: Brüning regeerde langer achter elkaar dan elk ander kanselier van de Weimar Republiek.

Goedhart, p. 7: de tijd van 1929 - 1933 is zeker niet de tijd van Hugenberg, maar eerder, als er alleen een naam mee verbonden wordt, de tijd van Hindenburg; p. 11: de Kapp-Putsch faalt niet door een staking in Berlijn, maar door een algemene staking; p. 15: Stresemann wou zeker het Verdrag van Versailles niet uitvoeren, maar probeerde op een vreedzame wijze en stap voor stap ervan af te komen.

Kalkwiek/De Beer, p. 6: ook samen met de USPD had de SPD in de Nationale Vergadering geen meerderheid; p. 10: vele jonge schrijvers in de Weimar Republiek schreven een uiterst rechtse nationalistisch getinte literatuur en maakten hierdoor hun lezers juist ontvankelijk voor de nazi-ideologie; p. 15: de zitting van de Rijksdag op 21-3-1933 was niet de laatste en deze werd ook niet opgeheven (p. 16), maar door het een-partijen-stelsel uitgehold, dus er zaten na zomer 1933 alleen nog nazis in.

8. Een veel betere behandeling krijgt deze periode in *Sprekend Verleden. Een geschiedenis van de wereld* 3a. Gottmer educatief. Vergelijk ook Wolfgang J. Mommsen, 1933: Die Flucht in den Führerstaat, in: *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1945* (als bij noot 5), p. 111-138.

9. Zie ook Jürgen Kocka, Ursachen des Nationalsozialismus, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 25/80 (21.6.1980), p. 3-15.

10. Vergelijk Peter Hüttenberger, Nationalsozialistische Polykratie, in: *Geschichte und Gesellschaft* 2 (1976), p. 417-442.

11. Vergelijk Detlev Peukert, Der deutsche Arbeiterwiderstand 1933 - 1945, in: *Der Nationalsozialismus als didaktisches Problem. Beiträge zur Behandlung des NS-Systems und des deutschen Widerstands im Unterricht*. Schriftenreihe der Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 1980, p. 77-101. Deze bundel bevat ook een aantal andere zeer interessante bijdragen voor de behandeling van het nationaal-socialisme in het onderwijs en is op aanvraag te verkrijgen bij de Bundeszentrale für politische Bildung in Bonn (Berliner Freiheit 7, D 5300 Bonn).

12. Dit is blijkbaar ook in Duitse schoolboeken vaak het geval. De kritiek die Dieter Riesenberger op dit punt uitspreekt, ligt er niet om (de descriptieve behandeling, alsof men alles weet en niets omstreden is; de concentratie op de 'Haupt- und Staatsaktionen' onder verwaarlozing van het leven van alledag in het Derde Rijk; geen uiteenzetting van de functie van de nationaal-socialistische ideologie; de verkeerde voorstelling van de nationaal-socialistische staat als een rationeel georganiseerd en efficiënt systeem; de – ongewilde – bevestiging van het Hitler-beeld van de 'Führermythe', door het altijd centraal stellen van Hitler). D. Riesenberger, Der Nationalsozialismus im Geschichtsunterricht – die didaktische Situation heute, in: *ibidem*, p. 15-21, vooral p. 17 en 18.

13. Vergelijk Klaus Hildebrand, *Das Dritte Reich*, München² 1980, p. 26, 171, 172.

14. Sebastian Haffner, *Anmerkungen zu Hitler*, München 1978, p. 154, 178-182. Er is ook een Nederlandse vertaling van Haffners boek.

15. Vergelijk Martin Broszat, Hitler und die Genesis der 'Endlösung'. Aus Anlass der Thesen von David Irving, in: *Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte* 25 (1977), p. 739-775; Christopher R. Browning, Zur Genesis der 'Endlösung'. Eine Antwort an Martin Broszat, in: *ibidem* 29 (1981), p. 97-109; Wolfgang Scheffler, Zur Entstehungsgeschichte der 'Endlösung', in: *Aus Politik und Zeitgeschichte* B 43/82 (30.10.1982), p. 3-10.

16. Zeer veel uitvoeriger hierover Thomas Nipperdey, 1933 und die Kontinuität der deutschen Geschichte, in: *Historische Zeitschrift* 227 (1978), p. 86-111 (weer gedrukt in: *Die Weimarer Republik. Belagerte Civitas*, uitgegeven door Michael Stürmer, Königstein 1980, p. 374-392).

Kanttekeningen naar aanleiding van het artikel van prof.dr. J.C. Hess

W. Top

Door het artikel van Hess worden we weer eens gekonfronteerd met het bestaan van de strook niemandsland in de schoolgeschiedenis. De wetenschapper die stofgericht bezig is geweest met dit onderwerp, veel interpretaties aandraagt, veel vragen stelt en daarmee de discussie op gang houdt, en de leraar, die in leerlinggerichtheid katernen laat aanschaffen om een raamwerk voor het opgegeven eindexamenonderwerp te hebben, en die zijn kennis aanvult met Bullock, Fest of uit de Standaardgeschiedenis van de Twintigste eeuw, of met meer of minder. Of ook, zoals in dit geval, een PAO-cursus volgt van een hoogleraar, die zich in dit onderwerp specialiseerde. Afzien van de vraag, of de PAO-cursussen voor de behandeling van dit soort onderwerpen zijn bedoeld; ze floren in elk geval.

Na de ontmoeting van een vertegenwoordiger van de vakwetenschap met het geschiedenisonderwijs gedurende drie avonden blijft de strook niemandsland bestaan en heeft een gezamenlijke verkenning inzake de 'Vermittlung' nog geen vorm gekregen. Maar daar kwam men ook niet voor. Van der Dussen acht het noodzakelijk, dat vakdidactici op dit terrein actief zijn. 'in veel sterkere mate' zelfs'. Maar zij worden door de a.s. leraren in een andere richting gedrongen, omdat de lessituatie zo onbekend is en zo bedreigend kan zijn, dat in de korte opleiding meer naar noodverbanden moet worden gezocht dan naar het uitspitten van de fenomenologisch-hermeneutische methoden en het doorbreken van de kompartmentering van wetenschap en onderwijs.² Dat hier enkele opmerkingen worden gemaakt bij het artikel van Hess moge overigens een bewijs zijn voor het feit, dat persoonlijke kontakten over genoemde problemen niet ontbreken. Aan de Vrije Universiteit bestaat zelfs een commissie Vakwetenschap/Vakdidactiek om mogelijke verbanden te leggen.

De kollega's, die zich hebben beijverd om voor de c.s.e.-onderwerpen een katern te schrijven, komen er intussen niet zo goed af: geen enkel katern voldoet aan de criteria, die de heer Hess zich voorstelt. In een blad als Kleio behoeft men het voor hen niet op te nemen. Als leraar geef je de hele geschiedenis: na de rol van Von Papen besproken te hebben sta je voor de behandeling van de grote volksverhuizing of de maatregelen van Pericles. Als leraar overzie je daardoor minder dan een hoogle-

raar, die zich jarenlang heeft gespecialiseerd in een tijdvak of een deel daarvan. Verantwoording afleggen zoals gebeurde na de verschijning van het Onderbouwrapport lijkt op een discussie tussen mensen, die elkaars werkgebied niet kennen en praten over verschillende problemen.³ Van de PAO-cursussen gegeven door de heer Hess, heb ik een deel bijgewoond. Deze misten zeker hun doel niet en werden in het algemeen als boeiend ervaren.

In een college van meer dan zes uur kan uiteraard ook veel meer op details worden ingegaan en kunnen vragen worden behandeld. In de katernen wordt niet veel meer geboden dan de minimumstof, waarbij de auteurs in het algemeen ook nog aandacht besteden aan de didactische verwerking, waarvoor in de PAO-cursus op de VU tot nu toe geen tijd werd uitgetrokken. Deze cursus had als doel de huidige stand van zaken inzake het wetenschappe-

*Wenn einst der Kaiser kommen wird
Schlagen wir zum Krüppel den Wirth
Knallen die Gewehre - tack, tack, tack
Aufs schwarze und aufs rote Pack!
(Aus einem Nationalgesang der Reaktionsäre)*

**ARBEITER! BESTEHT DARAUF,
DASS DIESE GESELLSCHAFT
UNSCHÄDLICH GEMACHT WIRD!!**

Plakat anlässlich des Mordes an Rathenau

lijk onderzoek weer te geven en de verwerking werd aan de leraar overgelaten: diens lessen kunnen er door worden verdiept, in het gunstigste geval zoekt hij de nieuwste literatuur op.

Dwingt het c.s.e. intussen niet tot een zekere oppervlakkigheid? Het is mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat van de punten, door Hess in het artikel en in de cursus aangedragen, weinig of niets in deze verdiepende zin terugkomt in het eindexamen. Daarmee is niet gesteld, dat een dergelijke cursus daarom geen waarde zou hebben als algemene achtergrond voor de leraar. Dat effect is niet meetbaar. De generalisaties in de katernen zijn andere en oppervlakkiger, maar het onderwerp omvat dan ook meer dan het probleem van de Republiek van Weimar. Als didactische verwerking zou een voorbeeld, zoals Tocha dat geeft over de Kristallnacht wel in het geheel hebben gepast.⁴ Maar voor de verwerking is meer tijd nodig en moet een cursus minder staan onder de druk van enkele avonden.

Wat het examen betreft: de vragen zijn helaas vaak niet van een diepgang, die de leraar dwingt veel materiaal buiten het direkt beschikbare te zoeken. De kennisvragen nemen immers een grote plaats in en waar gepoogd wordt vaardigheden te toetsen, wordt aan de leraar een grote vrijheid gelaten in de beoordeling. Dit kan er toe leiden, dat de lessen, die voorbereiden op het schriftelijk eindexamen veel feitenmateriaal naar voren brengen en er een soort training ontstaat – een gevaar, dat hier niet voor de eerste keer wordt gesignaleerd.

Of daarentegen het fascisme inderdaad in een breed verband aan de orde kan komen en het Duitse fascisme binnen dat kader kan worden geplaatst is de vraag. En hoe noodzakelijk ook, de zeer brede aanloop in de negentiende eeuw zal ook vaak niet worden gemaakt. Wat de begrenzing naar

de andere kant betreft: Bonn tegenover Weimar, hoe interessant in de colleges en in het artikel ook gebracht, dit thema zal in veel gevallen niet ter sprake komen.

Een centrale vraag is wel, waarom de Republiek van Weimar is mislukt, de z.g. zelfmoord der democraten. Bovendien is de kulturele ontwikkeling tijdens de Republiek van Weimar, in het artikel niet, maar tijdens de cursus wel besproken, een onderwerp, dat zeker de moeite waard is. Behandeling van de staatsrechtelijke problemen in de jaren 1930-1933 behoort overigens wel tot de wat men in navolging van Küppers 'diffuge' stof is gaan noemen, en voor een aanvaardbare behandeling is een goed op de hoogte zijn van de leraar een eerste voorwaarde.⁵ Maar gemakkelijk verkrijgbare waarheid bestaat nu eenmaal niet in de geschiedenis volgens Pamela Mays.⁶ Aan vereenvoudigingen zal men in het algemeen niet ontkomen. Voor het verkrijgen van een beeld van de gebeurtenissen zijn affectieve doelen noodzakelijk, maar het gevaar van een emotionele benadering – b.v. via de beelden van Holocaust – is sterk aanwezig. Vooroordelen en vijandsbeelden worden gemakkelijk opgeroepen, zeker als het over een onderwerp als de Tweede Wereldoorlog gaat.⁷

Is verwerking via teksten en bronnen een oplossing? Voor een zo snel mogelijk door-nemen en leren van de eindexamenstof zeker niet. In zeker opzicht kan behandeling vanuit een probleemgerichte aanpak zelfs ver over het eindexamendoel heen-schieten en op inefficiënte wijze voorbereiden op dat eindexamen, omdat leerlingen geen vragen herkennen. Wat dat betreft loopt men met de katernen weinig risico's, omdat naar een evenwichtige aanbieding van de stof is gestreefd. Maar juist daar-door kan het geheel gaan lijken op de door Hess genoemde 'keten van veel, losstaande gebeurtenissen.' Het lijkt in elk geval

gewenst, dat de katernen een brede ondersteuning krijgen van teksten, afbeeldingen en bronnen. Bij de Duitse jeugd blijkt een grote leemte te bestaan in de kennis van het nationaal-socialisme, volgens enkele onderzoeken van Van Borries.⁸ Dat zou samenhangen met de primaire socialisatie in het gezin en de invloed van de media. Wat het eerste betreft zal de huidige generatie via thuis niet zoveel kennis omtrent de Tweede Wereldoorlog meer opdoen, wat het tweede betreft is moeilijk een schatting te doen, al draagt de serie *Moderne geschiedenis* aan de beeldvorming niet zoveel bij.

Het komt dan toch allemaal weer neer op de leraar, zijn inzet en creativiteit bij de behandeling van dit onderwerp. Daarbij zullen vakwetenschappers in de gelegenheid moeten worden gesteld en bereid moeten zijn – maar daaraan ontbreekt het m.i. niet – om informatie te verstrekken over de stand van zaken opdat de strook niemandsland tussen school en universiteit wordt bestraft.

Noten

1. *Geschiedenis op School*, 1977², blz.27
2. Fina, K., *Kommunikation Im Geschichtsunterricht*, *Geschichtsdidaktik* 1981, p.65 vv.
3. Greep, J.C.M. en Gieles, P.H.F., *Vakdidaktiek en Vakwetenschap*, *Kleio*, 1978, p.180 vv.
4. Tocha, M., *Zu Theorie und Praxis narrativer Dastellungsformen mit besonderer Berücksichtigung der Geschichtserzählung*, *Geschichts-didaktik*, 1979, p.209 vv.
5. Küppers, W., *Zur Psychologie des Geschichtsunterrichts* (1961)
6. Pamela Mays, *Why teach history?* (1974)
7. Schmid, H.D., *Vorurteile und Feindbilder als Problem der Geschichtsdidaktik*, *Geschichts-didaktik* 1981, p. 131 vv.
8. Von Borries, B., *Unkenntnis des Nationalsozialismus – Versagen des Geschichtsunterrichts*, *Geschichts-didaktik* 1980 p. 109 vv.

Carl von Ossietzky over Weimar

W.F.B. Melching

Door historici zijn vele uiteenlopende verklaringen gegeven voor de 'Auflösung' van de Republiek van Weimar. In dit artikel komt een tijdgenoot aan het woord, die de tekortkomingen van Weimar uitgebreid gesignaleerd heeft mede vanuit een bepaald toekomstverwachting.

De auteur, een voormalig geschiedenisleeraar, werkt in Berlijn aan een dissertatie over Carl von Ossietzky en zijn krant de *Weltbühne*.

Inleiding

Modernisering en toekomstverwachtingen zijn niet het monopolie van linkse intellectuelen; de denkbeelden van rechtse, 'neo-konservatieve' intellectuelen zijn mede in het licht van hun voorloperschap van de nazi-ideologie uitgebreid onderzocht. Ik hoef hier slechts te wijzen op Kurt Sontheimer's 'Anti-demokratisches Denken in der Weimarer Republik'. In tegenstelling tot rechts zijn de ideeën van linkse, meestal partijloze, intellectuelen vrijwel niet onderzocht. Toch vormen zij als vertegenwoordigers van het 'andere Deutschland' mijns inziens een belangrijk element in een meer vollediger beeldvorming van Weimar.

Een reconstructie van de kritiek en de toekomstverwachting, of in goed Duits 'das Gegenbild', van linkse intellectuelen kan o.a. aan de hand van journalistieke publicaties worden ondernomen. De noodzaak van het geven van reacties op de veelheid van actuele ontwikkelingen, heeft nauw betrekking op de rolopvatting van de intellectueel. Zij beschouwen het als hun taak de gebeurtenissen in de maatschappij te interpreteren, deze aan hun medeburgers uit te leggen en te toetsen aan hun voorstelling van een rechtvaardige samenleving.

Binnen de journalistiek is er één blad dat als primus inter pares kan worden aangemerkt: *'Die Weltbühne. Wochenschrift für Politik-Kunst-Wirtschaft.'* Het blad verscheen als opvolger van *'die Schaubühne'* vanaf april 1918 tot en met 5 maart 1933. Met een oplage van 20.000 stuks, die zelfs gezien de kleinschaligheid van de Duitse pers, bescheiden mag worden genoemd, is het duidelijk dat het belang van de *Weltbühne* niet in het numerieke lag. Dat belang lag dan ook in de politieke onafhankelijkheid; deze maakte het mogelijk om ten aanzien van elk onderwerp een onorthodox standpunt in te nemen. Naast de ongebondenheid dankt het blad zijn invloed en roem aan de stilistische en analytische kwaliteiten van zijn medewerkers, zoals Heinrich Mann, Kurt Tucholsky en Carl von Ossietzky. Hierdoor was het blad een van de belangrijkste woordvoerders van de culturele elite, de sprekende minderheid.

In het politieke landschap van Weimar is de positie van deze groep moeilijk te bepalen. Ze stonden tussen de SPD en de KPD, maar als libertaire individualisten namen ze partijfolklore en -discipline niet geheel

serieus. Ossietzky noemde zich zelf een 'parteiloser Mann der Linken' en van Tucholsky is der verzuchting bekend: 'Ik wou dat ik lid was van de KPD, dan konden ze me er uit gooien'.

Het is door de visie en leiding van Carl von Ossietzky, vanaf 1927 hoofdredacteur, dat het blad zijn grootste invloed kreeg; mede hierom en gezien zijn constante productie zal ik mij tot hem beperken. Bovendien viel zijn verbintenis aan de *Weltbühne* samen met de tijd waarin de situatie in Duitsland snel en radicaal veranderde. Katalysator was de wereldcrisis, welke met name in Duitsland op korte termijn grote gevolgen had. Het uiteenvallen van de coalitieregering Müller in maart 1930 betekende het einde van de samenwerking van SPD en het politieke midden. De radicalisering laat zich bovendien aflezen aan een sterk verlies voor de liberale middenpartijen en winst voor de NSDAP en KPD. Vanaf dit jaar maken de regeringen weer een intensiever gebruik van het artikel 48, waarop ik nog terugkom. Heiber omschrijft dit proces als: *'Der anti- oder zumindestens aparlamentaire autoritäre Staat (. . .) war mit der Wahl vom 14. September 1930 Verfassungswirlichkeit geworden.'*

Carl von Ossietzky. Biografische gegevens

Carl von Ossietzky, geboren te Hamburg in 1889, maakte na de Eerste Wereldoorlog carrière als journalist bij een aantal vooraanstaande Berlijnse dagbladen; tevens was hij organisatorisch werkzaam in de pacifistische beweging en de Deutsche Liga für Menschenrechte. De sfeer bij linksliberale dagbladen en grote uitgevers zoals Ullstein is op voortreffelijke wijze beschreven door Arthur Koestler in zijn autobiografie *Arrow in the blue!* Ossietzky was vanaf 1926 verbonden aan de *Weltbühne*, hoofdredacteur werd hij in 1927. Deze functie bracht hem een aantal keren in aanraking met de justitie. In 1931 moest hij op beschuldiging van hoogverraad voor het gerecht verschijnen. Eén van zijn medewerkers had onthuld dat de Reichswehr betrokken was bij de volgens het verdrag van Versailles illegale opbouw van een luchtmacht. Ossietzky weigerde gebruik te maken van de 'grote leugen' dat hij in goed vertrouwen zijn kolommen had opengesteld voor deze bijdrage. Hij werd veroordeeld tot 18 maanden. Hij moti-

veerde zijn besluit als volgt: 'Ik ga niet uit loyaliteit de gevangenis in, maar omdat ik als gevangene het lastigst ben.' Dankzij een kerstamnestie kon hij januari 1933 zijn werkzaamheden hervatten. De avond van 27 februari stond de Rijksdag in brand. Ook al was Ossietzky voor een arrestatiegolf gewaarschuwd, hij weiger-

de te vluchten. Diezelfde nacht werd hij als zovelen door de Gestapo in Schutzhaft genomen; dit was het begin van een lijdensweg langs concentratiekampen, die in 1938 met zijn dood in een Berlijns sanatorium zou eindigen. Internationale acties om hem te bevrijden mondden uit in de toekenning van de Nobelprijs voor de Vrede in 1936.

Kritiek op Weimar

Voor mijn onderzoek heb ik gebruik gemaakt van de in 1978 verschenen herdruk van de jaargangen 1918-1933 van de *Weltbühne*. Bloemlezingen uit de 413 artikelen die hij voor dit tijdschrift schreef, zijn voornamelijk uit Oostduitse koker afkomstig en deze selecties zijn te veel door de DDR-smaak bepaald om een werkelijk betrouwbare afspiegeling van zijn oeuvre te kunnen geven. Zo is bijvoorbeeld elk kritische woord over de KPD met zorg weggelaten. Door een inventarisatie van Ossietzky's kritiek op de tekortkomingen van de samenleving is het mogelijk vast te stellen welke opvattingen Ossietzky had over een volgens hem wel goed functionerende samenleving. De kritiek ligt immers in het verlengde van de ideale samenleving, het 'Gegenbild'.

Ossietzky's kritiek op de gang van zaken in de Republiek laat zich in een viertal punten samenvatten.

1. In de eerste plaats was de macht van rechts of zo men wil het 'kapitalisme' onevenredig groot.
2. Dit overwicht werd volgens Ossietzky onvoldoende gecompenseerd, omdat met name de politici en parlementariërs te kort schoten in het uitoefenen van hun controlerende en wetgevende taak.
3. Juist het georganiseerde socialisme, SPD en KPD, dat volgens Ossietzky verzet zou moeten bieden stelde zich te weinig strijdbaar op.
4. De internationale verhoudingen ten slotte waren zeer instabiel. Het ontbreken van een positieve vrede had bovendien zijn weerslag op de houding van het rechtse nationalisme, de natuurlijke bondgenoot van het kapitalisme.

De term kapitalisme werd door Ossietzky in twee betekenissen gebruikt, als concrete schijningsvorm van grote industriële concentraties, maar ook in de zin van een abstracte definiëring van de ondernemingsgewijze productie, met alle volgens hem daaruit voortvloeiende gevolgen. Deze productiewijze had volgens hem, bovendien een doorslaggevende invloed op de politiek en de maatschappelijke verhoudingen. Het is namelijk de doelstelling van elke regering om een zo groot mogelijk welvaart te creëren; daarom heeft het functioneren van de economie grote invloed op de koers van de binnenlandse en buitenlandse politiek. In een economische crisis koos de regering ten onrechte voor het voortbestaan van het economisch systeem, ook wanneer dit ten koste ging van de macht en levensstandaard van de arbeiders. De belangen van het kapitalisme werden te veel geïdentificeerd met het 'na-

Die Weltbühne

Der Schaubühne XXVIII Jahr

Wochenschrift für Politik · Kunst · Wirtschaft

Begründet von Siegfried Jacobsohn

Unter Mitarbeit von Kurt Tucholsky
geleitet von Carl v. Ossietzky

Inhalt:

Carl v. Ossietzky	Elserne Front
K. L. Gierstorff	Gewerkschaftlicher und politischer Streik
Helene Stöcker	Kriegsrakete „Im Dienste der Menschheit“
Rudolf Leonhard	Kurellas Mussolinibuch
Axel Eggebrecht	Wer weiter liest, wird erschossen!
Ignaz Wrobel	Fräulein Nietzsche
Rudolf Arnheim	Betrübliche Filme
Hans Reimann	Zürich
F. R. Böcklin und Bernhard Citron	Bausparkassen
Theobald Tiger	Europa

Bemerkungen — Antworten

Erscheint jeden Dienstag

XXVIII. Jahrgang

12. Januar 1932

Nummer 2

Versandort Potsdam

Verlag der Weltbühne
Charlottenburg · Kantstrasse 152

tionaal belang'. Volgens Ossietzky was dit in feite het privé-belang van een kleine groep die belang had bij het voortbestaan van de economische verhoudingen. Ook in het buitenlands beleid was er sprake van beïnvloeding; zo gingen er onder de invloed van de crisis stemmen op om over te gaan op een autarkische politiek; autarkie was volgens Ossietzky een expansief streven. Zo zou het kapitalisme in samenwerking met het rechtse nationalisme een bedreiging voor de vrede kunnen worden. Het feit dat het kapitalisme in de vorm van het bedrijfsleven werkgever was, betekende dat het grootste deel van de bevolking voor hun bestaanszekerheid direct of indirect afhankelijk was van dit systeem. Ossietzky karakteriseerde deze verhouding als slavernij; bovendien werd door schaalvergroting, machtsvergroting en niet te vergeten de wereldcrisis de positie van de arbeiders steeds kwetsbaarder.

Ook al is het kapitalisme in feite anoniem, Ossietzky bestreed fel gezagsdragers die zich zijns inziens identificeerden met de belangen van dit kapitalisme. Zo achtte hij de in 1925 tot president gekozen Hindenburg ten enen male ongeschikt voor deze functie. Gezien zijn status als oorlogsheld moeilijk aan te vallen, door zijn leeftijd en vriendenkring een dankbaar object voor politieke manipulaties, door het beruchte artikel 48 in het bezit van te veel macht. Kortom, een gevaar voor de uitgangspunten van de Republiek die hij geacht werd te verdedigen. *'Der staatliche Notstand ist vorhanden. Er heisst Hindenburg und nicht anders,'* oordeelde Ossietzky.

Het artikel 48, geschreven door links om het hoofd te beiden aan rechtse putschisten, hield in dat de president bij decreet maatregelen kon nemen, waarvoor hij slechts achteraf toestemming behoeft te vragen aan de Reichstag. Dit gecombineerd met de presidentiële macht om naar believen de Reichstag te ontbinden en de kanselier en de ministers te benoemen betekende in de praktijk een (feitelijk) ongecontroleerde macht. Zo gebruikte de regering Brüning, gesteund door Hindenburg, het zelfs om in 1930 de al 16 keer geweigerde begroting er door te drukken. Ossietzky onderschatte Hitlers begaaftheden als politicus en manipulator van de snel veranderende omstandigheden. De partijorganisatie en Hitlers rol beschouwde Ossietzky als creaties van de geldschietters van de NSDAP, vaak afkomstig uit kringen van het bedrijfsleven. Van ernstiger aard waren volgens hem de electorale successen van de NSDAP; Ossietzky interpreteerde deze als een symptoom van de teleurstelling en onvrede met de Republiek.

Veel structureler van aard waren de bedreigingen die besloten lagen in de overgenomen inboedel van het Keizerrijk, te weten leger en justitieel apparaat. Door de ambtelijke continuïteit en onvoldoende zuiveringen konden zij hun machtsposities behouden. Met name de onafzetbaarheid van de rechters, bedoeld als waarborg voor een onafhankelijke rechtspraak, bleek een mogelijkheid te bieden voor het conserveren van Wilhelminische waarden en normen. Politieke processen waren een gelegenheid om in de rechtzaal een soort guerrilla te voeren tegen de zo verafschuwde democratie. Befaamd zijn de in de *Weltbühne* gepubliceerde 'Justiztabellen', die goed gedocumenteerd vaststelden dat linkse wetsovertreders zowel in politieke als gewone zaken consequent onevenredig zwaar gestraft werden. Dit natuurlijk met alle gevolgen vandienvoor het toenemen van politiek geweld. Verschuivingen op het gebied van de seksuele moraal, juist in Weimar een prominent verschijnsel, zoals ongehuwd samenwonen, het verzet tegen de paragraaf 175 (homosexualiteit) en paragraaf 218 (abortus provocatus) bleven onverwerkt in de wetgeving. Behalve dat dit een belemmering betekende van persoonlijke vrijheden, waren volgens Ossietzky deze anachronismen een ondermijning van het vertrouwen van de burgers in de rechtvaardigheid van de staat.

Op grond van verordeningen om het politiek extremisme te bestrijden stelde de regering Brüning in 1931 engere grenzen aan de vrijheid van meningsuiting. In een vlammend betoog verzette Ossietzky zich tegen elke vorm van censuur of aanmoediging tot zelfcensuur. Deze censuur dreigde voor cineasten n.a.v. het vertoningsverbod van 'Im Westen nichts Neues', voor kunstenaars n.a.v. klachten over het Bauhaus, en voor journalisten. Juist de vrijheid van meningsuiting was voor Ossietzky een belangrijke waarborg voor de vrijheid.

Ossietzky constateerde een sterke greep van rechts op politiek en maatschappij. Deze belangengroepen konden zich zo sterk maken, omdat naar het oordeel van Ossietzky de politici, die geacht werden de rechtsstaat actief te verdedigen en uit te bouwen, het lieten afweten. Ook was de tactiek van de rechtse krachten na de stormachtige beginjaren veranderd, zij waren in staat een machtsverwicht op te bouwen zonder een confrontatie aan te gaan met de Republiek en zonder buiten het grondwettelijk kader te treden. *'Nicht die Anziehungskraft der Republik hat zugenommen, ihre Gegner sind klüger, elastischer geworden. Sie wissen jetzt dass es lohnender ist, dabei zu sein und*

mitzutun als draussen zu stehen und Steine durchs Fenster zu werfen'. In dit verband uitte Ossietzky, evenals *historici* van latere generaties, zware beschuldigingen aan het adres van parlementariërs, politici en partijbonzen. Zijn bezwaren golden echter nooit het instituut van de parlementaire democratie zelf; wél de wijze waarop hieraan in Duitsland inhoud werd gegeven.

De middelen van het parlementaire bedrijf, zoals het sluiten van compromissen en het vormen van coalities werden langzamerhand tot *doel* verheven. Deze tendensen leidden er toe dat de bevolking zich minder betrokken voelde bij een steeds minder geprofileerde besluitvorming. Een belangrijke oorzaak voor deze ontwikkeling lag volgens Ossietzky in het karakter van de moderne politieke partij, zoals die functioneert in een massademocratie. Partijen moeten middels beloftes inspireren, anderzijds is elke partij onderhevig aan bureaucratisering. Het overwicht van het bestuurlijke element veroorzaakte een sterke neiging tot uniformiteit en het onderdrukken van oppositie in de partijen. De Berlijnse historicus Hagen Schulze omschrijft dit verschijnsel in het geval van de SPD als een ernstige vorm van 'Organisationspatriotismus'. In kwaadaardige buien schilderde Ossietzky de volgens hem gedogmatiseerde partijlijnen dan ook af in pseudo-religieuze termen: *'Denn es gibt eine kommunistische Scholastik hierzulande (-), die auch die notwendige Marxzitate parat hätte, wenn es Stalin plötzlich gefiele katholisch zu werden.'* Moge hieruit overigens blijken dat Ossietzky ook een niet zo hoge dunk had van vadersje Stalin.

De toegeeflijkheid van de liberale middenpartijen en de SPD alsmede de weinig constructieve houding van de KPD bevorderden dat de presidentiële macht, ook door het artikel 48, grote omvang kon aanpakken. Welhaast profetisch klinkt dan ook Ossietzky's conclusie uit 1926: *'Der Artikel 48, die Geschichte seiner Anwendung ist die Geschichte der Republik.'*

De economische teruggang die in eerste instantie de middenklassen trof, veroorzaakte een verlies aan betekenis van het voordien toonaangevende burgerlijke waardenpatroon. Eigenlijk was het verval van de burgerlijke tradities en normen reeds eerder begonnen. Maatschappelijke veranderingen, veroorzaakt door de industrialisatie, waren onder het Keizerrijk krampachtig tegengehouden. Daarom interpreteerde de burgerij de snelle 'Umwertung aller Werten' als een direct gevolg van de invoering van de democratie. Dit gevoel werd nog eens versterkt door de economische chaos teweeg ge-

bracht door de inflatie van 1923. De democratie op haar beurt werd niet geassocieerd met een revolutie van binnenuit, maar met het verlies in de Eerste Wereldoorlog en de vernedering van Versailles. De afkeer van 'het systeem' en de economische ontreddeering veroorzaakte een vlucht in politieke mystiek, waarbij de NSDAP aanvankelijk slechts één van de vele tehuizen voor teleurgestelden was. De legale koers van de NSDAP sloot volgens Ossietzky aan bij de ontmanteling van de democratie ingezet door de regering Brüning. '*Nicht aus dem Verjüngungsbad der nationalen Revolution, aus ganz gewöhnlichen Ministerportefeuillen wird das Dritte Reich steigen*'. Het opmerkelijke van de situatie was dat tegen alle verwachtingen van marxisten en sociaal-democraten, niet de arbeiders in deze tijd van sociale en economische crisis het heft in handen konden nemen. Met de NSDAP als voornaamste instrument nam de vertwijfelde burgerij het initiatief: '*Primgeiger ist der Faschismus (...) mitten im fallenden Kapitalismus befindet sich die Arbeiter-schaft in der Defensive*'.

Juist voor Ossietzky en de groep waarvan hij een belangrijk woordvoerder was, vormde dit een uiterst pijnlijke ontwikkeling. Volgens hen was het socialisme het enige alternatief voor het kapitalisme en het in het kielzog van het kapitalisme oprukkende fascisme. Behalve de zojuist genoemde compromisbereidheid en het onderdrukken van de ontwikkeling van nieuwe strategieën zag hij als de belangrijkste reden voor het falen van het socialisme de onmogelijkheid om te komen tot een brede linkse democratische samenwerking. Immers voor hem waren '*Reformismus und Radikalismus zwei natürliche Zweige der Arbeiterbewegung*'.

Hierbij moet ik de kanttekening maken dat Ossietzky's oproep weliswaar begrijpelijk is, maar al te ver van de politieke werkelijkheid stond. De SPD, vanaf 1930 zonder regeringsmacht, was gevlucht in navelstaren en het koesteren van het sociaal-democratische bolwerk Pruisen. De KPD op haar beurt weigerde categorisch medewerking aan regeringsvorming of enige ondersteuning van de bestaande orde, in het geloof dat de revolutie elk moment zou uitbreken. Om dit te bespoedigen werkte zij o.a. tijdens de Berlijnse openbaar vervoersstaking zij aan zij met de NSDAP. Het kabinet van Papen schorste in juli 1932 de Pruisische regering. Papen benoemde zichzelf op grond van artikel 48 tot Reichskommissar. De SPD liet hier de laatste kans tot verzet voorbij gaan. Deze bevoegdheid was overigens ontworpen om in de beginjaren van de Republiek het conservatieve, particularistische Beieren op de knieën te dwingen.

Ondanks het enthousiasme over de vele verdragen, zoals Locarno, deelde Ossietzky dit optimisme over de internationale situatie niet. Te veel bilaterale verdragen, aldus Ossietzky, verminderden de geloofwaardigheid van verdragen en ondermijnden de Volkenbond, die uitging van een gezamenlijke aanpak van de problemen. De Volkenbond was in de bestaande vorm een ontoereikend orgaan, binnenlandse inmenging was een taboe: '*Deshalb hört die Kompetenz auf wo das Problem beginnt*'. In zijn taxatie van de internationale politiek stelt Ossietzky duidelijk 'das Primat der Innenpolitik'. De Volkenbond, óók met meer bevoegdheden, zou nooit in staat kunnen zijn een duurzame vrede te bewerkstelligen en te waarborgen, zolang er geen einde kwam aan het door het kapitalisme gedomineerde, agressieve optreden van de nationale regeringen.

Wat is nu Ossietzky's diagnose van de samenleving van Weimar? Parlement en democratie waren van binnenuit verzwakt. Dit bedreigde de wortels van de rechtsstaat, terwijl de politieke en maatschappelijke tegenstellingen ten gevolge van de wereldcrisis verscherpten. Ossietzky kwam tot de conclusie dat hierdoor het kapitalisme economisch en politiek de grootste macht kon vormen. Mede door het tekortschieten van haar natuurlijke antagonist, het socialisme, kon het kapitalisme deze machtspositie optimaal benutten, zowel in de binnenlandse als de internationale politiek.

'Gegenbild'

Behalve kritiek formuleerde Ossietzky in zijn artikelen strategieën om een volgens hem rechtvaardiger samenleving te creëren. Deze strategieën zouden op hun beurt tot een viertal belangrijke resultaten moeten leiden:

1. terugdringen van de macht van het kapitalisme;
2. versterken van het socialisme;
3. uitbreiding en garantie van de individuele vrijheden van de burger;
4. een reëlere kans op een duurzame vrede.

Eerst wanneer deze ontwikkelingen plaats hadden gevonden zou er volgens Ossietzky sprake kunnen zijn van een rechtvaardiger samenleving, vrij van onderdrukking, uitbuiting en bedreiging: '*de pluralistische rechtsstaat*'.

De korte termijn-voorstellen van Ossietzky richtte zich voornamelijk op het doorbreken van de politieke impasse en het beschermen van de burgerlijke vrijheden. Om de strijdbaarheid van de politieke par-

'Der Fascismus hat keine Mission und kein Programm mehr als die Ausrottung seiner Gegner.' (1926, 37, p.402.)

'Denn der Fascismus lebt von imaginären Gegnern... grade so wie die Moskauer das weisse Gespenst über die rote Mauer huschen lassen, wenn irgend eine Bilanz schlecht aussieht.' (1928, 11, p.390.)

'Der Nationalsozialismus mit all seinen sozial-revolutionären Phrasen ist und bleibt... eine reich dotierte Improvisation der Schwerindustrie, jäh empor getragen von der Enttäuschung und instinktiven Rebellion des Volkes.' (1931, 7, p.236.)

'Finden die beiden sozialistischen Parteien sich nicht in einer gemeinsamen Abwehrfront zusammen, dann gibt es gegeben den Fascismus keinen Halt mehr.' (1930, 41, p.537.)

'Der Sozialismus ist keine Sache rebellierender Einzelgänger mehr, die sich an den gläsernen Wänden einer festen Gesellschaftsordnung die Stirne blutig stossen, sondern eine Frage der Umorganisation, der bessern Distribution.' (1931, 40, p.504.)

'Die deutsche Kommunistenpartei ist nicht mehr ein bewegliche Apostelgemeinde sondern Kirche. Wir glauben aber nicht mehr an Kirchen, auch nicht, wenn sie Gott gestürzt und durch Karl Marx ersetzt haben.' (1930, 2, p.41.)

tijen te vergroten zou met name de SPD de dialoog met zijn vleugels aan moeten gaan. Creativiteit in het politieke denken van de grootste socialistische partij zou de kwaliteit en daardoor de aantrekkelijkheid van de politiek vergroten.

De Reichstag schermde zich volgens Ossietzky te veel af van de directe politieke wensen van de bevolking. Ossietzky spoorde daarom linkse activisten aan meer gebruik te maken van de mogelijkheden referenda te organiseren. In Weimar-Duitsland, kon op initiatief van politieke partijen of actiegroepen een referendum (Volksentscheid) georganiseerd worden, mits een verzoek hiertoe (Volksbegehren) door tenminste 10% van de stemgerechtigde burgers werd ondersteund. Deze mogelijkheid, enigszins vergelijkbaar met de 'Bürgerinitiative' van tegenwoordig, werden overigens ook intensief benut door rechtse groepen, vaak ondersteund door de Hugenbergpers.

De machtspositie van de conservatieve rechters was moeilijk te doorbreken; immers deze rechters beriepen zich op de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht, juist een van de verworvenheden van de moderne staat. Hier komt bij dat de in Duitsland gangbare rechtsopvatting geen ruimte liet voor een jurisdictie die het mogelijk maakt het recht zonder wetswijzigingen aan te passen aan nieuwe ontwikkelingen. Het initiatief om deze patstelling op te lossen lag daarom bij de wetgevende macht, de Reichstag. Moderne ideeën, zoals ongehuwd samenwonen en eenvoudige echtscheidingsprocedures, moesten hun weerslag krijgen in nieuwe wetten: *'Wir wollen ein Recht schaffen aus unser Zeit, aus unserem Kopf, aus unserem Blut.'*

In de politieke arena prefereerde Ossietzky de confrontatie boven het afschermen van conflicten door bijvoorbeeld persverordeningen, die impliciet ook nog de vrijheid van de burger beperken. Beperking van de discussie vormt een bedreiging voor de democratie: *'Wenn der Mund verstopft wird, sprechen die Revolver.'* Duidelijk is hieruit dat Ossietzky politiek als een overwegend rationeel proces beschouwde, waarin uiteindelijk de beste argumenten het zwaarste wegen, in de werkelijkheid van Weimar een door de feiten achterhaalde veronderstelling.

Ossietzky stond voor een dilemma, enerzijds wilde hij dat d.m.v. hervormingen de weg vrij gemaakt werd naar een pluralistische samenleving, anderzijds achtte hij de macht van het kapitalisme dermate groot, dat een werkelijk pluralistische samenleving alleen kon bestaan, mits de macht van het kapitalisme zou verdwijnen. Het kapitalisme terug te dringen, a priori van

elke werkelijke verandering, betekende dat het socialisme zich anders moest gaan opstellen. De SPD was te weinig strijdbaar; juist radicalisering in een tijd van desintegratie zou de aantrekkingskracht vergroten. De KPD bedreef volgens Ossietzky politieke dagdromerij door vast te houden aan het orthodoxe marxisme en de al te grote trouw aan de grote broer in Moskou: *'Es ist illusionär und bestem sozialistischen Gefühlen widersprechend, den Glauben zu nähren, die Befreiung der Arbeiterklasse sei allein mit dem Maschinengewehr zu erkämpfen und zu vollenden.'* De volgens Ossietzky hoogst noodzakelijke veranderingen in het economisch systeem zullen vanuit een democratisch verworven meerderheid in de staatsmacht moeten worden gerealiseerd. Ossietzky was een voorstander van een planmatig overheidsingrijpen in de economie om langs deze weg de bezits- en machtsverhoudingen op vreedzame wijze te veranderen.

Met name door de ontmanteling van de democratie, ingezet door de minderheidsregering Brüning en de groeiende electorale successen van de NSDAP werd het hoog tijd om de tactiek van een Volksfront te volgen: *'Noch ist die Möglichkeit der Zusammenfassung aller anti-faschistischen Kräfte vorhanden. Noch! Republikaner, Sozialisten und Kommunisten, in den grossen Parteien organisierte und Versprengte - lange werdet ihr nicht mehr die Chance haben, eure Entschlüsse in Freiheit zu fassen und nicht vor der Spitze der Bajonette.'*

Het perspectief van een linkse, democratische meerderheidsregering brengt ons dicht bij het centrale punt van Ossietzky's 'Gegenbild'. Vanuit deze positie zou een nieuwe maatschappelijke ordening kunnen worden geëntameerd, die een einde zou maken aan elke vorm van afhankelijkheid: *'Sozialismus bedeutet nicht Schutz vor Ausbeutung, sondern Brechung aller ausbeutende Mächte.'*

De tweede consequentie van een linkse meerderheid is dat het begrip 'Staat' een andere waarde en inhoud zou krijgen, namelijk: *'Die Sammlung der Klasse muss beinahe automatisch zur Eroberung der Macht führen und den Zwiespalt zwischen Staat und Gesellschaft beenden.'* Dit laatste punt is zeer karakteristiek voor het Duitse politieke denken; Bracher noemt dit 'das Deutsche Dilemma'. In de Duitse politieke traditie heeft de staat altijd tegenover de burgers gestaan in tegenstelling tot de angelsaksische landen, waar de staat het instrument is van de wensen en belangen van de burgers zelf. De mislukte revolutie van 1848 bevestigde de 'Obrigkeitsstaat', die na

'Die "Weltbühne" hat in langen Jahren für deutsche Angelegenheiten oft die schärfsten und schroffsten Formulierungen gefunden. Sie hat dafür von rechts den Vorwurf der Verräterei, von links den des verantwortungslos kitzelnden individualistischen Ästhetentums einstecken müssen. Die "Weltbühne" wird auch weiterhin das sagen, was sie für nötig befindet; sie wird so abhängig bleiben wie bisher, sie wird so höflich oder frech sein, wie der jeweilige Gegenstand es erfordert. Sie wird auch in diesem unter dem Elefantentritt des Faschismus zitternden Lande den Mut zur eignen Meinung behalten.' (1932, 19 p.692.)

'Die Reichswehr steht jenseits des sozialen Alltags... Die Justiz dagegen ist die vitale Sache jedes Bürgers. Misstrauen gegen sie in den Volksmassen bedeutete den moralischen Staatsbankrott.' (1927, 8, p.283)

'Wäre Herr von Hindenburg ein starker, bewusster, politisch handelnder Reaktionsär, eine Persönlichkeit von Urteil und Willen, so wäre alles viel einfacher. Aber dieser Präsident ist als Person kaum existent sondern eine glorreiche Attrappe, die von unverantwortlichen Fingern bewegt wird, ein vergöttlichtes Zéro...' (1930, 30, p.117.)

'Die Arbeiter wollen das Vaterland nicht grösser, sondern besser haben.' (1927, 33, p.237.)

'Es kommt nicht darauf an, wie viel Platz ein Volk unter der Sonne einnimmt, sondern wie die Güter darauf verteilt sind.' (1928, 45, p.690.)

1870 door de Pruisische regering o.l.v. Bismarck zo typerend werd voor Duitsland. De burgerij, internationaal de draagster van de 19e-eeuwse oppositie, ruilde haar ideeën in voor een andere droom, *de Duitse eenwording*. De zin van Ossietzky's 'socialisme', was dan ook gelegen in het *opheffen* van deze kloof door een identificatie van de burgers met de staat.

Ossietzky probeerde in zijn kritiek en 'Gegenbild' een aantal voorwaarden te stellen welke volgens hem vervuld moesten worden om van een maatschappij te kunnen spreken, waarin elke burger kon genieten van een optimale individuele vrijheid. Wellicht een utopistische visie, maar in ieder geval wel een logisch consistente. Uitgangspunt is de betekenis die hij toe-kende aan de rol van het kapitalisme. Rondom dit gegeven werkt hij zijn ideeën verder uit, zoals democratisering, socialisme en internationale vrede en veiligheid. Deze denkwijze is uiteraard sterk beïnvloed door de economische analyse van het marxisme. Het toekennen van een sleutelrol aan het economisch stelsel is een typisch materialistisch standpunt. Zijn partijpolitieke voorkeur wijst er echter op, dat hij beslist geen marxist te noemen is. Dit blijkt o.a. uit zijn stemmotivatie voor de presidentsverkiezingen van 1932: *'Gern hätte ich als parteiloser Mann der Linken für einen akzeptablen Sozialdemokraten gestimmt. Da kein sozialdemokratischen Kandidat vorhanden ist, muss ich schon für den kommunistischen stimmen.'* Democratie in de zin van medezeggenschap van de burger was volgens Ossietzky eerst mogelijk wanneer óók de *economische* macht zich in de handen van de burger bevond.

Mijns inziens dient Ossietzky in laatste instantie als een erfgenaam van het 18e- en 19e-eeuwse liberalisme te worden beschouwd. Ossietzky stelt namelijk niet een klasse of, het proletariaat, maar het rationele, van nature goede *individu* centraal. De vereniging van de arbeiders en de strijd tegen het kapitalisme zijn de *middelen*, het *doel* is de bevrijding en emancipatie van het *individu*. Dit emancipatieproces moet en kan alleen plaats vinden binnen een intacte en optimaal functionerende parlementaire democratie.

Conclusie

Rest mij nu nog op een tweetal vragen in te gaan. Critici verweten en verwijten Ossietzky dat zijn 'Gegenbild' volstrekt onhaalbaar was en dat zijn hieruit voortvloeiende harde kritiek de overlevingskansen van de Republiek heeft verkleind. Strikt genomen kan men aan de visie van een 'praxisfernen' intellectueel niet de eis van de onmiddellijke realiseerbaarheid stellen. Een intellectueel dient uit hoofde van zijn rolopvatting de bestaande orde in twijfel te trekken en veranderingen te stimuleren door het aangeven van mogelijk andere richtingen waarin de samenleving zich volgens hem dient te ontwikkelen. Opmerkelijk is dat door historici aangegeven oorzaken van de Auflösung, voor een belangrijk deel in Ossietzky's kritiek zijn terug te vinden. Ik denk hierbij aan de 'Justizkrise', het misbruik van artikel 48, de rol van Hindenburg, en de zelfvernietigingsstrategie van SPD en KPD. In hoeverre echter veranderingen *hierin* konden worden geconcretiseerd is een vraag van politieke wil en macht en ligt dus buiten Ossietzky's onmiddellijke invloedssfeer.

Dit brengt ons op het verwijt dat hij stelling nam tegen een democratie die reeds zwaar onder vuur werd genomen door anti-democraten van links en rechts. In de situatie waarin de Republiek verkeerde zou deze volgens de critici van Ossietzky,

een grotere overlevingskans hebben gehad, wanneer men de Republiek met al zijn fouten onvoorwaardelijk zou hebben gesteund. De suggestie die van deze kritiek uitgaat, is dat mede door de linkse critici het terrein voor de NSDAP zou zijn vrijgemaakt.

Hiertegen wil ik een tweetal bezwaren inbrengen. In de eerste plaats was Ossietzky niet anti-democratisch. Het parlementaire stelsel en democratische machtsverhoudingen waren het uitgangspunt van zijn bespiegelingen. Ossietzky probeerde juist de democratie weer een doel te geven. Het tweede bezwaar is dat de reflecties over de Republiek van Weimar vaak worden bepaald door de onafwendbaar lijkende opkomst van het Derde Rijk. Een belangrijk gevolg van dit determinisme is dat achteraf een gedragspatroon wordt opgelegd aan de handelende personages zonder dat deze de afloop kenden van het drama dat zich om hen heen voltrok. Op deze wijze wordt een bepaalde politieke en maatschappelijke situatie tot norm verheven; een verre van volmaakte samenleving verwerft dan ten onrechte deze status.

Kurt Tucholsky, een auteur die evenals Ossietzky meende de democratie te versterken door haar te bekritisieren, schreef naar aanleiding van dit soort beschuldigingen: *'Ik word langzamerhand groothedswaanzinnig als ik lees hoe ik de Republiek van Weimar te gronde heb gericht.'*

Van oermens tot sovjetburger

Marc Jansen

In het Ruslandbulletin van febr./maart 1982 verscheen een artikel over geschiedsonderwijs in de Sovjet-Unie. De inhoud hiervan en de vertaling van een hoofdstuk uit een Russisch schoolboek over de Opstand, de enige episode uit de Nederlandse geschiedenis die in Rusland speciale aandacht krijgt, leken ons interessant genoeg om de tekst nog een keer in Kleio af te drukken.

De auteur is verbonden aan het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam.

Geschiedenis is in het sovjetonderwijs een belangrijk vak. Van de vierde tot en met de zevende klas van de tienjarige middenschool (een combinatie van de lagere en de middelbare school bij ons) krijgen de leerlingen twee uur, in de achtste en tiende klas drie uur en in de negende klas vier uur geschiedenis per week. In de vierde klas wordt op elementaire wijze de gehele 'sovjetgeschiedenis', d.w.z. de geschiedenis van alle gebieden die tot de huidige Sovjetunie behoren, van de oertijd tot heden behandeld; het lesmateriaal bestaat uit eenvoudige verhalen. In de twee volgende klassen krijgen de leerlingen algemene geschiedenis: in de vijfde klas de Oudheid en in de zesde klas de Middeleeuwen. Van de zevende tot en met de tiende klas omvat het lesprogramma de 'sovjetgeschiedenis' vanaf de oertijd en de algemene geschiedenis na de Middeleeuwen. In totaal wordt iets meer aandacht besteed aan vaderlandse dan aan algemene geschiedenis.

De leraar kan dit lesprogramma niet naar eigen inzicht invullen. Hij moet zich houden aan een strak schema, waarin alle lesuren precies vastliggen. Hij kan ook niet kiezen uit een divers aanbod van leerboeken: voor elke periode is één uniform leerboek voorgeschreven. Deze leerboeken volgen de officiële interpretatie van de geschiedenis op de voet en besteden geen aandacht aan onder historici bestaande controversen.

Het geschiedsonderwijs is in de Sovjetunie gebaseerd op een combinatie van enkele grondslagen.

In de eerste plaats gaat het uit van het historische materialisme, met als voornaamste elementen: het wetmatig verloop van het historisch proces (zie het hierbij afgedrukte schema 'De hoofdstadia van de maatschappelijke ontwikkeling'); de determinerende rol in dit proces van de groei der produktiekrachten en van de klassenstrijd; en de betekenis van de volksmassa's alsmede ook van de persoon in de geschiedenis.

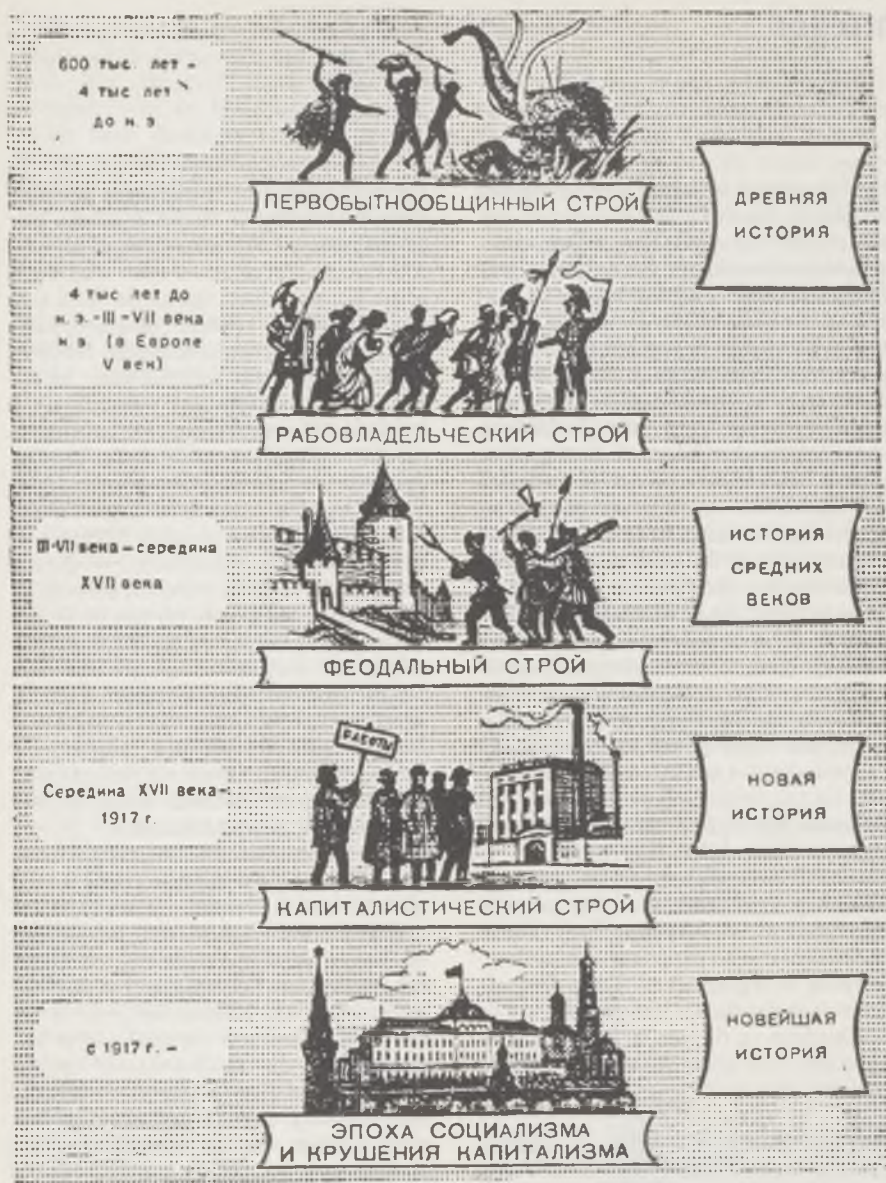
Ten tweede wordt er een sterk sovjetpatriotisme tot uitdrukking gebracht, dat soms moeilijk is te onderscheiden van Russisch nationalisme.

Tenslotte laat de studie van de geschiedenis zich in de Sovjetunie leiden door politieke doelmatigheid en hebben veranderingen in de politieke lijn veelal het herschrijven van de geschiedenis tot gevolg.

De leerboeken over de algemene geschiedenis leunen zwaar op het klassieke geschiedbeeld dat wij van onze eigen schooltijd kennen. Zij onderscheiden zich door een eigen periodisering aan de hand van het marxistische schema (oermaatschappij, slavenhoudersmaatschappij, feodale, kapitalistische en socialistische maatschappij). In de praktijk verschilt deze indeling echter weinig van onze indeling in oertijd, oudheid, middeleeuwen, nieuwe geschiedenis en nieuwste geschiedenis. Verder wordt er meer nadruk dan bij ons gelegd op marxistische zaken als produktieverhoudingen, klassenstrijd, revoluties (burgerlijke en socialistische), godsdienst als klassenideologie, de rol van de volksmassa's en op bepaalde bij ons soms vrij onbekende sociale bewegingen en hun representanten. Als voorbeeld volgt in aansluiting op dit artikel een vertaling van het hoofdstuk over de 'Nederlandse burgerlijke revolutie' (d.w.z. de Nederlandse Opstand van de zestiende eeuw) uit het leerboek voor de Middeleeuwen.

In de leerboeken over de 'sovjetgeschiedenis' spelen behalve het historische materialisme ook Russische nationalisme en politieke doelmatigheid een belangrijke rol. Dat nationalisme blijkt al direct bij de behandeling van het ontstaan van de Russische staat, een kwestie waarover in de historische literatuur een controverser bestaat tussen de 'noormannisten' en de 'anti-noormannisten'. Volgens de eersten is de stichting van de Russische staat het werk geweest van de Varjagen, d.w.z. noormannen, volgens de anderen van de Russen zelf. Hoewel deze controversen nog geenszins is uitgevochten stellen de sovjetleerboeken, in navolging van de officiële historiografie, zich absoluut op een anti-noormannistisch standpunt.

De aanzienlijke territoriale expansie van het Russische Rijk in de loop der eeuwen wordt eveneens vanuit een zeer 'Rusland-centrisch' gezichtspunt beschreven. Om deze gebiedsuitbreidingen te rechtvaardigen maakt men gebruik van de zogenaamde 'theorie van het kleinste kwaad', die de 'progressieve rol' benadrukt van de opname in het Russische Rijk van bijvoorbeeld de Kaukasus of Centraal-Azië. De volkeren van deze gebieden waren volgens deze theorie beter uit onder de Russische tsaren dan zij onder andere machthebbers zouden zijn geweest. Op dezelfde manier geven de sovjetleerboeken een gunstige uitleg aan de Poolse delingen, althans wat het Russische aandeel betreft: er werden

De hoofdstadia van de maatschappelijke ontwikkeling.

- 600 duizend jaar - 4 duizend jaar voor onze jaartelling: Oermaatschappijstelsel

- 4 duizend jaar voor onze jaartelling - 3de à 7de eeuw van onze jaartelling (in Europa 5de eeuw): Slavenhoudersstelsel (de eerste twee systemen samen: Oude Geschiedenis)

- 3de à 7de eeuw - midden 17de eeuw: Feodale systeem (Middeleeuwen)

- midden 17de eeuw - 1917: Kapitalistische systeem (Nieuwe Geschiedenis)

- vanaf 1917: Tijdperk van het socialisme en van de ineenstorting van het kapitalisme (Nieuwste Geschiedenis)

Op het bord op het tweede plaatje van onder staat: 'Werk'. Het onderste plaatje stelt het Kremlin in Moskou voor.

Uit het leerboek voor de Nieuwe Geschiedenis, deel I (1640-1870), bestemd voor de achtste klas.

geen oorspronkelijk Poolse gebieden, maar westelijke delen van de Oekraïne en Wit-Rusland bij het Russische Rijk gevoegd en dit leidde tot een verbetering van de positie van de boeren in deze gebieden. Daarom was dit een 'progressieve historische daad'.

Volgens het leerplan voor geschiedenis (1977) moeten de leerlingen bekend worden gemaakt met voorbeelden van 'onbaatzuchtige vervulling van de militaire plicht bij de verdediging van het socialistische vaderland'. Zeer veel aandacht besteden de sovjetleerboeken dan ook aan de 'Grote Vaderlandse Oorlog', d.w.z. de Tweede Wereldoorlog. Maar ook militaria uit de periode voor de revolutie krijgen veel ruimte, zoals de 'Vaderlandse Oor-

log', d.w.z. de strijd tegen Napoleon. Dit gebeurt (in het leerboek voor de achtste klas) op de volgende verheerlijkende wijze:

'Het Russische leger was sterk door zijn strijd lust en zijn grote patriottische enthousiasme. Het streed voor zijn geboorteland, voor de onafhankelijkheid van zijn vaderland. De soldaten stonden bekend om hun dapperheid, hun onbevreesde stoutmoedigheid en standvastigheid. Met bijzondere kracht liet zich in deze oorlog de heldhaftigheid van het leger blijken.'

De Oktoberrevolutie van 1917 is in het geschiedenisonderwijs in de Sovjetunie een belangrijke mijlpaal, die de overgang

van het rijk van de duisternis naar het rijk van het licht markeert. Een al wat oudere druk van het leerboek voor de vierde klas zegt:

'Hoe de mensen vroeger leefden weten wij niet alleen uit opgravingen. Dit is een krant van honderd jaar geleden, met het volgende bericht:

"Te koop aangeboden een boer van 35 jaar met vrouw en drie kinderen"; "Te koop aangeboden twee koetsiers, drie paarden en een koppel jachthonden." In die tijd waren de boeren het bezit van hun heer en werkten voor hem. De eigenaars verhandelden mensen als arbeidskracht. En dit is een vlugschrift, een oproep aan de arbeiders. Het werd vijftig jaar geleden in het geheim gedrukt. In die tijd

waren de arbeiders en de boeren in ons land in de macht van de tsaar en andere onderdrukkers. "Weg met de tsaar, vrijheid voor het volk", kun je in zulke vlugschriften lezen. De bolsjewistische partij zette de werkers aan tot strijd tegen de onderdrukkers.

En dit is een proclamatie, geschreven met heel kleine letters. Zij werd geschreven door Vladimir Iljitsj Lenin, op 26 oktober 1917. Op die dag verbrijzelden de werkers onder leiding van de communistische partij het juk van hun onderdrukkers.

Op het vlugschrift is de beslissing geschreven die werd genomen door het zegevierende volk: "Er moet een regering van arbeiders en boeren worden gevormd om het land te regeren."

In dit geschiedenisboek leer je hoe de volkeren in ons land vroeger leefden, werkten en tegen hun vijanden vochten, hoe zij een vrij en gelukkig leven hebben bereikt en hoe zij strijden voor de toekomst.'

In deze passage wordt ten onrechte de indruk gewekt alsof de lijfeigenschap in Rusland bestond tot in oktober 1917 het volk onder leiding van de bolsjewieken de macht overnam en vrijheid en geluk zegevierden.

In werkelijkheid werd de lijfeigenschap al afgeschaft in 1861, was de strijd tegen het tsaristische regime geenszins het monopolie van de bolsjewieken, was de Oktoberrevolutie slechts een (zij het niet onbelangrijke) episode in een veel langduriger revolutionair proces, en is de opvatting dat sedertdien in de Sovjetunie vrijheid en geluk heersen beslist niet algemeen aanvaard. Maar het is ook niet de eerste taak van het geschiedenisonderwijs in de Sovjetunie een waarheidsgetrouw beeld van het verleden te geven.

De geschiedvervalsing treedt het duidelijkst aan het licht bij de behandeling van de sovjetperiode. Zeer belangrijke gebeurtenissen, episoden en verschijnselen worden dan ofwel totaal verzwegen ofwel verdraaid weergegeven. Niets verneemt de sovjetleerling uit zijn geschiedenisboeken over de gruwelen van de collectivisatie, van de Goelag of van de deportatie tijdens de Tweede Wereldoorlog van hele volken. Andere revolutionaire partijen als de socialisten-revolutionairen en de bolsjewieken waren volgens de sovjetleerboeken slechts 'agenten van de bourgeoisie'. Dat in 1917-1918 de grote meerderheid van de Russische boeren achter de socialisten-revolutionairen stond, wordt niet vermeld. Maar ook de meeste oude bolsjewieken komen er slecht af, zodat het er uit ziet alsof Lenin zich voornamelijk met verraders omgeven had. Als ze al worden

genoemd is het in negatieve zin. Dat geldt in het bijzonder voor Trotski. De eminente rol die deze tijdens de Oktoberrevolutie en de burgeroorlog heeft gespeeld wordt verzwegen; integendeel wordt de indruk gewekt dat hij slechts zou hebben tegengewerkt. Dit krijgen de leerlingen van de negende klas over hem te lezen:

'Sedert zijn toetreding tot de bolsjewistische partij in augustus 1917 ondernam Trotski herhaaldelijk verbitterde aanvallen op de politiek van de partij. Aan de vooravond van Oktober keerde hij zich in feite tegen de gewapende opstand. Tijdens de onderhandelingen van Brest-Litovsk, toen het lot van het sovjetbewind afhing van het sluiten van een vrede, voerde Trotski een verbeterde strijd tegen Lenin en pleegde hij openlijk verraad door te weigeren de vredesovereenkomst te ondertekenen toen de Duitsers een ultimatum stelden.

Eind 1920-begin 1921, toen zich de zeer moeilijke overgang voltrok van oorlog naar vrede, drong Trotski de partij een onnodige discussie op over de vakbonden en voerde hij een scherpe fractiestrijd tegen de partij.

In de herfst van 1923, toen het land economische moeilijkheden doormaakte en Lenin ernstig ziek was, viel Trotski opnieuw de politiek van de partij aan en drong haar de zoveelste discussie op. In de herfst van 1924 publiceerde Trotski een lasterlijk boek, waarin hij de geschiedenis van de Oktoberrevolutie en de rol van de grote Lenin en van de Communistische Partij in een vervalst licht weergaf. Aan de basis van zijn strijd tegen de partijpolitiek lag de ontkenning van de mogelijkheid het socialisme op te bouwen in één land.'

Trotski heeft de vijandrol die hem onder Stalin is toebedeeld dus tot op heden behouden. De rol van Stalin zelf is echter veranderd. Na zijn verheerlijking tijdens zijn leven en zijn verguizing onder Chroesjtsjov wordt hij thans nauwelijks meer genoemd, in positieve noch in negatieve zin. Evenmin als over de stalinistische terreur krijgt de sovjetscholar ook vrijwel niets te horen over de destalinisatie. In de leerboeken wordt van het twintigste partijcongres van 1956 slechts gezegd dat het de 'persoonscultus' van Stalin veroordeelde en de leninistische normen van collectief leiderschap benadrukte. Chroesjtsjov wordt in het geheel niet genoemd, net zo min als zijn befaamde 'geheime rede' op het twintigste partijcongres, waarin hij scherpe kritiek op Stalin uitoefende.

Door de verzwijging van dit alles wordt de sovjetgeschiedenis in hoge mate gedeper-

sonaliseerd. Over blijven in hoofdzaak een sterk gemythologiseerde Lenin en de anonieme 'partij' met haar 'leidende organen'.

Bij de behandeling van de voorgeschiedenis van de Tweede Wereldoorlog stellen de sovjetgeschiedenisboeken het voor als of 'het kapitalistische kamp' een imperialistische oorlog voorbereidde tegen de Sovjetunie, waarin Duitsland voor Engeland, Frankrijk en de Verenigde Staten het vuile werk moest opknappen. Daarbij wordt vanzelfsprekend gewezen op het verdrag van München. De sovjetunie zou op die manier geen andere mogelijkheid zijn opengelaten dan een nietaanvalsverdrag te sluiten toen dit door Duitsland werd aangeboden. 'Door het ondertekenen van een nietaanvalsverdrag met Duitsland heeft de sovjetregering de plannen vrijdeld van de rechtse kringen der imperialistische mogendheden, die er naar streefden een coalitie te vormen tegen de Sovjetunie', zegt het leerboek voor de tiende klas.

Dat de sovjetregering in de voorafgaande periode ook onderhandelingen met de westerse mogendheden had gevoerd voor de vorming van een coalitie tegen Hitler, verneemt de leerling niet. En ook niet dat aan het nietaanvalsverdrag een geheime clause was toegevoegd waarin de beide partijen elkaar uitbreiding van de machtsfeer toestonden, ten koste van andere staten zoals Polen. En evenmin dat de Sovjetunie tussen 1939 en 1941 een zeer vriendschappelijke houding tegenover Hitler-Duitsland innam, zozeer zelfs dat het Duitse leger op 22 juni 1941 een vrijwel onvoorbereide Sovjetunie binnenviel.

Na het sluiten in augustus 1939 van het Molotov-Ribbentrop-pact verdeelden Duitsland en de Sovjetunie Polen overeenkomstig de genoemde geheime clause. Op 17 september vielen sovjettroepen Polen zonder oorlogsverklaring binnen. Het leerboek van de tiende klas beschrijft deze daad van onverholen agressie als volgt. Het wijst er eerst op dat Duitsland Polen de oorlog verklaarde:

'Het fascistische leger rukte tot diep in Polen op. Het gevaar ontstond dat de westelijke gebieden van de Oekraïne en Wit-Rusland, waarvan de volken zich lange tijd onder de macht van het Polen der bourgeois en grootgrondbezitters hadden bevonden, door het fascistische Duitsland zouden worden veroverd en onderworpen. Daarom gaf de sovjetregering op 17 september het Rode Leger opdracht de grens te overschrijden, om het leven en het bezit van de broedervolken der westelijke gebieden van de Oekraïne en Wit-Rusland

onder zijn bescherming te nemen en de westelijke grenzen te versterken. De bevrijdingsmars van de sovjetlegers begon. De bewoners van de steden en de dorpen verwelkomden de strijders van het Rode Leger met grote vreugde en kwamen hen tegemoet met rode vlaggen en boeketten bloemen.'

De bewoners van deze gebieden werden volgens het leerboek niet alleen gered van het gevaar van een fascistische bezetting, maar ook bevrijd van nationale en sociale onderdrukking. Er werden verkiezingen georganiseerd voor volksvergaderingen, die zich vervolgens richtten tot de Opperste Sovjet van de USSR met het verzoek in de USSR te worden opgenomen. De Opperste Sovjet willigde dit verzoek in

november 1939 in:

'Als gevolg hiervan traden rond de dertien miljoen Oekraïeners en Wit-Russen toe tot de broederlijke familie van de volken van de USSR. De innigste wens van de werkers der westelijke gebieden van de Oekraïne en Wit-Rusland om herenigd te worden, was verwezenlijkt.'

Op deze manier wordt verzwegen dat de Sovjetunie gewoon met militair geweld bezatnam van die tot de onafhankelijke staat Polen behorende gebieden die haar in het pact met Hitler-Duitsland als machtsfeer waren toegewezen. Soortgelijks gebeurde in de Baltische landen. De sovjetleerboeken vermelden dat de 'burgerlijke en pro-fascistische' regeringen

van deze landen werden vervangen door 'progressieve' krachten, die zich in juli 1940 tot de Opperste Sovjet van de USSR richtten 'met het verzoek hun staten in de USSR op te nemen'. De dwang en het geweld die om dit te bewerkstelligen werden uitgeoefend door de Sovjetunie, blijven ongenoemd, evenals de deportatie van grote groepen van de bevolking die hierna plaatsvond.

Om te besluiten: de Russische interventie in Afghanistan is nog niet tot de leerboeken waarvan het geschiedenisonderwijs in de Sovjetunie gebruik maakt doorgedrongen. Maar het zal na het voorafgaande voor de lezer geen moeilijke opgave zijn zelf te bedenken wat de sovjetleerling daarover voorgeschoteld zal krijgen.

Kaart 13. De burgerlijke revolutie in de Nederlanden

- De provinciën die zich in 1579 vrijmaakten van de Spaanse heerschappij (de republiek Holland)

- De provinciën die onder de macht van Spanje bleven

--- Границы Нидерландов накануне революции (испанские владения к 1566 г.)

- De grenzen van de Nederlanden voor de revolutie (Spaanse bezittingen tot 1566)

○ район народного восстания 1566 г.

= het gebied van de volksopstand van 1566

▨ районы действий партизан (лесных и морских гёзов)

= gebieden waar partizanen (bos- en watergeuzen) actief waren

✎ восстания в городах

= opstanden in steden

→ Поход войск герцога Альбы

- De veldtocht van de troepen van hertog Alva

● Осада нидерландских городов испанцами

- Nederlandse steden die werden belegerd door de Spanjaarden

■ Церковные земли

- Kerkelijke gronden

Partizanen tegen Alva

Nederlandse geschiedenis in het Sovjetonderwijs

De sovjetleerboeken besteden slechts aan één episode uit de Nederlandse geschiedenis speciale aandacht, maar dan ook wel betrekkelijk uitgebreid: aan de Opstand van de zestiende eeuw, die in de sovjethistoriografie bekend staat als de 'Nederlandse burgerlijke revolutie'. Dat gebeurt in het voor de zesde klas bestemde leerboek voor de Middeleeuwen (die in de sov-

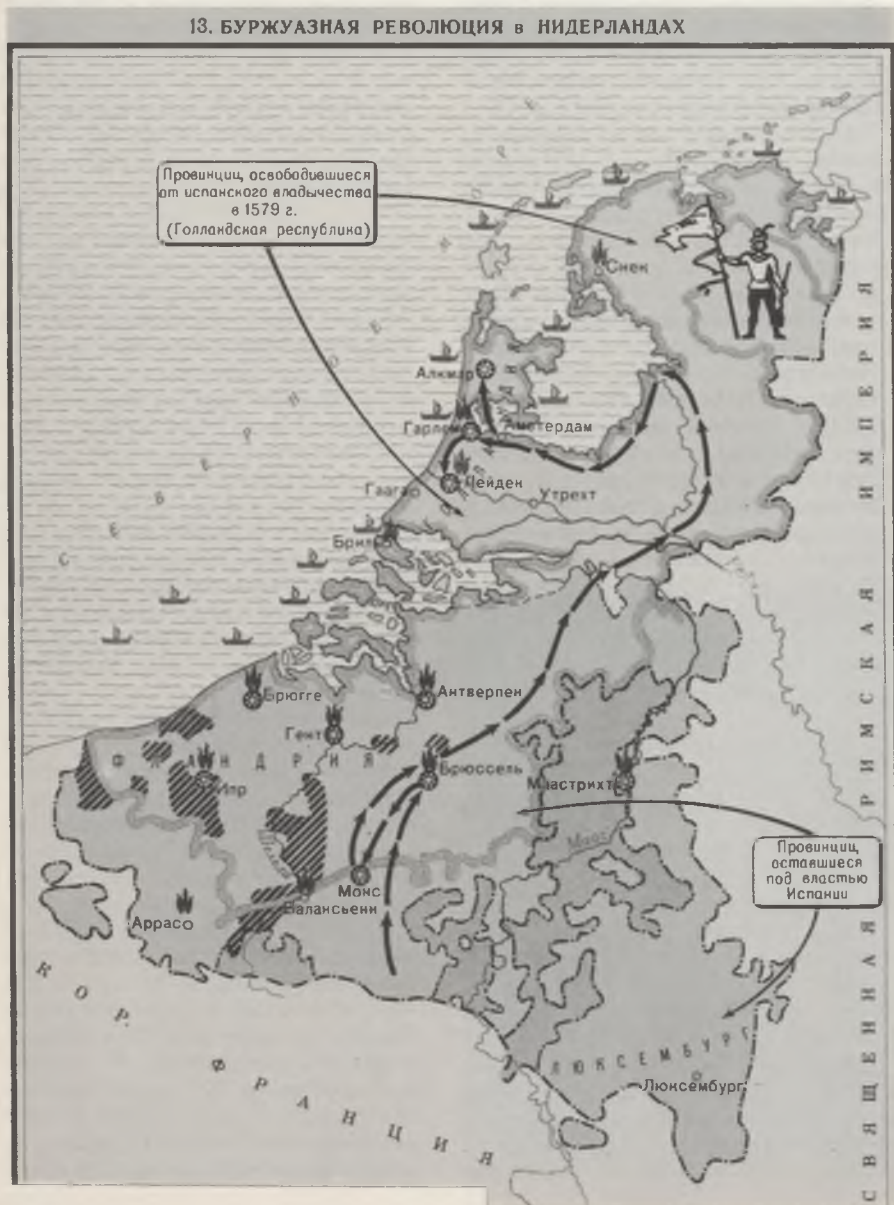
jethistoriografie lopen tot halverwege de zeventiende eeuw).

Hieronder volgt een vertaling van het desbetreffende hoofdstuk. Het bevat een mengsel van elementen die ontleend zijn aan het klassieke beeld van de Opstand en elementen die typerend zijn voor het marxistische geschiedbeeld in de sovjetva-

riant. Van die tweede categorie elementen zal ik er enkele noemen:

1. De Opstand wordt gekenschetst als een *burgerlijke revolutie*, dat wil zeggen een omwenteling die leidt tot de vervanging van het feodale door het kapitalistische systeem.
2. Er wordt nadruk gelegd op de *ontwikkeling van de produktieverhoudingen*.
3. Er worden verschillende *klassen* onderscheiden: feodalen, bourgeoisie en loonarbeiders; en er wordt een beslissende rol toegekend aan de *klassenstrijd*.
4. De *volksmassa's* spelen een centrale rol in de revolutie, ook al leidt deze er slechts toe dat zij in plaats van door de feodalen voortaan door de bourgeoisie worden uitgebuit.
5. Er wordt een scherp onderscheid gemaakt tussen *goed en kwaad*. Tegenover elkaar gesteld worden de moed en het heroïsme van de volksmassa's en de wreedheid, het verraad en de uitbuiting van de Spanjaarden, de adel en de bourgeoisie.
6. Willem van Oranje wordt nogal ongunstig afgeschilderd: hij speelt de in de sovjethistoriografie klassieke rol van de *sofjasjel*, die het onverzoenbare probeert te verzoenen.
7. De geuzen worden *partizanen* genoemd.

Marc Jansen

De Nederlandse burgerlijke revolutie

Je. V. Agibalova en G.M. Donskoj, *Geschiedenis van de Middeleeuwen. Leerboek voor de zesde klas. 19de druk, Moskou 1980, hoofdstuk 16.*

I. De Nederlanden onder de heerschappij van het feodale Spanje. Het begin van de revolutie.

Aan het eind van de Middeleeuwen kreeg de klassenstrijd de grootste kracht in de Nederlanden. In dit land deed zich een *revolutie* voor, dat wil zeggen een *omwenteling in het leven der mensen die leidt tot de vervanging van het ene systeem door het andere.*

1. *De ontwikkeling van kapitalistische verhoudingen.* Aan de benedenloop van de bevaarbare rivieren Schelde, Maas en Rijn bevond zich een land, dat in de Middeleeuwen de Nederlanden (wat betekent 'de lage landen') werd genoemd. In het midden van de zestiende eeuw was dit kleine land het dichtstbevolkte in Europa. Er leefden drie miljoen mensen en er waren 300 steden en 6500 dorpen. De arbeidzame bevolking van de Nederlanden veroverde in de loop der eeuwen kustgronden op de zee, legde die droog en beschermde ze met dijken. De Nederlanden waren een van de hoogst ontwikkelde en rijkste landen van Europa. In de steden en dorpen ontstonden manufacturen. Daar vervaardigde men laken, zeildoek en scheepstuig. Op de werven bouwde men snelvarende schepen. De Nederlandse kooplieden dreven een levendige zeehandel. De haven Antwerpen, die aan belangrijke handelsroutes lag, werd in de zestiende eeuw het centrum van de wereldhandel.

In de Nederlanden ontwikkelden zich, net als in Engeland, in snel tempo kapitalistische verhoudingen en ontstonden nieuwe klassen: een bourgeoisie en loonarbeiders.

Maar de feodalen waren nog sterk in het land, vooral in het Zuiden. Zij hadden het grootste deel van de grond in bezit. De boeren, die persoonlijke vrijheid hadden verworven, moesten plichten vervullen in ruil voor het gebruik van grond.

2. *De Nederlanden onder de heerschappij van Spanje.* In het midden van de zestiende eeuw bevonden de Nederlanden zich onder de heerschappij van het achterlijke, feodale Spanje. Behalve de Nederlanden bezat Spanje in die tijd koloniën in Amerika en Zuid-Italië en de koning van Spanje was tegelijkertijd keizer van het Heilige Roomse Rijk. Tijdgenoten zeiden dat in zijn rijk 'de zon nooit onderging'.

De Spaanse koning had een onbegrensde macht. Hij beschikte over het sterkste huurleger en de grootste militaire vloot van Europa. De Nederlanden, die uit 17 kleine provincies bestonden, waren de rijkste bezitting van Spanje. Zij leverden de koninklijke schatkist vier maal meer opbrengst dan de overzeese koloniën. De Spaanse koning legde de bevolking van de Nederlanden bovenmatig hoge belastingen op. Dit beroofde de Nederlandse bourgeoisie van een belangrijk deel van haar inkomsten. Veel eigenaars van manufacturen waren gedwongen hun ondernemingen te sluiten. Duizenden mensen raakten werkloos en werden bedreigd door hongersnood en armoede.

De druk van de Spaanse feodalen ondermijnde de economie van de Nederlanden en verhinderde de bourgeoisie rijkdommen te vergaren. Maar het meest hadden de volksmassa's te lijden van deze druk.

3. *De ontevredenheid in het land neemt toe.* De bevolking van de Nederlanden haatte de Spanjaarden. Grote onvrede wekte in het bijzonder de katholieke kerk, die diende als steunpilaar van de macht van de Spaanse koning. Onder de bourgeoisie en de volksmassa's vond het calvinistische geloof verbreiding.

De toestand in de Nederlanden werd onverdraaglijk, toen de strenge katholieke Filips II de Spaanse troon besteeg. Het was een koppige, botte en wrede despoot. Filips II droomde ervan om met behulp van de Spaanse soldaten en de Inquisitie heel Europa aan zich te onderwerpen. Als een weerzinwekkende spin weefde hij in de duistere stilte van zijn werkkamer een

web van samenzweringen tegen zijn vijanden. Filips II voerde de Inquisitie in in de Nederlanden en begon ketteren genadeloos te vervolgen. Overal zaten verkliekers, die protestanten schaduwden. De kerkelijke rechtbanken zonden honderden mensen na beestachtige foltering naar de brandstapel. Alle bewoners der Nederlanden werd op straffe des doods verboden ketteren onderdak te verlenen of hen te helpen.

De druk van de Spaanse feodalen en de activiteiten van de Inquisitie wekten grote verontwaardiging in het land. Steeds minder mensen bezochten de katholieke kerken. 's Nachts verzamelden zich menigtes om te luisteren naar protestantse predikers. In een aantal steden kwam het tot gewapende schermutselingen met Spaanse soldaten. Arme lieden gooiden met stenen naar wachters en ontfutselden de inquisiteurs ter dood veroordeelde ketteren. *In de Nederlanden rijpte een volksopstand tegen de Spaanse feodalen en de katholieke kerk.*

4. *Het begin van de revolutie.* In 1566 brak een volksopstand uit. Boeren, handwerklieden en arbeiders drongen de katholieke kerken en kloosters binnen. Zij sloegen de afbeeldingen en beelden van de 'heiligen' stuk, verjoegen de priesters en monniken en verbrandden de boeken voor de kerkbelasting. Het geld en de goederen van waarde die in de kerken waren buitgemaakt besteedden de opstandelingen aan het bewapenen van hun groepen. De Nederlandse edelen schrokken van deze dreigende actie van de volksmassa's. Zij vreesden dat de woede van de werkers zich ook tegen hen zou keren. Daarom hielpen de edelen de regering de opstand te onderdrukken.

Toen Filips II vernam over de gebeurtenissen in de Nederlanden geraakte hij tot onbeschrijflijke razernij: 'Dit zal hun zeer duur komen te staan!', riep de in woede ontstoken koning. Hoewel de opstand al was onderdrukt, besloot hij zijn ongehoorzame onderdanen wreed te straffen.

5. *Alva in de Nederlanden.* Filips II zond een keurleger naar de Nederlanden onder leiding van de ervaren veldheer hertog Alva. Alva was bijzonder geschikt voor de hem gegeven opdracht. Hooghartig en koppig als hij was, kende hij geen medelijden en aarzeling in de strijd tegen de vijanden van de Spaanse koning en de katholieke kerk. De bijl van de beul en de brandstapel van de Inquisitie achtte Alva

de betrouwbaarste middelen om het land te besturen.

Na zijn aankomst in de Nederlanden legerde Alva troepen in alle grote steden. Hij zei: 'Eenieder moet worden gedwongen te leven in de voortdurende angst dat het dak zich op hem kan storten'. Ter afrekening met de ontevreden werd een rechtbank ingesteld met de naam van de 'Raad van Beroerten'. Het volk noemde deze rechtbank de 'Bloedraad'. Het aantal slachtoffers ervan ging de achtduizend te boven. Op de stadspaleizen verrees een woud van lansen met de afgehakte hoofden van de terechtgestelden. In de vlammen van de brandstapels werden tientallen ketteren verbrand.

Alva wilde niet alleen de bevolking schrik aanjagen, maar ook de schatkist van de Spaanse koning vullen. Onder de terechtgestelden waren rijke kooplieden en zelfs voorname edelen. Hun bezit viel toe aan de koninklijke schatkist. Alva voerde in de Nederlanden zulke hoge belastingen op de handel in, dat het onvoordelig werd om handel te drijven. De kooplieden sloten hun winkel en de handwerkslieden hun werkplaatsen. Veel rijken verkochten hun bezit voor een appel en een ei en vluchtten naar Engeland en Duitsland.

Vragen en opdrachten.

1. Leg uit wat de voordelen van de geografische ligging van de Nederlanden waren.

2. Zet de oorzaken van de Nederlandse revolutie uiteen door antwoord te geven op de volgende vragen: a) wat voor nieuws verscheen er in de zestiende eeuw in de economie van de Nederlanden; b) wat stond de ontwikkeling van de economie in de weg; c) welke lagen van de bevolking waren ontevreden en waarover; d) waarin

uite zich de vergroting van de ontevredenheid onder Filips II?

3. Welke gebeurtenis was het begin van de revolutie in de Nederlanden? Waarom denk je dat? Hoeveel jaren verstreken er van de boerenoorlog in Duitsland tot het begin van de revolutie in de Nederlanden?

II. De overwinning van de burgerlijke revolutie in het noorden van de Nederlanden.

1. *Bos- en watergeuzen.* De wreedheden van de Spanjaarden braken de wil tot strijd van het Nederlandse volk niet. Verontwaardigd over het hevige geweld van Alva trokken boeren, handwerkslieden en arbeiders zich terug in de bossen en vormden daar partizanenafdelingen. Deze par-

tizanen werden *bosgeuzen* genoemd, naar de bijnaam 'geuzen', wat betekent 'schooiers'. Daarmee duiden de vijanden de volksstrijders aan, maar deze droegen de bijnaam met trots. De geuzen overvielen de Spaanse soldaten, vernietigden de wrede rechtbanken en maakten legervoorraden en wapens buit.

In het Noorden gingen vissers en matrozen in hun lichte zeilschepen de zee op, vielen moedig de grote Spaanse schepen aan en brachten deze tot zinken. Zij werden *watergeuzen* genoemd. Volgens een tijdgenoot waren het in de strijd geharde mensen: sommigen van hen hadden een arm of been verloren in het gevecht, maar vochten dapper door. Dag en nacht doorliepen de geuzen de zee op zoek naar de vijand. Veel schepen met wapens en geld voor het leger van Alva vielen aan de watergeuzen ten prooi.

2. *De opstand in het Noorden van het land.* In 1572 veroverden de watergeuzen met een moedige aanval uit zee de haven *Den Briel*. De inneming van Den Briel diende als sein voor de opstand in het Noorden van het land. Overal verjoeg de bevolking de Spanjaarden. De boeren plunderden de landgoederen van de edelen die aan de kant van de Spaanse koning stonden en weigerden de kerkelijke tiende penning te betalen en hun feodale plichten te vervullen. Kerken en kloosters werd hun grond afgenomen.

Maar de bourgeoisie vreesde het opstandige volk. Zij riep *Willem van Oranje*, de rijkste en machtigste grondbezitter in de Nederlanden, tot bestuurder van de noordelijke provincies uit. Eerzuchtig en berekenend als hij was, wist hij zijn plannen te verbergen en kreeg hij van zijn tijdgenoten de bijnaam van 'de Zwijger'. Willem

van Oranje hoopte de Spanjaarden te overwinnen met de hulp van Duitse huurlingen. Maar de huursoldaten vochten slecht en plunderden integendeel de bevolking. Oranje leed met zijn huurotroepen verschillende nederlagen tegen de Spaanse legers.

In de bevrijdingsstrijd tegen de onderdrukking van de Spaanse feodalen vormden de volksmassa's de voornaamste kracht.

3. *'Liever het land verdrongen dan verloren'*. Aanvankelijk nam Alva een minachtende houding in tegenover het 'boerenoproer' in het Noorden. Toen hij vernam over de inneming van Den Briel door de geuzen, zei hij: 'Dat is niet van belang'. Maar Alva zag zijn fout spoedig in en zette de volle kracht van zijn leger in tegen het opstandige Noorden.

De Spanjaarden veroverden enkele kleine steden en vernietigden er alle bewoners zonder uitzondering. Maar het volk bood steeds hardnekkiger verzet (vgl. het fragment uit het rapport van Alva voor de koning). Overal werden de Spanjaarden met haat en verwensingen ontvangen. In plaats van de beloofde miljoenen op te brengen smeekte Alva de koning nu nederig om geld te zenden voor het betalen van soldij aan de soldaten. Verbitterd door de mislukkingen riep Filips II Alva uit de Nederlanden terug.

Na het vertrek van Alva sloeg het Spaanse leger het beleg voor de stad *Leiden*. Alle bewoners namen aan de verdediging van hun stad deel. Terwijl de mannen vochten, bouwden de vrouwen en kinderen nieuwe versterkingen. De stedelingen sloegen de aanvallen van de vijand standvastig af en deden zelf moedige uitvallen. Spoedig raakten de voedselreserves in de belegerde stad uitgeput en begon de honger. Maar toen de Spanjaarden de stedelingen voorstelden zich over te geven, antwoordden deze trots: 'Weet dat zolang gij binnen deze muren een hond zult horen blaffen of een kat miauwen, de stad standhoudt.

Weet dat ieder van ons zijn linkerarm zal opeten om met zijn rechter de vrijheid te verdedigen.'

Maar de krachten van de verdedigers namen af. Toen namen de leiders van de opstandelingen een besluit: 'Liever het land verdrongen dan verloren'. De watergeuzen vernielden de dijken aan de kust. De woedende golven overstroonden akkers en dorpen. Uit angst voor de oprukkende zee sloegen de Spanjaarden op de vlucht. De geuzen trokken Leiden binnen en werden door de uitgeputte verdedigers met gejuich begroet.

Maar Filips II wilde geen concessies doen en zette de oorlog voort. De Spaanse soldaten, die lange tijd geen soldij hadden ontvangen, trokken uit eigen beweging naar het Zuiden en vernietigden de rijkste stad van de Zuidelijke Nederlanden, Antwerpen. Achtduizend stedelingen werden vermoord of gefolterd en meer dan duizend huizen gingen in vlammen op. Na deze vernietiging raakte Antwerpen in verval.

De beestachtigheden in Antwerpen riepen verontwaardiging op in het Zuiden van het land. De inwoners van de zuidelijke provincies grepen eveneens naar de wapenen. In veel steden namen de handwerkslieden en de armen de macht in handen; de boeren kwamen in opstand tegen de feodalen. Uit angst voor de revolutie verrieden de Nederlandse feodalen hun volk en hielpen zij de Spanjaarden in het Zuiden de opstand te onderdrukken. Zij sloten een akkoord met Filips II en erkenden hem als 'wettige heerser'. Het lukte Filips II de Zuidelijke Nederlanden te behouden.

4. *De vorming van de republiek Holland*. In 1579 sloten de zeven noordelijke provincies in Utrecht een unie ter bestrijding van Spanje. Zij verplichtten zich om zich 'voor eeuwig te verenigen' en om zonder krachten te sparen strijd te voeren tegen de pogingen hun 'onder het voorwendsel van het herstel van de Rooms-Katholieke Kerk' de Spaanse heerschappij op te leggen. De zeven provincies verenigden zich in één staat met gemeenschappelijke regering, schatkist en leger.

Spoedig weigerden de Noordelijke Nederlanden Filips II nog als hun koning te erkennen. De bourgeoisie wilde Willem van Oranje tot koning uitroepen. Maar hij werd neergeschoten door een huurmoordenaar, die was gestuurd door de jezuïeten.

In de Noordelijke Nederlanden werd een republiek gevormd met aan het hoofd gekozenen uit de bourgeoisie. Men ging de nieuwe staat de *republiek Holland* of eenvoudigweg *Holland* noemen, naar de naam van de grootste der noordelijke pro-

vincies. Holland moest nog 30 jaar oorlog voeren tegen Spanje. Pas in 1609 werd een overeenkomst ondertekend, waarin Spanje de onafhankelijkheid van Holland erkende.

De gewapende strijd van het Nederlandse volk onder leiding van de bourgeoisie tegen het feodale systeem was een burgerlijke revolutie; in de loop van deze strijd ging de macht van de Spaanse feodalen over op de Hollandse bourgeoisie.

5. *De resultaten van de burgerlijke revolutie*. Na de bevrijding van het land van de Spaanse onderdrukking ontwikkelde de economie van het land zich voorspoedig. De rijken openden nieuwe manufacturen. Op de werven werden grote zeeschepen gebouwd. De Hollandse bourgeoisie hoefde niet langer een deel van haar winsten af te dragen aan de feodalen van Spanje en werd snel rijker.

Holland voerde handel met bijna alle landen van Europa. Zijn handelsvloot was groter dan de vloeten van de andere Europese landen samen. Uit alle uithoeken van de wereld kwamen de schepen samen in de haven *Amsterdam*, dat in plaats van Antwerpen het centrum van de wereldhandel werd.

De bourgeoisie van Holland veroverde vele koloniën. De Hollanders verdreven de Portugezen uit Indonesië, onderwierpen de plaatselijke bewoners en kochten voor een appel en een ei specerijen van hen op. Er verschenen Hollandse nederzettingen in Noord-Amerika en in het Zuiden van Afrika.

In geen ander land van Europa werden de loonarbeiders zo wreed uitgebuit als in Holland. Voor een volle dag werk kregen zij een paar armzalige centen. *In de plaats van de ene uitbuiters waren andere gekomen.*

De Nederlandse revolutie verving de onderdrukking van de feodalen door de onderdrukking van de bourgeoisie. Het was de eerste burgerlijke revolutie, die de overwinning behaalde op het feodale systeem in een klein deel van het gebied van West-Europa.

Het heroïsme van de bewoners der Nederlanden in de strijd tegen Spanje (uit een rapport van Alva voor Filips II):

Het is de bloedigste oorlog die er in lange tijd geweest is. De toename van het aantal van deze verraders is een waar wonder! Ik sta vooral verbaasd wanneer ik zie hoeveel moeite het U, Sire, kost om nieuwe versterkingen op de been te krijgen, terwijl de mensen met groot gemak hun leven en bezit aan deze oproerlingen ter beschikking stellen.

Hoe verklaart Alva zijn moeilijkheden in de strijd tegen de opstandelingen?

Vragen en opdrachten.

1. Zoek op de kaart de gebieden waar boerenopstanden uitbraken, de steden die als eerste in opstand kwamen tegen de Spanjaarden en de zeven afgescheiden provincien.

2. Toon aan dat in de revolutionaire strijd tegen Spanje de volksmassa's de beslissende rol speelden. Geef voorbeelden van hun heroïsme.

3. Wat was eerder: de ondergang van de 'Onoverwinnelijke Armada' of het begin

van de revolutie in de Nederlanden?

4. Leg uit waarom de bevrijdingsstrijd van het Nederlandse volk een burgerlijke revolutie was. Wat waren de resultaten van de burgerlijke revolutie in de Nederlanden? En welke gevolgen had de nederlaag van de boerenoorlog voor Duitsland?

Onthoudt dit jaartal!

1566: het begin van de revolutie in de Nederlanden.

Запомните эту дату!

1566 год — начало революции в Нидерландах.

VGN nieuws

Afdelingsvergaderingen

Leeuwarden

Dinsdag 12 april om 16.30 u. houdt de afdeling Leeuwarden een vergadering in het Chr. Gymnasium, Gymnasiumstraat te Leeuwarden. Spreker: Drs. P. Kooy. Huishoudelijk gedeelte: (her)verkiezing bestuursleden en voorbereiding Algemene Jaarvergadering op 23 april 1983.

Zutphen

De afdelingsvergadering vindt plaats op 3 maart. Spreker: Drs. J. Bank over het CSE-onderwerp Nederland 1939-1946. Plaats: Baudartiuscollege, Isendoornstraat 1, Zutphen (vlak bij het station) Aanvang: 16.15 u.

Utrecht

Op maandag 21 maart is er een vergadering van de afdeling Utrecht in het Bonifatius College, Fockema Andreaelaan 7, Utrecht. Aanvang: 20.00 u. Spreker: Drs. T. Hoekstra, stadsarcheoloog te Utrecht, over Archeologie en onderwijs. Huishoudelijk gedeelte: bespreken van de stukken voor de Jaarvergadering van de VGN.

Afdeling Breda

De afdeling vergadert op 24 februari om 19.30 u. in het Euromotel, Heerbaan, Breda. Spreker: B.G. Ris, conector van de Leer- gangen te Tilburg, over de mogelijkheden tot her- en bijscholing daar.

Secatie Pedak/Basisonderwijs

Adreswijziging

De voorzitter van het sectiebestuur is verhuisd. Zijn nieuwe adres luidt: Cees van der Kooij, Schuitendiep 39 A, 9711 RB Groningen, tel. 050-128542.

Geschiedenis in een schoolwerkplan van een basisschool - 14

Geschiedenis uit beeld?

In deze rubriek heeft Cees van der Kooij al verschillende malen aandacht gevraagd voor ontwikkelingen op het gebied van geschiedenisonderwijs voor de basisschool, vooral toegespitst op het schoolwerkplan, het centrale document van iedere school (t.z.t.!) en op de schoolwerkplanontwikkeling. Deze keer een geluid uit een andere hoek. Ondergetekende (+) heeft een onderzoekje verricht naar de begeleidingsplannen voor 1982-1983 van veertien schoolbegeleiders van het Onderwijs Begeleidingscentrum voor Eindhoven en omgeving (o.a. Nuenen, Geldrop, Son en Breughel, Oirschot).

Was is een begeleidingsplan?

Een schoolbegeleider stelt samen met het team van een basisschool een begeleidingsplan op, waarbij uitgangspunt zijn de specifieke vragen en verzoeken om advies van het team van een kleuterschool en/of een lagere school. De schoolbegeleider vertaalt deze vragen in streefpunten. Deze geven aan waar het team naar toe wil werken. Een mooie gelegenheid dus om eens te onderzoeken hoe het staat met vragen van teams ten aanzien van geschiedenisonderwijs en -ruimer opgezet - ten aanzien van wereldoriënterend onderwijs. Het onderzoek omvatte 146 scholen. Het aantal streefpunten was gemiddeld iets

minder dan vijf. In totaal ging het om ongeveer zevenhonderd streefpunten. Daarbij moeten we opmerken, dat niet alle verzoeken om hulp direct vertaald worden in streefpunten. Bijvoorbeeld een werkgroepje, dat bezig is met de voorbereiding van de aanschaf van een nieuwe aardrijkskundemethode vraagt hulp aan de schoolbegeleider, zonder dat dit direct in een streefpunt vertaald wordt.

Wat hield het onderzoekje in?

Heel concreet is mijn onderzoeksvraag: 'Wat is uit de streefpunten te concluderen inzake verzoeken van teams om hulp bij wereldoriënterend onderwijs in het algemeen en bij geschiedenisonderwijs in het bijzonder.'

In de streefpunten scoort wereldoriënterend onderwijs in de ruimste zin (zie verderop de specificatie) slechts 27 maal. Dat is omgerekend ongeveer vier procent. Vergeleken met bijvoorbeeld een vijftal jaren geleden is dat ongelooflijk laag. Geschiedenis scoort binnen wereldoriënterend onderwijs verhoudingsgewijze erg hoog: vijf streefpunten, dat is ongeveer 0,7%. Dat wettigt de conclusie dat zowel wereldoriënterend onderwijs als geschiedenisonderwijs in de regio Eindhoven in 1982-1983 'uit beeld' zijn. Laten we eerst eens de uitslag van het onderzoekje nader bekijken:

1 Visies op W.O.-onderwijs (twaalf streefpunten)	
W.O.-onderwijs en SWP	3
W.O.-onderwijs en	2
zaakvakkenonderwijs	
W.O. in longitudinaal perspectief	3
Gesplitst of geïntegreerd	1
zaakvakkenonderwijs?	
Deelschoolwerkplan 'wereldverkenning'	2
Wereldverkenning en eindtermen	1

2 Vormen van W.O.-onderwijs (vijf streef-

punten)	
Thematisch projectonderwijs en W.O.-onderwijs	2
Drie W.O.-projecten	1
W.O.-projecten en de kleuterschool	1
Werkvormen en W.O.-onderwijs	1

3 Specifiek voor zaakvakken (tien streefpunten)

+ Geschiedenis 5 (ong. 0,7%)	
+ Aardrijkskunde (nieuwe methode; evaluatie)	2
+ Natuurkunde (natuuriëntatie in SWP)	1
+ Biologie (kennis der natuur in SWP)	1
+ Milieu-educatie (milieu-educatie in SWP)	1

Ten aanzien van de relatie traditioneel zaakvakkenonderwijs – wereldoriënterend onderwijs valt op, dat de zaakvakken nog steeds een redelijk aandeel hierin hebben: tien tegen zeventien streefpunten.

Wat verder opvalt is het betrekkelijk hoge aantal streefpunten voor geschiedenis, ten opzichte van aardrijkskunde, biologie en natuurkunde. Dit lijkt in tegenstelling tot een landelijke tendens, waarbij de combinatie aardrijkskunde/biologie erg hoog lijkt te scoren. Een verklaring is hiervoor voorshands niet te geven.

Kijken we naar het geschiedenisonderwijs zelf, dan zijn de streefpunten:

- invoering van een geschiedenismethode
- staatsinrichting in het SWP
- tekenen of geschiedenis in het SWP
- geschiedenis in het deelschoolwerkplan
- Wat imperatief? Wat facultatief?
- geschiedenis en het documentatiecentrum

Hierbij valt op de betrekkelijk grote aandacht voor het (deel-)schoolwerkplan en de betrekkelijk geringe aandacht voor nieuwe methoden en het documentatiecentrum. Dat laatste is kennelijk ook wat 'uit beeld'.

Interessanter dan de constatering dat wereldoriënterend onderwijs en geschiedenisonderwijs uit beeld zijn is de vraag naar de oorzaak of de oorzaken hiervan.

Mogelijke achtergronden

1) Uit de streefpunten blijkt duidelijk dat momenteel andere zaken dan wereldoriëntatie, documentatiecentrum en ouderparticipatie – 'topics' van zo'n vijf jaar geleden – de teams bezighouden. Erg hoog scoren nu b.v. de interne schoolorganisatie (de besluitvorming, de vergadertechniek en de voorbereiding via werkgroepen). Geen wonder in een tijd, waarin de fusie en integratie van kleuterschool en lagere school voor de deur staat. Erg hoog

scoren ook het schoolwerkplan en vooral de schoolwerkplanontwikkeling. Vooral het algemene gedeelte, dus nog niet de invulling van de kennisgebieden.

Andere 'topics' zijn o.a. de speciale leerlingenbegeleiding van kinderen met leer- en/of gedragsmoeilijkheden en de differentiatie van leerstof in het algemeen. Ook de instrumenteel- culturele vormingsgebieden: taal en rekenen (met name de aanschaf van nieuwe taal- en rekenmethodes) zijn in beeld.

2) Een tweede oorzaak is de deskundigheidsaanbieding vanuit het centrum – wereldoriëntatie heeft een tijdje onderbemanning en stilstand gekend – en vooral de deskundigheid van de schoolbegeleiders.

'Vragen waar je niet goed weg mee weet, daar heb je de neiging van om er om heen te lopen. Met wereldoriëntatie weet ik niet zo goed raad. Ik zie door de bomen het bos niet meer', zei één van die schoolbegeleiders eerlijk. Al met al een constatering, waarop onze sectie alert moet reageren. Kennelijk is de vraagzijde weggefallen, omdat de aanbodzijde naar de 'consumenten' toe te chaotisch is geweest. Het is zaak nu weer orde op zaken te gaan stellen. Geen 'back to the basics', maar liever 'forward to the basics'. De discussie zoals die in het uitstekende themanummer van 'Kleio' van oktober 1982 is aangegeven en de in hetzelfde nummer besproken werkzaamheden van de projectgroep 'sociale wereldoriëntatie' van de Stichting voor de Leerplanontwikkeling (SLO) kunnen daarbij richting gevend werken.

Jan Engbers

(+) Jan Engbers is part-time werkzaam als consultant (sociale) wereldoriëntatie bij het Onderwijs Begeleidingscentrum (OBC) in Eindhoven en is als docent maatschappijleer/geschiedenis verbonden aan een Opleiding voor kleuterleiders en -leidsters in Eindhoven.

Rectificatie Kleio Didactica Suriname

Bij de bronvermelding is tot onze spijt niet vermeld dat het gedeelte, dat de slavenhandel betreft, mede tot stand kwam aan de hand van ongepubliceerd materiaal dat door drs. R. Donk werd samengesteld. Wij bieden de heer Donk hiervoor onze excuses aan.

Redactie Kleio Didactica

Kroniek

Kwart eeuw NJBG

De Nederlandse jeugdbond ter bestudering van de geschiedenis, een vereniging voor jongeren tussen 12 en 25 jaar die geïnteresseerd zijn in geschiedenis, bestaat volgend jaar 25 jaar. Ter gelegenheid daarvan wordt op zaterdag 12 november 1983 een reünie belegd in Utrecht. Oud-leden die hierover graag te zijner tijd meer informatie wensen te ontvangen, kunnen hun naam, adres en telefoonnummer doorgeven aan:

Bureau NJBG
Prins Willem Alexanderhof 5
Den Haag
tel. 070 - 476598

Vrouwengeschiedenis

Wie op zoek is naar literatuur over een vrouwengeschiedenis-onderwerp voor een scriptie, themagroep of zomaar kan terecht bij het Kontaktadres Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis. Het K.L.O.V. stelt zich nl. ten doel iedere geïnteresseerde te helpen zoeken naar literatuur over vrouwengeschiedenis. Iedere maandagochtend van 10-13 uur is het K.L.O.V. telefonisch bereikbaar: 020-244268. Schrijven kan ook naar: K.L.O.V., p/a I.A.V., Keizersgracht 10, 1015 CN Amsterdam.

Historische leesportefeuilles

Bij het begin van het nieuwe jaar zullen er drie plaatsen open komen bij de historische leesportefeuilles. Deze staan onder auspiciën van de VGN en rouleren al 26 jaar. Momenteel zijn er 40 deelnemers, onder wie vier portefeuilles rondgaan.

De bedoeling is, het u gemakkelijk te maken, uw vakkennis bij te houden en uit te breiden. Wij gaan er van uit dat u al één of meer Nederlandse historische tijdschriften leest en bieden u nu de lektuur van een vijftal buitenlandse periodieken aan. Door de artikelen en literatuuroverzichten en boekbesprekingen kunt u zich op de hoogte stellen van de nieuwste inzichten in het buitenland. Per 1 jan. 1983 zal de inhoud van de portefeuilles bestaan uit:

- *Historische Zeitschrift*, het voornaamste Duitse tijdschrift, dat alle terreinen bestrijkt;
- *History*, het orgaan van de English Historical Association, eveneens algemeen gericht;

- *Past and Present*, waarin de moderne tendenzen in de geschiedschrijving tot uiting komen;
- *Journal of Modern History*, gewijd aan de tijd vanaf de renaissance;
- *Journal of Contemporary History*, dat zich richt op de nieuwste geschiedenis.

De deelnemers ontvangen buiten de zomervakantie ongeveer eenmaal per zes weken een map met drie tijdschriften. De leestijd daarvan is vier weken. Per portefeuille zijn er tien deelnemers, zodat ook de laatste op de lijst de tijdschriften binnen een jaar kan ontvangen.

De prijs is f 62,50 per kalenderjaar. Bovendien is de porto voor de doorzending naar de volgende lezer voor uw rekening. U kunt de kosten als verwervingskosten aftrekken van de inkomstenbelasting. Zou u een eigen abonnement op deze tijdschriften nemen, dan zou u ongeveer f 600,- per jaar moeten betalen.

U kunt u als deelnemer opgeven of nadere inlichtingen vragen bij de ondergetekende. Maar meld u alleen aan, als u weet dat u de zelfdiscipline kunt opbrengen om de mappen op tijd door te zenden. Zo niet, dan zouden er vertragingen en opstoppingen ontstaan, die veel moeite en ergernis geven.

Dr. J. Swart
Lindelaan 40
9404 KS Assen
05920-14591

Overzicht hulpmiddelen geschiedenisonderwijs

In 1978 gaf het Katholiek Pedagogisch Centrum de derde druk uit van het *Overzicht van hulpmiddelen voor geschiedenisonderwijs* door P.H.F. Gieles en A.P. Dijkstra. Thans is daarop een SUPPLEMENT verschenen, dat alleen bruikbaar is naast de derde druk.

In het *Overzicht* staan de producten vermeld, die in Nederland worden uitgegeven of verhuurd en die direct of indirect als lesmateriaal voor geschiedenis kunnen dienen: methoden, films en videoproducties, dia's, grammofoonplaten, klankbeelden, transparanten en wandkaarten.

De derde druk wordt alleen nog geleverd samen met het supplement, prijs f 6,50 exclusief porto.

Het supplement is ook afzonderlijk leverbaar, prijs f 1,50 exclusief porto. Te bestellen (schriftelijk) bij KPC, afd. bestellingen, postbus 482, 5201 AL 's-Hertogenbosch.

Tentoonstelling van Koptische weefsels

Met ingang van 18 december is in het Haags Gemeentemuseum een tentoonstelling te zien van kleding en andere textiel, afkomstig van de Kopten, die in de eerste eeuwen van onze jaartelling vooral in het dal van de Nijl hebben geleefd. Onder de titel 'Koptische weefsels uit eigen bezit', zal het Haags Gemeentemuseum deze verzameling voor de eerste keer exposeren.

Bij de tentoonstelling, die duurt tot en met 10 april 1983, wordt een volledige catalogus uitgegeven.

Koptische kunst dateert uit de periode, waarin het Christendom zich met name in het Nijldal heeft verbreid.

Dit is de periode – zo neemt men aan – vanaf het begin van de 2de eeuw tot aan de Islamitische invloeden in de 7de eeuw ten gevolge van de Arabische overheersing van het gebied. De komst van de Arabieren in het jaar 641 verklaart de oorsprong van de benaming 'koptisch'. Het woord 'kopt' betekent Egyptenaar.

Het is afkomstig uit het Grieks en werd door de Arabieren gebruikt als naam voor de autochtone bewoners van het land.

De grote hoeveelheid textiel, die binnen de Koptische kunst een belangrijke plaats inneemt, is bijna uitsluitend afkomstig uit rond kerken en kloosters gevonden grafvelden.

Sinds het einde van de 19de eeuw hebben er opgravingen plaats gevonden, ten dele wel en niet georganiseerd.

Gebleken is, dat de doden in diepe kuilen werden begraven, gehuld in de bij leven gedragen tunica's en vervolgens omwikkeld met een grote omslagdoek, het zogenoemde 'pallium'.

De tunica – van oorsprong Romeins – was een als één geheel geweven kledingstuk. Bij wijze van versiering waren hierop banden met ornamenten aangebracht of ronden dan wel vierkante stukken textiel op schouders en/of knieën. In deze één- of meerkleurige versieringen zijn invloeden te herkennen van buitenaf. Zo zijn bij voorbeeld de kenmerken waarneembaar van het Hellenisme, waarin de Griekse beschaving een einde vond.

Ook de Romeinse mozaïeken, waarvan vermoedelijk patroonboeken hebben bestaan, zijn in de versieringen herkenbaar; vooral in de éénkleurige weefsels met geometrische motieven van gevlochten banden.

De uitgave van de geïllustreerde catalogus kon tot stand komen dankzij de geldelijke steun van de Vereniging van Haagse Museumvrienden en adviezen van prof.dr. P.P.V. van Moorsel, verbonden aan de

Rijksuniversiteit in Leiden. De tekst is geschreven door mevrouw drs. A.C. Lopes Cardozo en mevrouw drs. C.E. Zijdeveld, die ook assisteerde bij de conservering van de weefsels.

Ontwikkelingseducatie

In december 1982 is het eerste nummer uitgekomen van het bulletin *Ontwikkelingseducatie*, samengesteld door het CEVNO in het kader van het Educatief Project Ontwikkelingssamenwerking (EPOS), dat dit najaar is gestart.

De redactie stelt zich voor minstens één goede boekbespreking per nummer te geven; eveneens wordt er aan gedacht bepaalde tijdschriften uit te nodigen van zichzelf een portret te schetsen; een enkele maal een gastcolumn over ontwikkelingseducatie en een sterke nadruk op onderwijsmaterialen.

In dit eerste nummer komen aan de orde een aantal boekjes uit de Belgische Scharnierreeks voor '14-plussers', verder wordt besproken een film over de Toeareg. Korte informatie wordt gegeven over allerlei materiaal m.b.t. de ontwikkelingseducatie, b.v. informatiepakketten, titeloverzichten van literatuur en audiovisueel materiaal, brochures.

Verdere informatie bij het CEVNO, Breedstraat 16a, 1811 HG Alkmaar tel. 072-121525.

Nationale monumentenstudiedag 1983

Op 31 maart 1983 wordt in de St. Joriskerk te Amersfoort de nationale monumentenstudiedag gehouden, georganiseerd door de Stichting Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming en de Stichting Monumentenwacht Nederland.

De studiedag zal gaan over verschillende aspecten van het beheer van grote en kleine monumenten.

Verdere informatie kunt u krijgen bij de Stichting Nationale Contactcommissie Monumentenbescherming, Huis de Pinto, St. Antoniebreestraat 69, 1011 HB Amsterdam, tel. 020-277706.

Recensies

Tijdschriften – vakwetenschap

In Kleio 23-5 (juni 1982) heeft Piet van Hees gewezen op het uiterst nuttige themanummer van de *Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 96 (1981)-2 over 'Herrijzend Nederland, 1944-1950', dat ook als aparte bundel door Nijhoff uitgegeven is. Meer dan daar nog eens de aandacht op vestigen, hoef ik dus niet te doen. Het laatste nummer van de jaargang 1981 (BMGN 96-3) bevat onder andere de door F.R. Ankersmit voor het Historisch Genootschap gehouden voordracht: 'Een moderne verdediging van het historisme. Geschiedenis en identiteit.' (p. 453-474). De wende naar het neo-historisme, die in het buitenland, vooral de Bondsrepubliek, al enige tijd bespeurbaar was, wordt hier door Ankersmit gecombineerd met een pleidooi voor het opwaarderen van het narratieve element in de geschiedschrijving. Is historisme dan niet iets engs, een – gelukkig – achterhaald paradigma met onfris connotaties? Nee, beweert Ankersmit, het historisme is op zich een 'onberispelijke geschiedtheorie'. De politieke bezwaren tegen het traditionele historisme onderschrijvend, wijst Ankersmit op het gevaar, dat we met het badwater ook de waardevolle vrucht van de historische beschouwingswijze weggooien, namelijk een scherper zicht op wat historische interpretaties nu wel en niet zijn. Een wellicht aanvechtbare, maar ongetwijfeld discussie stimulerende these.

Voor wie geïnteresseerd is in de moderne geschiedenis het lage landen lijkt me het recensieartikel door J. Israel, in hetzelfde nummer van de BMGN, van belang. Israel bespreekt daar deel VII van de AGN en bekritiseert vooral de kritiekloze heiligverklaring van de Annales-aanpak en de specialistische verbrokkeling van het geschrevene. 'Er staan een aantal zeer goede stukken in dit deel van de AGN, maar verder is het '... of questionable conception, indifferently edited and not a little disjointed.' (p. 515) Geen 'narratio' à la Ankersmit dus.

In BMGN 97 (1982)-1, pakt W.J. van der Dussen nog eens uit over de conceptie van de AGN als geheel, onder het hoofd 'De nieuwe AGN: een speculatieve totaalvisie in een eigentijdse verpakking?' (p. 1-18) Hij verwijt Van der Woude, die in deel V van de AGN het theoretische credo voor de nieuwe opzet van de 'Nieuwe Geschiedenis' verwoordt, een te kritiekloze overname van structuralisme à la Braudel, dat bovendien simplistisch wordt geïnterpre-

teerd en tenslotte niet consequent wordt gehanteerd in de opzet van de AGN. Een antwoord van Van der Woude ontbreekt vooralsnog, maar te hopen valt dat de redactie van de BMGN deze kans op een aardige polemie niet laat lopen. Het zou de levendigheid van dit tijdschrift niet schaden.

Het *Tijdschrift voor Geschiedenis* bevat in aflevering 2 van jaargang 95 (1982) een artikel van Jürgen C. Hess over 'Weimar als paradigma van de crisis' (p. 179-195). In dit besprekingsartikel besteedt Hess aandacht aan de vraag naar de betekenis van de ondergang van Weimar. Is deze exemplarisch voor de problemen (en voor de onmogelijkheid om deze democratisch op te lossen) van alle moderne industriële samenlevingen in crisissituaties? Of moet Weimar juist als uitzondering gezien worden? Deze vragen staan vaak – expliciet of impliciet – op de achtergrond bij veel onderzoek naar de republiek van Weimar, dat zich toespitst op het begin (ging het toen al mis?) en het eind (was dat te voorkomen geweest?) van Weimar. De algemene vraagstelling over de duiding die we aan Weimar moeten geven, wordt vaak gegoten in de vorm van een vergelijking tussen 'Weimar' en 'Bonn'. Oppervlakkige analogieën moeten daarbij vermeden worden, vindt Hess, want 'Weimars angst hoeft niet die van Bonn te zijn en toch leeft het trauma van Weimar nog steeds voort.' (p. 195)

Hetzelfde nummer van het TvG biedt diegenen, die niet de moed en het uithoudingsvermogen gehad hebben om de 'Weinreb-affaire' uitgebreid te volgen, de gelegenheid om die omissie op een koopje goed te maken. In compacte vorm wordt hier door I. Schöffner ('Weinreb, een affaire van lange duur', p. 196-224) de hele zaak – mémoires, polemieken en rapporten – samengevat en gewogen. Renate Rubinstein en Aad Nuis hadden ongelijk in hun verdediging van Weinreb, concludeert Schöffner; dat wordt door het Weinreb-rapport van het RIOD overtuigend aangetoond. Schöffner, zelf mede-auteur van het Mentenrapport, wijst op het nut van dit soort ondernemingen, want die '... zetten toch altijd weer onbetwistbare bakens van feitelijkheid en bewijsbaarheid en bevestigen daarmee de bruikbaarheid en soliditeit van de door oefening en ervaring ontwikkelde technieken en methoden bij zulk, in wezen toch altijd historisch, onderzoek.' (p. 223)

N. Mout besteedt in TvG 95 (1982)-3 aandacht aan de 'Holendische Propositiones. Een Habsburgs plan tot vernietiging van handel, visserij en scheepvaart der Republiek (ca. 1625'. (p. 345-362) Dit is 'vaderlandse geschiedenis' vanuit

een weinig bekende, verrassende invalshoek: die van bewuste economische oorlogsvoering van Spaanse zijde. Een thema dat in Kleio uitgebreider aan de orde zal komen in een recensieartikel naar aanleiding van J. Israëls 'The Dutch Republic and the Hispanic World'.

Theoretische Geschiedenis (uitgave van het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam) jaargang 9 (1982), nummer 1 bevat een lezing van J.G.A. Pocock over 'The problem of political thought in the eighteenth century: patriotism and politeness', waarin hij zich de vraag stelt of de door hem gesignaleerde verschuivingen in opvattingen ten aanzien van rechten en plichten van overheid en burgers, van normstellingen en rechtvaardigingen voor politiek gedrag in Groot-Brittannië een parallel vinden in de Republiek van de patriottentijd. E. Haitisma Mulier en E.H. Kossmann gaan in afzonderlijke commentaren in op deze vraag, die voorlopig typisch op z'n historisch beantwoord wordt: enerzijds zijn de door Pocock voor Engeland geconstateerde verschuivingen hier ook wel waarneembaar, hoewel anderzijds toch misschien ook weer niet zo duidelijk. Wie iets over Pocock wil weten, vindt hier een nuttige opstapmogelijkheid (p. 3-36).

Arthur Mitzman breekt in 'Psychohistory besieged' (p. 37-54) een lans voor het toepassen van psychologische hulpmiddelen bij historische analyses. Hij doet dat naar aanleiding van D. Stannards 'Shrinking History, on Freud and the Failure of Psychohistory', waarin psychohistorie aan de kaak gesteld wordt als een niet eens veredelde vorm van piskijkerij. Mentaliteitsgeschiedenis mag wel, zegt Stannard, maar psychologiseren niet, want dat leidt toch maar tot onbewijsbare speculaties. Mitzman breekt Stannards kritiek af en is van mening, dat een historicus net zo goed Freudiaanse constructies als hulpmiddel bij verklaringen mag gebruiken als constructies die afgeleid zijn van het werk van Weber, Marx of Elias. In alle gevallen kunnen ontsporingen voorkomen, maar bij psychohistorie niet noodzakelijkerwijs meer dan bij andere theoretische ingangen.

Nummer 2 van dezelfde jaargang (9-1982) bevat onder andere een uiteenzetting van M. Jansen over 'Het geschiedbeeld van de Russische dissidenten' (p. 131-146). Dit wijkt uiteraard sterk af van het officiële Sovjet-geschiedbeeld, maar kent verschillende kampen. De neo-slavofielen (bv. Solzjenitsyn) hebben een totaal andere kijk op de Russische geschiedenis en de plaats van het bolsjewisme daarbinnen dan neo-westerlingen als Sacharov en wijlen Amalrik. Binnen de neo-westerse

groepering is dan nog weer een debat tussen degenen, die stalinisme én leninisme verwerpen en neo-marxisten (bv. de gebroeders Medvedev), die een terugkeer naar een 'geschoond' leninisme bepleiten. Het is verhelderend om 'de' dissidenten eens op deze wijze uitgesplitst te zien.

Het juninummer van het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* (8-26) is een themanummer over 'Patiënt, ziekte en medische zorg in het verleden'. In de 'Inleiding' stelt P.C. Jansen dat de geschiedenis van de gezondheidszorg nog weinig onderzocht is. Wel bestaat er veel medisch-historisch werk over de geneesheren, ziekten en geneeswijzen. Maar er is nog maar weinig gedaan aan de geschiedenis vanuit de gezichtshoek van de patiënt en met aandacht voor de sociale omstandigheden van de (verspreiding van) ziektes. Deze situatie verbetert door nieuwe inzichten in de medisch-sociale wereld zelf, waar men meer belang gaat hechten aan 'fundamenteel' medisch werk (voorlichting, preventie, sociale gezondheidszorg) in plaats van de vrijwel exclusieve aandacht die er vroeger was voor de 'reparatieve' sector, voor het medische schadeherstelbedrijf. Hierbij sluit een grotere sociaal-historische vraagstelling aan naar de oorzaak van de verlenging van de levensverwachting. Is die nu het gevolg van betere voeding, geboortebepijning en dergelijke, of is ze het gevolg van medisch ingrijpen? De knuppel in het hoenderhok was Thomas Mc. Keown's boek *The Role of Medicine. Dream, Mirage or Nemesis?* uit 1976, dat de nuttige bijdrage van de medische professie wel erg relatief stelde.

Deze problematiek wordt door J.M.W. Binneveld: 'Ziekte en Gezondheid in historisch perspectief' (p. 94-111) verder uitgewerkt. Naast de door McKeown optredende sterk gestimuleerde historisch-demografische probleemstelling, leent dit gebied zich ook voor een historische benadering met het oog op de biologische aspecten van het maatschappelijk bestaan. Het terrein sluit verder aan bij de belangstelling voor de 'geschiedenis van het dagelijks leven', terwijl het probleem van de geestelijke gezondheidszorg ons voert naar de mentaliteitsgeschiedenis en naar de geschiedenis van de disciplinerende sociale controle in ziekenhuizen en krankzinnigengestichten. Uiteindelijk heeft dit alles raakvlakken met de hele discussie over de moderne verzorgingsstaat, therapeutocratie, medicalisering van de samenleving of hoe het probleem ook gedefinieerd wordt door uiteenlopende types als Th. Szasz, Chr. Lasch, M. Foucault en I. Illich. Een verdere stimulans voor onderzoek op het gebied van de gezondheidszorg komt vanuit de emanci-

patoir gerichte vrouwengeschiedenis, waar de schijnwerper vaak gericht wordt op zaken als de geschiedenis van de vroegere vrouw, zuigelingen- en dergelijke.

De rest van deze aflevering van het TvSG wordt gevuld met een aantal historische case-studies, zoals van P. Kooy: *Gezondheidszorg in Groningen (1870-1914)* (p. 112-155) en P.C. Jansen, J.M.M. de Meere: *Het sterfstepatroon in Amsterdam 1774-1930* (p. 180-223). De serie wordt voortgezet in het septembernummer (8-27) door Frans Poppel: *Sociale ongelijkheid voor de dood. Het verband tussen sociaal-economische positie en zuigelingen- en kindersterfte in Nederland in de periode 1850-1940* (p. 231-281).

In het laatste (december)nummer van het TvSG in 1982 (8-28) pleegt Jan Lucassen enige 'Beschouwingen over seizoengebonden trekarbeid naar het westen van Nederland. ca. 1600- ca. 1800.' (p. 327-358) Het grootste gedeelte van dit artikel wordt besteed aan een beschrijving van de omvang, aard en belangrijkheid van de trekarbeid in de genoemde periode. Een algemene vergelijking met trekarbeid in andere tijden en omstandigheden (ik bedoel dus 1960-1972) wordt door Lucassen niet geschuwd en geeft het onderwerp extra smaak.

Dick van Lente geeft een mijns inziens zeer instructief overzicht van de verschillende stromingen in wat hij noemt de 'Mentaal-culturele geschiedenis van industriële samenlevingen: een historiografische verkenning.' (p. 359-388) Na vastgesteld te hebben dat 'mentaal-culturele geschiedenis' zich bevindt tussen de twee uitersten van het primaat van de interne context ('ouderwetse' ideeëngeschiedenis) en dat van de externe context ('de' marxistische opvatting), constateert Van Lente dat de ontwikkeling van de mentaal-culturele geschiedschrijving sterk in de richting is gegaan van de externe context, dat wil zeggen dat er steeds meer aandacht kwam voor de invloed van maatschappelijke factoren op het ontstaan en veranderen van ideeën en houdingen. Dat impliceert ook een verbreding van het onderzoeksterrein, en wel in drie richtingen: '... er is een ontwikkeling te zien van een tamelijk intellectualistisch, idealistisch en elitair soort ideeën- of cultuurgeschiedenis naar een type van onderzoek waarin niet alleen ideeën, maar ook gevoelens en houdingen worden bestudeerd, niet slechts van een culturele bovenlaag maar zo mogelijk van alle lagen van de bevolking en bovendien in samenhang met de sociale, politieke en economische ontwikkelingen.' (p. 363) Binnen dit kader laat Van Lente de *sociale geschiedenis van ideeën* (Krieger, Stern, Mosse) en hun dragers (Winkler, Kocka) de revue passe-

ren. Aandacht voor 'popular culture' wordt geconstateerd bij een groep van Engelse historici (Thompson, Hobsbawm), terwijl natuurlijk ook de vooral Franse *mentaliteitsgeschiedenis* (Foucault, Ariès, Le Goff) niet in zijn overzicht ontbreekt. De geschiedenis van *veranderende begrippen en taalgebruik à la Koselleck* wordt eveneens behandeld en Van Lente sluit af met een verhandeling over de 'bruikbaarheid van psychoanalytische en sociaalpsychologische theorieën', waar onder andere Erikson, Mitzman, Schorske en Lasch aan bod komen.

In de *Internationale Spectator* van mei 1982 (XXXVI-5) staat – voor wie het woord 'China' nog wil horen – een stuk van Leo Douw over 'De strijd van de historici tegen de 'kleine-boeren-mentaliteit'. Ideologische verandering in China sinds Mao's dood.' (p. 265-276) De verstrengeling van politiek en officiële marxistische geschiedschrijving wordt hier geïllustreerd aan de hand van de waarderungen die toegekend worden aan het 'stedelijke' – en het 'boeren'-element in de Chinese samenleving. Die veranderingen bewegen zich uiteraard keurig in de pas met de wisselingen in de door de geschiedschrijvers te legitimeren politiek.

In het juninummer (6) vraagt Raymond Buve zich af: 'Revolutionaire bewegingen in Latijns Amerika. Wat zijn de verschillen tussen Zuid-Amerika (1960-1975) en Midden-Amerika nu?' (p. 341-358) Zoals de titel aangeeft, trekt hij een vergelijking tussen de grotendeels – vaak letterlijk – doodgelopen guerrillabewegingen in Zuid-Amerika en de vooralsnog succesvollere groeperingen in Midden-Amerika. Het belangrijkste verschil lijkt (afgezien van die in de sociaal-economische structuur) wel de grotere aandacht die de latere Midden-Amerikaanse bewegingen besteed hebben aan het verkrijgen van revolutionaire steun bij grote delen van de bevolking; een zaak waar de vroegere Zuid-Amerikaanse guerrillero's volgens Buve een fatale nonchalance aan de dag hebben gelegd.

Het novembernummer (11) bevat een artikel van de hand van John Kleinen, getiteld 'Staat en Geweld in Cambodja (1975-1979)' (p. 639-647). Hij geeft hier een beschrijving van de geweldsexplosie in Cambodja door te vragen naar gebruik en methode, naar frequentie, chronologie en geografie van de geweldstoepassing in samenhang met de economische structuur van het land en de politieke doelstellingen van de machthebbers van dat moment. Die beschrijving wordt vervolgens gebruikt voor een poging tot analyse van een aantal bestaande verklaringen voor de Cambodjaanse 'holocaust'.

Het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, dat zich al bijna een decennium beweegt in het grensgebied van geschiedenis en sociologie heeft met ingang van 1982 zijn naam gewijzigd in *Sociologisch Tijdschrift*. Ten onrechte m.i., want een goed lopende merknaam moet je niet zomaar veranderen. Gelukkig kondigt de redactie wel aan dat er 'geen principiële koerswijziging' aan ten grondslag ligt.

In het meinumnummer van dit *Sociologisch Tijdschrift* (9 (1982)-1) pleegt Karel Asselberghs een verhandeling over *De sociale verzekering tijdens de bezetting* (p. 5-40) waaruit blijkt, dat het traditionele beeld van de bezetting als breukvlak in de sociaal-politieke verhoudingen ook vanuit dit gezichtspunt relatief gesteld moet worden. De opvatting dat na W.O. II pas door de regeringen uitvoering wordt gegeven aan de belofte van werkgelegenheid en sociale zekerheid, in schrille tegenstelling tot de jaren van bestaanonzekerheid en massale werkloosheid vóór de oorlog, is al wel op algemener niveau aangevochten. Asselberghs laat zien, dat in de oorlog de sociale verzekering al uitgebreid werd. Welke congruenties en verschillen er volgens hem waren in de optiek van de Duitse bezetter, de Nederlandse ambtenaren en de Londense en na-oorlogse regeringen, kan hier niet uitgelegd worden. Wie het weten wil, neme zelf het artikel ter hand. Interessant voor onderwijsgeveenden is het opstel van A.M.J. de Keyser: *Over Nabijheid en Afstand in de Opvoeding* (p. 41-74). Hierin worden twee pedagogische opvattingen met elkaar geconfronteerd, die van Ligthart en van Bordewijks Bint. Ligthart wordt als voorbeeld genomen voor de hele progressieve pedagogiek, die zich tot het 'heersend pedagogisch paradigma' heeft ontwikkeld. De 'methode Bint' wordt – als ze al aandacht krijgt – als verwerpelijk afgedaan: 'Het lijkt niet moeilijk de contrasten tussen Ligthart en Bordewijk in een reeks dichotomieën samen te vatten. Ligtharts wereld straalt warmte uit; bij Bordewijk wordt de lezer bevangen door kilte. (...) Ligtharts school is die van het licht, Bints school die van de duisternis.' (p. 64) Maar zo eenvoudig ligt de zaak niet, zegt De Keyser. We moeten ons afvragen of de progressieve pedagogiek niet in wezen veel manipulatiever en dirigistischer is dan die van 'Bint'. Als we de progressieve pedagogische opvatting beschouwen als een zogenaamde 'bindende therapie', waarbij individuen tot deel van de gemeenschap gemaakt worden en we de onderwijsgever als therapeut zien – een niet onbekende tendens – ontstaat een ander beeld: 'De therapeut is in deze setting een sacraal en voorbeeldig figuur. Hij is de personificatie van een zedelijke gemeenschap waarbin-

nen het individu zich geborgen kan voelen. De leerlingen vereenzelvigen zich hier met de therapeut: van hem leren zij het gedrag en de houding die hen in staat stelt in een hechte gemeenschap te functioneren.' (p. 65) Deze quasi-democratische, kleffe omarming, die tot onzelfstandigheid van de leerlingen leidt, steekt ongunstig af bij de eerlijke, duidelijke 'analytische therapie' van Bint. Hier worden duidelijkheid en afstandelijkheid gebruikt om de leerlingen te dwingen zich zelfstandigheid eigen te maken. De therapeut vraagt niet om imitatie en fungeert niet als voorbeeldig figuur: 'Nimmer ook wordt hier van de leerling verlangd dat hij zich identificeert met de leraren. Daarvoor zijn de leraren te zeer behept met menselijke eigenschappen. Evenmin wordt van de leerlingen verlangd dat ze zich met elkaar vereenzelvigen. (...) Individualisering is hier het expliciet geformuleerde doel van de school...' (p. 67). De Keyser's probleemstelling is er typisch één van de jaren '80 en lijkt uitermate nuttig ter relativering van de theoretische alleenheerschappij van de progressieve pedagogiek. Illustratief voor de dominantie daarvan lijkt me het feit, dat De Keyser in dit artikel niet verschillende expliciet-pedagogische theorieën met elkaar kon confronteren, maar voor een beschrijving van de 'nieuwe zakelijkheid' terug moest vallen op een literair voorbeeld.

In het oktobernummer van het S.T. (9 (1982)-2) doet A. Szirmai verslag van zijn onderzoek naar het *Nivelleringsethos* (p. 175-211). Dat blijkt in Nederland wijd verbreid te zijn, niet alleen bij lagere inkomensgroepen, maar – en dat is niet zo vanzelfsprekend – ook bij de hogere inkomensgroepen. Minder verbazingwekkend is Szirmai's conclusie, dat meerderheden in de hogere inkomensgroepen wel in algemene zin voor nivellering zijn, maar niet voor nivellering van hun eigen inkomens. Desalniettemin kan het bewijzen van lippendienst aan de nivelleringsgedachte niet als betekenisloos terzijde geschoven worden, zegt Szirmai, want het belemmert toch de oppositie tegen nivellering: 'Op het terrein van de inkomensverhoudingen wordt echter niet alleen het verzet van belangengroepen tegen maatregelen die de belangen van hun leden aantasten, verzwakt doordat de leden van die groepen niet onberoerd worden gelaten door de algemene retoriek van nivellering. Ook komen coalities met andere groepen tegen nivellerende maatregelen minder makkelijk van de grond, omdat ook bij deze andere groepen het nivelleringsethos de boventoon voert zolang het niet over de eigen specifieke inkomenssituatie gaat. Groepen die zich tegen nivellerende maatregelen verzetten, zullen betrekkelijk snel

geïsoleerd komen te staan.' (p. 204) Iederen zal met mij wel zeer benieuwd zijn naar het waarheidsgehalte van deze 'voorspelling'.

E. Jonker

Boeken – School en didaktiek

Conferentiebundel ter gelegenheid van het tweede lustrum van de NLO Gelderse Leergangen, mei 1982. Op weg naar een onderwijsgeschiedenis. Malmberg, Den Bosch 1982, 60 blz. f 12,50.

Onderwijsgeschiedenis heeft, voor wie dat zou verwachten, niets te maken met geschiedenis van het onderwijs. De organisatoren van de lustrumbijeenkomst van het afgelopen voorjaar hadden iets geheel anders op het oog. Naar hun mening is er sprake van een crisis in het geschiedenisonderwijs. Noch didaktische 'slimmigheden', noch oplossingen vanuit de sfeer van het universitaire specialisme kunnen, volgens de sekte geschiedenis van de Gelderse Leergangen, een passende oplossing bieden. Vandaar hun pleidooi voor een aparte aanpak die 'als intermediair tussen wetenschap en onderwijs kan functioneren. Een soort denktank waarin deskundigheid op vakhistorisch (inclusief geschiedtheoretisch), vakdidaktisch, onderwijskundig en wetenschapstheoretisch gebied samenkomt en samenwerkt'.

De conferentiedag was bedoeld als aanzet in die richting. De bijzonder fraai uitgegeven bundel bevat, voorzien van in- en uitleiding, de conferentiezingen – J. Toebes: Van 'cultuuroverdracht' naar 'verheldering van het bestaan' en Chr. Lorenz: Heeft de geschiedeniswetenschap een identiteit? – en een eigen 'Gelders' praktijkvoorbeeld over 'Gezinsgeschiedenis', helder geïntroduceerd door A. Kaarsemaker, vakdidacticus van de sekte.

De lezingen zijn zeer leesbaar. Toebes legt uit dat er weliswaar veel veranderd is in het geschiedenisonderwijs, maar dat de grote vernieuwing nog komen moet. Daarbij zou het schoolvak niet meer weerspiegeling moeten willen zijn van de wetenschappelijke discipline, evenmin – burgerlijke – cultuuroverdracht als hoogste goed mogen belijden. Geen antiquarische, geen individualiserende geschiedenis, maar geschiedenis als bestaansverheldering, waarbij rekening gehouden dient te worden met de belangen van de leerling, de eisen van de maatschappij en de betekenis van wetenschappelijke inzichten. Hij noemt Amerikaanse voorbeelden, als gezinsgeschiedenis, geschiedenis van vrije tijd en arbeid, medische zorg en gezond-

heid, én nederlandse: projectwerk op het gebied van regionale geschiedenis aan de SOI en de Gelderse Leergangen. Overigens vermeldt hij ook dat de overheersende trend in de Verenigde Staten die van een eerherstel van de dikke 'textbooks' is, van de geschiedenis van het traditionele grote overzicht.

In de tweede lezing legt Lorenz uit dat, als men zich bezorgd maakt over de plaats van 'geschiedenis' in geïntegreerd onderwijs, de vraag naar de eigen identiteit van het vak beantwoord moet worden. Is geschiedenis als afzonderlijk vak af te schermen van de sociale wetenschappen? Daarover wordt verschillend gedacht. Lorenz concludeert dat *'geschiedenis en sociologie in principe niet alleen convergeren, maar zelfs samenvallen'*, zodat eigenlijk geschiedenis- en maatschappijonderwijs geïntegreerd behoren te worden. De geschiedenis kan, zo meent Lorenz, noch aan de haar toegeschreven aandacht voor het procesmatige en het individuele aanspraken op een eigen, afgeschermd bestaan ontnemen, noch aan het haar door Ankersmit e.a. toegekende narratieve karakter. De oude scheidsmuren moeten gesloopt worden!

Wie nu denkt, gesterkt door het oude gezegde dat ons vak, met of zonder eigen karakter, minstens toch als kenmerk de discussie zonder einde heeft, komt met deze bundel bedrogen uit. De organisatoren van de conferentie hebben, daar heeft het alles van weg, bij hun eigen overtuigingen en inzichten passende sprekers gezocht en gevonden. Niet dat daar zoveel op tegen is, maar het stelt een aantal als *conclusies* geformuleerde slotopmerkingen uit het nawoord van W. Kattenberg in een nogal schraal licht. Zo schrijft hij: *'Mijns inziens kunnen nu verantwoorde stappen naar de vernieuwing van het geschiedenisonderwijs ondernomen worden. Een meer op mens en maatschappij gericht geschiedenisonderwijs kan een volwaardige integrerende plaats innemen in het geheel van het zgn. mens- en maatschappijonderwijs. De maatschappelijke wetenschapstheoretische en onderwijskundig-didactische voorwaarden zijn daarvoor aanwezig. Deze behoeven uiteraard voortdurend bijstelling.'* Daargelaten dat het wat merkwaardig is als een auteur eerst concludeert dat vernieuwing kan beginnen nu de voorwaarden daarvoor aanwezig zijn, om dan vast te stellen dat deze voorwaarden steeds bijgesteld moeten worden... – zo houd je het gelijk wel aan je kant! – vind ik het vooral jammer dat deze conclusie geput wordt uit betogen van erkende medestanders. Voor mij was het geheel boeiender geweest als ook andersgezinden aan het woord waren gekomen.

Een laatste opmerking: in Nijmegen introduceerde de vakgroep geschiedenis haar cursus 'Gezinsgeschiedenis' als praktijkvoorbeeld. Ik vind het jammer dat daarvan in deze bundel alleen globale omschrijvingen terug te vinden zijn. Het is altijd aantrekkelijk de boom aan zijn vruchten te (her)kennen.

'Op weg naar een onderwijsgeschiedenis' moet vooral als een soort aankondiging opgevat worden: 'de vierdaagse gaat beginnen!' Voor Nijmegenaren misschien een opbeurende en bevredigende gedachte, maar ik had liever een uitgebreider indruk gekregen van de aard van het parcours en de er al geleverde prestaties. Daarom gaat het toch, in de sport net als in de 'onderwijsgeschiedenis'.

C. Bogaerts.

Rudolf Dekker en Lotte van de Pol, *Daar was laatst een meisje loos. Nederlandse vrouwen als matrozen en soldaten – een historisch onderzoek.*

Uitgeverij AMBO, 1981, f 19,50, ISBN 90 263 0524 9, 140 blz.

'Daar was laatst een meisje loos die wou gaan varen als lichtmatroos'

Dit zijn de eerste regels van een oud zee-mansliedje, iedereen wel bekend. Wellicht minder of helemaal niet bekend is de geschiedenis van vrouwen die inderdaad als matrozen meevoeren op de koopvaardijsschepen en meevochten als soldaten in het leger. Niet alleen in vroeger tijd. In 1977 nog werd in Mexico een kolonel als vrouw ontmaskerd.

Dekker en van de Pol hebben zich verdiept in het historisch verschijnsel van vrouwen die zich als man verkleedden en een mannenloopbaan volgden. Zij verrichtten hiervoor uitgebreid onderzoek in de Ned. archieven uit de 17e en 18e eeuw en probeerden zoveel mogelijk authentieke gevallen op te sporen. Zij kwamen tot ruim 90 vrouwen die 'broek en wambuis aantrokken en 't prinsenvaandel volgden' of als matrozen op de Oostindijvaarders terecht kwamen. Waarschijnlijk, zo zeggen beide historici, is dit het topje van de ijsberg omdat alleen die vrouwen bekend zijn geworden die 'ontmaskerd' werden. Ze proberen in het boek ook een analyse te geven van dit verschijnsel en d.m.v. dit onderzoek meer te weten te komen over de positie van vrouwen in de toenmalige maatschappij.

Het is een boeiend en lezenswaardig boek geworden, vol levensgeschiedenissen van vrouwen, verlichtigd met tal van prenten van vrouwelijke soldaten, matrozen en piraten.

De vrouwen die kozen voor een mannen-

loopbaan waren voor het merendeel ongehuwde meisjes uit het gewone volk van rond de 20 jaar. Al jong moesten ze op eigen benen staan en de kost verdienen.

Dankzij de mannenmode uit die tijd, wijde jassen en grote hoeden, was de vermomming mogelijk. Desondanks werden velen na enige tijd ontdekt, meestal wanneer ze ziek werden of gewond raakten en verpleegd moesten worden. In het boek wordt uitgebreid ingegaan op de vraag hoe het mogelijk was dat vrouwen het zo lang volhielden zonder ontdekt te worden.

Welke motieven dreef vrouwen ertoe als man door het leven te gaan? Uit het onderzoek kwamen als belangrijkste motieven de volgende naar voren:

- Zucht naar vrijheid en avontuur. Als man verkleed konden vrouwen vrij rondreizen, herbergen binnengaan en vechten.
- Economische motieven; de hoop om het beter te krijgen. Voor vrouwen stonden alleen slecht betaalde beroepen als dienstmeid en arbeidster open, als man hadden ze carrière mogelijkheden en konden ze veel meer verdienen dan als vrouw.
- Sexuele motieven, waarvan de belangrijkste transsexualiteit en homosexualiteit zijn. Een lesbische vrouw kon als man een relatie hebben met een andere vrouw zonder dat de gemeenschap hen verstootte. Van een aantal vrouwen is het zelfs bekend dat ze als man huwden met een vrouw.

In het boek is ook aandacht voor de reacties van de tijdgenoten. Deze zijn nogal gemengd. Enerzijds werd het als een schande beschouwd dat een vrouw zich in mannenkleden hulde, anderzijds prees men de vrouwen om hun stoutmoedigheid. Als man waren ze dikwijls 'helden' op het slagveld en als matroos kloekmoedig, terwijl ze zwaar werk niet schuwden. Niet alleen bij de behandeling van de geschiedenis van de 17e en 18e eeuw is dit boek zeer bruikbaar, ook voor onderwerpen als krijgsgeschiedenis, de positie van de vrouw en sexualiteit is het aan te bevelen.

A. Dercksen

J.L. de Jager, *Volksgebruiken in Nederland.* Uitg. Spectrum, Utrecht 1980, prijs f 37,50.

De auteur van dit boek is cultureel antropoloog. Een echt nieuw boek is het niet. Bij allerlei cultuurhistorische en volkenkundige verhandelingen wordt leentjebuur gespeeld. Naar eigen zeggen heeft hij als een scharrelkip de hopelijk juiste graantjes eruit gepikt. De ondertitel van

het werk luidt *Een nieuwe kijk op tradities*. Het nieuwe schuilt voornamelijk in het feit dat verklaringen uit de Germaanse mythologische school voor de oorsprong van gebruiken en tradities weliswaar genoemd worden maar veelal afgewezen worden als té gekunstelde konstrukties. Het boek is ingedeeld in twee delen: de levenscyclus – geboorte, vrijen en trouwen, dood en begravenis – en de uiteraard chronologische jaarkalender. Het bevat een schat aan informatie over feestdagen, gebruiken en de lokale varianten ervan in het hele land. Over het algemeen wordt hiervan sine ira et studio mededeling gedaan. Soms echter daalt de auteur van zijn Olympus af en heft de moralistische vinger. Een tweetal voorbeelden. Terecht stelt hij dat de viering van Luilak in Haarlem en Amsterdam de laatste jaren nogal uit de hand is gelopen. Ook de vormen van repressieve tolerantie van de kant van de overheid zijn weinig succesvol gebleken. Toch vervult Luilak, aldus de Jager, duidelijk een functie 'als gereede aanleiding voor bezigheden die veel jongeren toch al als hobby hebben'. (blz. 116)

Als tweede voorbeeld kan de hernieuwde belangstelling in Limburg en Twente voor de viering van Sint Maarten dienen. 'Dat heeft niets van doen met een hernieuwde verering van de heilige, maar alles met een nieuwe vrijetijdsbesteding. De opbouw-werkers moeten iets bedenken'. (blz. 141) Afgezien van zijn fulmineren tegen weinig creatieve vormen van vrijetijdsbesteding die aan zijn betoog afbreuk doen, is het een best aardige inventarisatie van vaak in folkloristische vorm nog voortbestaande costumen ende usagiën.

F.R. Kat

J. Baines, Jaromír Málek, *Atlas van het oude Egypte*. Elsevier, Amsterdam 1981, 236 bladzijden, overvloedig geïllustreerd, f 69,50.

Binnen de niet aflatende stroom boeken die moeten voldoen aan de niet aflatende belangstelling voor het fenomeen Egypte, worden telkens weer nieuwe formules geprobeerd. De *Atlas van het oude Egypte* is zo'n publikatie van nieuwe snit. Het hoofddeel 'Stroomafwaarts langs de Nijl' – blz. 68-188 – geeft plaats voor plaats een beschrijving van monumenten die Egyptologisch interessant zijn. Om structuur te geven worden eerst grote sectoren via kaarten met toelichting gepresenteerd; dan pas volgen de plaatsbeschrijvingen. Steeds weer herinneren kleine kaartjes aan het grotere geheel. Veel plattegronden van bouwwerken verduidelijken de tekst, die – maar dat ligt wel in de aard van het werk – nogal opsommend van aard

is. Geen gelegenheid wordt gemist om een afbeelding toe te voegen aan een plaatsbeschrijving. Meestal zijn ze van sublieme kwaliteit, als ze maar niet van te klein formaat zijn. Bij de kleine prentjes lijden een aantal aan onscherpheid.

In zijn hoofddeel is dit werk meer geschikt voor bladeren dan voor continue lectuur, behalve natuurlijk voor degenen die nog verse herinneringen hebben aan hun reis naar Egypte: in mijn wereldje komen zulke personen steeds meer voor. Voor hen die een ekskursie naar het eeuwige Egypte in de zin hebben, is de atlas een goede archeologische reisgids, alleen van het wat onhandige kloeke formaat.

De thuis residerende Egyptefanaat zal in het boek vooral de delen 1 en 3 waarderen: hierin worden respectievelijk het kulturele kader en de aspecten van het dagelijks leven behandeld. Bijzonder heldere kaarten, diagrammen, schema's en andere grafische middelen verduidelijken een kompakte, instructieve tekst die meer biedt dan het obligate verhaal. Zo is er aandacht voor de geschiedenis van de Egyptologie. Oude afbeeldingen kietelen niet alleen de nostalgische neigingen, waaraan wij allen schijnen te moeten toegeven, maar ze blijken ook waardevolle gegevens te bevatten over monumenten die sinds de optekening sterk vervallen zijn.

De originaliteit van de opzet van het boek komt ook tot uiting in twee bladzijden over de invloed van Egyptische motieven in de Westerse kunst. Vooral deel een en drie, waarin men onder andere wordt ingelicht over de Egyptische kanon van uitbeelden, de positie van de vrouw en het leger, vormen vruchtbare lectuur. Slechts op enkele plaatsen schemert het Engels origineel door. Zo weiger ik te geloven dat de oude Egyptenaren slechts volwassen hoenders konsemeerden: 'kuikens waren tot de periode van het Nieuwe Rijk als voedsel onbekend en werden waarschijnlijk pas algemeen in de Grieks-Romeinse periode' (16/17: chicken?).

'Agrarische importantie' (17) is anglicistisch of veilingtaal. Een inhoudelijk foutje trof ik aan op de kaart van blz. 50: een veldtocht van *Cyprus* i.p.v. *Cyrus*.

De moderne mens die nog iets voelt van de fascinatie die Egypte al op Herodotos uitoefende (*Historiai* II 35: in Egypte is alles anders dan elders) zal dit boek niet in de boekhandel kunnen laten liggen. Hij koopt een boek dat uitmunt door zijn substantiële informatie.

Anton J.L. van Hooff

S. Champion, *Archeologische termen en technieken*. Alfabetische gids, uitgeverij Gaade, Amerongen 1981, 108 blz., vele afbeeldingen, f 29,50.

De afgelopen decennia hebben radikale veranderingen te zien gegeven in de archeologie. Nieuwe technieken en nieuwe beschouwingswijzen hebben gezorgd voor een vakjargon, dat op fatale wijze afstotend zou kunnen werken op de grote groep geïnteresseerden – maar leken – die het archeologisch gebeuren van enige afstand volgen. Met name voor deze groep heeft Sara Champion een alfabetisch geordende gids samengesteld. De archeoloog kan het boek gebruiken als een soort checklist voor de aktualiteit van zijn kennis.

Vele lemmata behelzen nieuwe apparaten en nieuwe natuurwetenschappelijke methoden om opgravingsterreinen en -objecten te analyseren: 'transmissie-elektronen-microscopie', 'optische emissiespectrometrie' en 'magnetisch onderzoek' zijn enkele van de artikelen op dit gebied. De schrijfster slaagt er meestal goed in de nieuwigheden – soms wel heel kompakt – duidelijk te maken.

Gepaste aandacht is er ook voor statistische methoden en het werken met modellen om vondsten tot totale beelden te maken: termen als seriatie, locational analysis, lineaire regressie-analyse en trend surface analyse behoren hier tot de nieuwe toverwoorden.

Natuurlijk worden ook allerlei dateringsmethoden behandeld. Mij trof bijvoorbeeld de helderheid van het stukje over de korrekties op de C-14 dateringen, de zogeheten calibratie, die uit het onderzoek van jaarringen (dendrochronologie) zijn voortgekomen.

Een tenslotte is er nog een allegaartje van termen als diffusie en catastrofetheorie, die op het nivo van theorievorming hun rol spelen.

Op de meeste bladzijden staan afbeeldingen in zwart-wit met soms een blauwe steunkleur. De kaartjes en diagrammen zijn meestal erg duidelijk (er is alleen iets fout gegaan met de afbeelding bij paleobotanie op blz. 69). De foto's daarentegen hebben weinig inhoudelijke en technische kwaliteit. De op zichzelf prachtige Etruskische fibula bij 'granuleren' komt er op het prentje uitgesproken miezerig vanaf. Soms waren er kennelijk geen afbeeldingen ter beschikking – de schrijfster heeft leentjebuur gespeeld bij een indrukwekkende reeks recente publikaties. Toch had een tekening beter kunnen vertellen wat een buriin doet. Deze lezer althans doet geestelijk niet veel met 'de buriin met afgeronde punt en gekromde zijkant' die vaak werd gebruikt om een kromme zig-

zaglijn te maken door de stift heen en weer te rollen'.

Hoewel de meeste populair-wetenschappelijke boeken er plezier in hebben nieuwe inzichten en technieken onder de aandacht van geïnteresseerden te brengen, verdient de alfabetische gids van Sara Champion zeker een plaats in de boekenkast van de archeologie-freak. Voor de maar gewoon geïnteresseerde zou een boek dat de noviteiten systematisch en niet alfabetisch behandelde, prettiger zijn geweest. Voor de schoolbibliotheek is het boek zeker van te hoog nivo.

Anton J.L. van Hooff

Leo de Hartog, *Djenghis Khan, 's werelds grootste veroveraar*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1979, 223 blz., paperback ISBN 90 10 02903 4.

In dit boekje maken we kennis met land en volk der Mongolen in de eerste helft van de 13e eeuw, speciaal met hun grootste vorst en veroveraar: Djenghis Khan (ca. 1162-1227). Achtereenvolgens worden hoofdstukken gewijd aan Mongolië vlak vóór 1200, de opkomst van de Khan, de heerser zelf, het wetboek, het leger, de oorlogen met China, het voorspel van de grote veroveringen, de verovering van Centraal-Azië, die van Rusland, de laatste veldtocht en dood van Djenghis Khan, het wereldrijk, de opvolgers, de invasie in Centraal-Europa en de laatste fase van de eenheid. In elk hoofdstuk staan tientallen noten, die aan het einde kort verwijzen naar de vakliteratuur. Acht kaarten van het betrokken gebied, een genealogisch overzicht van de familie van de Khan over zes generaties, een uitvoerige bibliografie, een afkortingenlijst en een naam- en zaakregister besluiten het boek.

De uitvoering van deze studie is keurig met opvallend weinig drukfouten en een heldere letter, hoewel een nogal compacte zetspiegel. Spelling en taalgebruik zijn zeer consequent, afgezien van zulke kleinigheden als dominicaan – dominicaners, of Oeigoeren – Oeigoers.

Zo gedegen als de jarenlange studie van de auteur geweest is (dat merkt men aan de gewetensvolle verantwoording van al zijn mededelingen via de noten), zo compact is ook zijn boek geworden. Het staat stampvol met namen en feiten, maar helaas komt dat, samen met de indeling in nogal lange alinea's zonder inspringing, de leesbaarheid niet bepaald ten goede. De Hartogs stijl is correct, maar niet erg vlot. Behalve op voor- en achterkaft bevat het boek ook geen illustraties en dat maakt het misschien goedkoper, maar beslist minder aantrekkelijk voor de gewone lezer. Een spannend of boeiend lees-

boek is het dan ook niet geworden.

Dat neemt niet weg, dat het boek voor de werkelijk geïnteresseerde als een soort naslagwerkje kan dienen, want er staat enorm veel in. En, zoals gezegd, wie meer wil weten, over een bepaald aspect, wordt via de noten correct verwezen naar de oudere en jongere vakliteratuur. In de niet geheel alfabetische bibliografie van liefst 157 titels (wel zowat het belangrijkste over dit onderwerp staat opgesomd), zou het artikel van T. Allsen, *Mongol Rule in East-Asia, twelfth-fourteenth centuries* (Mongolian Studies 1976) over recent Sovjetonderzoek vermeld hebben kunnen worden. Overigens zijn moderne Russische studies niet overgeslagen. Dit is dan ook niet de zwakste kant van het boekje: de auteur licht zijn lezers uitvoerig en grondig voor.

Daarmee is meteen aangegeven, dat het werkje als achtergrondinformatie voor de docent nuttig kan zijn, al laat het register hem wel eens in de steek: een aantal namen (bv. p. 184) komt niet in het register voor. Voor de leerlingen is het naar mijn mening te moeilijk en ook te moeizame lectuur. Termen worden vaak niet verklaard; een paar voorbeelden uit hst. I: exogamie, agnaten (p. 16), animisme, sjamanisme (p. 19). Sommige van deze begrippen staan wel in het register, andere niet. De kaarten zijn erg bleek en bevatten naast heel veel kleine lettertjes vooral rivieren, geen toenmalige grenzen; berglanden – toch een belangrijke hinderpaal bij veroveringen – worden alleen met namen aangeduid, maar dat mist elke suggestieve kracht. Trouwens: de kaarten zouden bij hun hoofdstukken moeten staan en er zou tenminste in de tekst expliciet naar verwezen behoren te worden. Nu bungelen ze er maar een beetje bij.

Al met al toch wel een nuttig boekje over de geïnteresseerde docent en de beginnende student, maar minder voor de leerling van het vervolgonderwijs en dus nauwelijks voor de schoolbibliotheek. Het verhaal van de verbazingwekkende Mongoolse veroveringen als spannende vertelling moet nog verteld worden!

F.A.H. Van den Hombergh

Boeken – Vakwetenschap

Z.R. Dittrich en A.P. van Goudoever, *Onafhankelijkheid als wensdroom. De buitenlandse politiek van Roemenië*. NIVV-reeks 25. 's Gravenhage 1980.

In een bespreking van het Verslag van het Eerste Nederlands-Roemeens colloquium van historici (Kleio Nr. 7, 1980) wees ik erop dat dit ondanks de titel (Romanian History 1848-1918) geen overzichtswerk

was. Iets dergelijks bestond helaas in het Nederlands niet. De beide Nederlandse organisatoren van deze colloquia, waarvan onlangs het derde werd gehouden, hebben nu deze leemte opgevuld met een boek dat zowel beknopt als niet duur is. Deze eigenschappen heeft het waarschijnlijk te danken aan het feit dat het is opgenomen in de reeks kleine monografieën van het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken die door de Staatsuitgeverij wordt gedrukt. Voor de kwaliteit van het boek zijn echter beide auteurs verantwoordelijk en die is te prijzen. Het is allesbehalve eenvoudig om een kort en leesbaar verhaal te schrijven over zo iets merkwaardigs en gecompliceerds als de geschiedenis van het Roemeense volk en daarbij een goed evenwicht te bewaren tussen analyse en beschrijving. Daarin zijn Dittrich en Van Goudoever geslaagd. Het boekje is geen dorre opsomming van feiten betreffende de buitenlandse politiek van Roemenië. Misschien is zelfs het woord 'buitenlandse politiek', dat toch een beetje de suggestie wekt van een in alle rust gevestigde natie die kalm zijn plaats in de wereld bepaalt, minder op zijn plaats. Bij een boek over de Nederlandse buitenlandse politiek zou men zich bijvoorbeeld kunnen afvragen of die wel van zo groot belang is voor wat er in de wereld of in Nederland gebeurt. Terwijl in het geval van Roemenië de buitenlandse betrekkingen altijd verband hielden met de meest vitale belangen van de natie en met belangrijke internationale vraagstukken. Noodzakelijkerwijze wordt de lezer dus geconfronteerd met het machtspeel van de grote mogendheden waarbij Roemenië de inzet was en passeren zo enkele belangrijke hoofdstukken van de Europese politiek in de afgelopen eeuwen de revue. Het verhaal over de Roemenen is echter nog ingewikkelder omdat er tussen hen en hun slavische burens nooit lang pais en vree heeft bestaan. Eindeloze twisten over grensgebieden, intense spanningen tussen allerlei ethnische groepen en daaruit voortvloeiende hysterische vormen van nationalisme bepaalden het verleden van elke staat in Zuid-Oost Europa. Daarnaast maakte Roemenië een geheel eigen economische, sociale en culturele ontwikkeling door. Er ontstond op den duur een specifiek Roemeense leidinggevende elite, die niet alleen door de steeds wisselende interne en internationale situatie werd gevormd, maar deze ook in een bepaalde richting probeerde te beïnvloeden. Een zo onafhankelijk mogelijk Roemenië was het vaste politieke program van deze groep gedurende de laatste 150 jaar. En dit is uiteraard ook het thema dat het ordenende element vormt in dit boek dat zo veel *faits divers* aan de lezer presenteren moet.

De Roemenen zijn er op wonderbaarlijke wijze in geslaagd om hun nationale identiteit te bewaren. Met deze kunst van overleven hangt waarschijnlijk ook hun politieke flexibiliteit en behendigheidsamen. Het boek geeft een aantal staaltjes daarvan. Keer op keer zagen de Roemenen kans om de zwakheden van veel sterkere tegenstanders tot op het merg uit te buiten. Even vaak bogen zij op het juiste moment voor een superieure macht en sleepten er dan toch nog een tamelijk voordelig compromis uit. Maar het woord 'wensdroom' in de titel suggereert al dat er ook een keerzijde is aan de Roemeense politieke habitus. Nationalisme en realisme kunnen moeilijk altijd samengaan. Het koesteren van al te grote verwachtingen leidde soms ook tot nationale rampen. Van Goudoever en Dittrich maken duidelijk dat Roemenië zich een aparte plaats tussen Oost en West heeft verworven door met grote hardnekkigheid vast te houden aan het principe van de *raison d'état*. Dit door de Roemeense elite behartigde en welbegrepen eigenbelang is de drijfveer achter de buitenlandse politiek van deze staat. Het streven naar veiligheid en ontspanning in de wereld of bezorgdheid voor de noden van het Roemeense volk zijn blijkbaar altijd van secundair belang geweest. Ik vraag me wel af of het huidige Roemenië – zoals Van Goudoever suggereert – zijn positie uitsluitend *ondanks* en niet ook *dankzij* de Sovjetunie heeft bereikt. In het Kremlin moet de grote waarde van een tamelijk betrouwbare en extra snuffelpaal in den vreemde toch wel getaxeerd zijn. Tot slot een kritische noot: de kaartjes in het boek munten niet uit door duidelijkheid en het Nederlands van de tekst is niet altijd vlekkeloos. Maar dat is geen reden om het af te raden. Integendeel, het hoort in iedere schoolbibliotheek thuis.

B. Naarden

Jacques van Nieuwenhove e.a., *Bevrijding en Christelijk Geloof in Latijns-Amerika en Nederland* Ambo, Baarn 1980. 165 blz. f 24,50.

Dit boek is een verslag van een aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen gehouden congres (10/11 mei 1979). De bundel is opgenomen in de *Annalen* van het Thijmgenootschap en de Publikaties van Katholiek Studiecentrum Nijmegen. Het geheel bestaat uit een inleiding, zeven hoofdstukken en een uitvoerig discussieverslag.

De lezer van dit boek krijgt zeer interessante en gedegen lezingen voorgeschoteld. Helaas zijn ze niet allemaal geschikt voor het voortgezet onderwijs, maar iedere

leraar en student zou kennis moeten nemen van de inhoud. Naast overzichtelijke analyses van de maatschappelijke en historische context in Latijns-Amerika (p. 55-81) staan de zeer indringende verhandelingen van Edward Schillebeeckx, Hans Jürgen Prien en Gustavo Gutiérrez. Schillebeeckx brengt ordening (p. 18-35) in bevrijdingstheologieën tussen Medellín (1968) en Puebla (1979). De drie hoofdrichtingen, een maatschappelijk populistische, een marxistische en een evangeliserende gaan uit van de volkskerk van armen, solidariteit met de armen, verzet tegen de bestaande machtsstructuren en het geloof dat deze onrechtvaardige samenleving na een bewustmaking van de armenmassa te veranderen is. In de gehanteerde analyse van de maatschappij en de politieke uitwerking bestaan er wezenlijke verschillen tussen de genoemde groepen.

Evenals Schillebeeckx wijst Gustavo Gutiérrez (p. 82-95) op de relatie tussen de bevrijdingstheologie en de maatschappelijke context. De armen hebben niet alleen het recht om te luisteren, maar ook om te leven en te denken. Ieder denken is historisch gesitueerd en een scheiding van geloof en historische werkelijkheid is onjuist. De bevrijdingstheoloog zit in een moeilijk parket: zowel onderdrukkers als onderdrukten hangen het christelijk geloof aan. Hij kan en wil niet neutraal zijn juist omdat op bijbelse gronden God beschermmer en bevrijder van de armen is en ze lief heeft vanwege hun armoede.

In tegenstelling tot de westerse theologie baseert de bevrijdingstheologie haar reflectie en handelen niet op de bourgeoisie en het liberalisme. Haar denken wordt sterk materieel bepaald, maar zij verwerpt terecht alle kritiek die haar van horizontalisme en marxisme beschuldigt. Het marxisme mag als analyse voor de bestaande situatie gebruikt worden; het einddoel van de bevrijdingstheologie is een rechtvaardige en menselijke samenleving en geen socialistische dictatuur. Om het met de woorden van Gutiérrez te zeggen: 'Die geloofspraxis bevestigt de hoop dat een andere, betere wereld mogelijk is en dat het Koninkrijk Gods, het Rijk van leven en gerechtigheid, daadwerkelijk in de maak is.' (p. 96)

Prien (p. 35-54) zoekt naar de wortels van de bevrijdingstheologie in de kerkgeschiedenis van Latijns-Amerika. Hij beschrijft de intolerantie van de Spanjaarden en Portugezen tegenover de Indianen als een gevolg van de onverdraagzaamheid tegenover de Joden en Moren. In de vervlechting kerk/staat in de Nieuwe Wereld en de tegengestelde doelen van winst en bekering werd de inheemse de dupe. Missie in Amerika was meestal in het belang

van het imperium, maar vanaf het begin zetten de dominicanen op Hispaniola zich in voor de vrijheid van de Indianen (Las Casas). Prien laat zien dat vanaf de 16e eeuw er steeds priesters en bisschoppen zich verzet hebben tegen het onrecht, maar het bleef bij uitzonderingen.

Ten slotte wil ik nog wijzen op het relaas van Karl Derksen die een historische schets geeft van het bevrijdend geloof in Nederland na 1955 (p. 97-117). Allerlei groepen als de Sjaloombeweging, kritische gemeenten, basisgroepen, christenen voor het socialisme etc. passeren de revue. Een verband tussen het westers kapitalisme en de armoede in de wereld zou iedere christen bewust moeten maken van zijn/haar verantwoordelijkheid. Het bevrijdend geloof moet leiden tot veranderingen in de Nederlandse kerken. Een opbouw vanuit de basis in kerk en samenleving moet zorgen voor een emancipatie van vernederden en gediscrimineerden. Gezien de goede en inspirerende bijdragen van dit boek mag het zeker niet ongelezen blijven.

R.R. Donk

Rectificatie

In het oktober-nummer van Kleio verscheen een bespreking van *Dinosaurussen opgraven* door Cees van der Kooij. De schrijfter van het boek is Amerikaanse, en geen Amsterdamse zoals door de redactie abusievelijk gemeld werd.

Stichting Publikaties

SOF

Postbus 198/6500 AD Nijmegen

Paul Offermans

Drie werelden na 1945

232 blz., prijs f 15,-

Geschikt voor bovenbouw havo/vwo, geïllustreerd, met kaarten, en voorzien van vragen en opdrachten na elk hoofdstuk.

Een greep uit de inhoud: van Wereldoorlog naar Koude Oorlog, de strijd om Afrika, investeren in Latijns-Amerika, de broeders China en Rusland, bewapeningswedloop en onderontwikkeling.

Te bestellen bij de boekhandel of rechtstreeks bij de uitgeverij.

BOEKEN

MALMBERGS C.S.E.-KATERNEN GESCHIEDENIS

Met aparte edities voor mavo en havo/vwo.

Onderwerpen t.b.v. het examen
in 1983:

Nationaal-socialisme in Duitsland

mavo-editie

ISBN 90 208 6573 0 f 8,50

havo/vwo-editie

ISBN 90 208 6583 8 f 9,00

Nederland van 1939- 1946

mavo-editie

ISBN 90 208 6553 6 f 9,00

havo/vwo-editie

ISBN 90 208 6563 3 f 9,50

Auteurs: K. van Dijk, drs. H. Ulrich, prof. drs. H.L. Wesseling. Voor het katern Nederland werd medewerking verleend door dr. J.C.H. Blom, specialist in Nederlandse geschiedenis.

Gezien de jarenlange ervaring van auteursteam en uitgeverij op het gebied van C.S.E.-onderwerpen en de positieve reacties uit het onderwijsveld werd ook voor deze katernen weer gekozen voor de bekende opzet:

- Basistekst met vragen betreffende het thema;
- Tijdspiegel, waarbij opdrachten zijn geformuleerd aan de hand van teksten, bronnen en illustraties;
- Volledige begrippenlijst met alle in de CEGES-normen genoemde begrippen;
- Chronologie;
- Literatuurlijst voor de leerling.

Elk docentenexemplaar bevat een gratis bijlage met uitwerking van vragen en opdrachten.

Ook verkrijgbaar in de boekhandel.

Een uitgave van Malmberg b.v.
Postbus 233 -
5201 AE Den Bosch.
tel.: 073-215565

malmberg

UITGEVER BV DEN BOSCH

GESCHIEDENIS VAN GISTEREN

Auteursteam: drs. H. Ulrich, K. van Dijk, A.J. Plas en A.L. Verhoog.

De bekende geschiedenisuitgave voor de bovenbouw met afzonderlijke edities voor mavo en havo/vwo.

Geschiedenis van gisteren vormt een gedetailleerde geschied-schrijving van de periode van de eerste wereldoorlog tot heden, geheel overeenkomstig de exameneisen.

Ten behoeve van het volwassenenonderwijs is in 1982 verschenen:

- Geschiedenis van (eer)gisteren, een inleiding op de 20e eeuw, bestemd voor het eerste leerjaar van mavo, havo en vwo.
- Geschiedenis van gisteren, editie voor volwassenen, bestemd voor mavo, leerjaar 2 en 3.

Op aanvraag verstrekken we u graag nadere informatie.

Een uitgave van Malmberg, Postbus 233, 5201 AE Den Bosch, telefoon: 073-215565.

Ook verkrijgbaar via de boekhandel.

malmberg

UITGEVER BV DEN BOSCH

Examenboek 1984

Dit examenboek bevat:

- vragen op drie niveaus: mavo, havo, vwo
- jaartallenoverzicht
- begrippenoverzicht

Dit examenboek is:

rijk geïllustreerd met foto's, tekeningen en veel politieke cartoons

- bij afname van 10 t/m 29 exemplaren 5% getalskorting
- bij afname van 30 of meer exemplaren 10% getalskorting
- bij afname van tenminste 10 exemplaren gratis toezending van **proefexamen** mavo, havo, vwo

Bestellingen bij de boekhandel of rechtstreeks aan Fibula-van Dishoeck,
Postbus 17, 1400 AA Bussum

Fibula-van Dishoeck

Een werkinstrument voor ieder die zich verder wil verdiepen in de periode na 1880:

P.Luykx H.J.C.Termeer J.P.A.van Vugt

De ware geschiedschrijver Apparaat voor de nieuwste geschiedenis

Deze uitgave kan in verschillende fasen van de geschiedenisopleiding (of van die in de sociale wetenschappen) goede diensten bewijzen:

- ▶ als eerste kennismaking met de tijd na 1880 en het bronnenmateriaal;
- ▶ ter oriëntering op literatuur over kernthema's zoals koude oorlog, socialisme;
- ▶ als gids bij het zoeken naar literatuur;
- ▶ ter ondersteuning van de eerste onderzoekspraktijk en bij het maken van scripties.

Inhoud

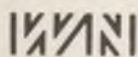
- ▶ *Inleiding op het apparaat*
- ▶ *Inleiding*
Aspecten van de nieuwste geschiedenis
De bronnen van de nieuwste geschiedenis
- ▶ *Wegwijzer*
Instellingen in Nederland
Instellingen in het buitenland
- ▶ *Heuristiek*
Publikaties en heuristiek
Heuristiek apparaat
- ▶ *Literatuur*
Literatuur over tien kernthema's

ISBN 90 01 55780 5 ing 283 pag f 52,50

De ware
geschiedschrijver
Apparaat
voor de nieuwste
geschiedenis

WOLTERS-NOORDHOFF

Verkrijgbaar bij de boekhandel en bij Wolters-Noordhoff bv,
postbus 58, 9700 MB Groningen

Wolters-Noordhoff

Bij de keuze van een historische schoolatlas

Het maken van een historische atlas vereist specifieke bekwaamheden en inzichten: het doel is heel anders dan bij een geografische atlas. En gaat het om een schoolatlas, dan gelden weer andere criteria dan bij professioneel of hobbyistisch gebruik! De gemiddelde AVO-leerling heeft nu eenmaal een relatief beperkte belangstelling.

Dit is een van de zaken die u voor ogen moet houden als u de keuze overweegt tussen „een” historische atlas en de beproefde *Hettema*.

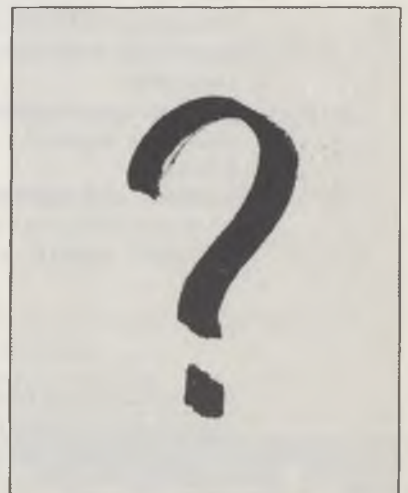
Opzettelijke soberheid

Idealiter maakt een kaart de geschiedenisles voor de leerling duidelijker. Dus niet: moeilijker! Laat nu de maker van zo'n kaart zich meeslepen door z'n eigen eruditie, dan komen er allicht te veel details, verfijningen, verfraaiingen... die de leerling van de hoofdzaken afleiden... of misschien zelfs afschrikken. Opzettelijke soberheid met namen, kleurtjes, nuances, symbooltjes... en een royaal kaartbeeld, dat is de stijl van de *Hettema*, al 21 drukken lang. Leerling-gerichtheid avant la lettre...

Product en prijs

De prijs spreekt ook een woordje mee bij uw overwegingen. De prijs, en wat u daarvoor krijgt. De *Hettema* kost f 42.75, maar biedt daarvoor 224 kaarten op 136 bladzijden. Dat is 31 cent per bladzij. Rekent u maar na.

Toch kunnen wij bij Educaboek ons heel goed voorstellen dat u – hoe dan ook – aarzelt om elke leerling het bezit van een historische atlas van rond de veertig gulden voor te schrijven. Welnu, dan is er altijd nog de *Kleine Historische Atlas* van Leih – in feite een „kleine *Hettema*”. Die kost maar f 20.75 en past in elke tas. Hij kan naast bijvoorbeeld een aantal klasse-exemplaren van de Grote *Hettema* gebruikt worden.

Educaboek

Postbus 48
4100 AA Culemborg
Telefoon: 03450-71 911

Uw leerlingen willen zich voorbereiden op het examen. Ze willen weten hoe een examenopgave eruit ziet, wat er voor antwoord wordt verwacht en welke stof ze onder de knie moeten hebben. Maar het laatste schooljaar moet niet worden beheerst door examentraining. Daarom bevatten onze EXAMENBUNDELS niet alleen opgaven, maar ook uitwerkingen. De uitwerkingen geven steeds het juiste antwoord met een toelichting. Dank zij de uitwerkingen kunt u de *klassikale behandeling* van examens beperkt houden en hebt u meer tijd om in te gaan op de leerstof. Iedere leerling kan in zijn eigen tempo oefenen op de momenten dat hij zich het best concentreert.

De uitwerkingen maken ook een doeltreffender *individuele begeleiding* mogelijk. Zwakkere leerlingen die u extra laat oefenen kunnen hun werk zelf nakijken. Dat stelt ze in staat nauwkeurig aan te geven op welke punten ze nadere uitleg nodig hebben. Bovendien scheppen de uitwerkingen de mogelijkheid tot *zelfstandige voorbereiding* op het examen in de periodes dat er geen lessen zijn: de vakanties en de laatste weken die voorafgaan aan het examen.

De EXAMENBUNDELS zijn speciaal samengesteld voor het komende examen.

- Over de onderwerpen
- nationaal-socialisme in Duitsland, 1918-1945 en
- Nederland voor, tijdens en na de tweede wereldoorlog, 1939-1946
- bevatten de bundels oefenvragen op examenniveau. Daarnaast bevatten ze de examenvragen uit het verleden die op deze onderwerpen aansluiten:
- Nederland in de crisisjaren (examens 1977);
- Nederland na 1945 (tot 1972) (examens 1979);
- Nederland, 1917-1939 (examens 1980) en
- fascisme in Italië en nationaal-socialisme in Duitsland, 1917-1939 (examens 1980).

Voor de voorbereiding op het schoolonderzoek staatsinrichting bevatten de bundels bovendien de opgaven uit 1981 over het onderwerp

- koning - kabinet - kamers.
- In de bundels is de stofomschrijving van de onderwerpen van 1983 opgenomen, plus een gedetailleerd overzicht van beide onderwerpen waarin de namen, termen en begrippen uit de stofomschrijving aan de orde komen.

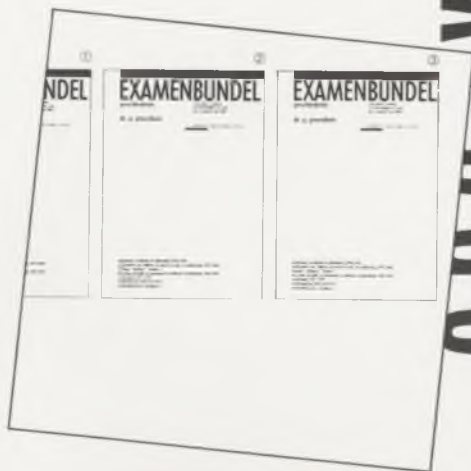
In de EXAMENBUNDELS VOOR HAVO en VWO zijn alle opgaven uitgewerkt; in de MAVO-EXAMENBUNDEL is per onderwerp de helft van het aantal opgaven uitgewerkt.

Onze uitgaven zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Wilt u nadere inlichtingen, aarzelt u dan niet ons te bellen.

uitgeverij

ONDERWIJSPERS

Hobbemakade 73
1071 XN Amsterdam
020-768026

① MAVO EXAMENBUNDEL GESCHIEDENIS
Th. Boerboom
f 10,-

② HAVO EXAMENBUNDEL GESCHIEDENIS
dr G. Groenhuus
f 12,50

③ VWO EXAMENBUNDEL GESCHIEDENIS
dr G. Groenhuus
f 12,50

opgaven en uitwerkingen

In 200 kaarten en 80 grafieken zijn de huidige inzichten op het gebied van didactiek, geschiedenis en cartografie zodanig verwerkt, dat gesproken mag worden van een optimale visuele presentatie van historische feiten en structuren.

Bosatlas van de wereldgeschiedenis

Bosatlas van de wereldgeschiedenis

Een produkt van de makers
van de Grote en de Kleine Bosatlas

Omvang: 64 pagina's. Formaat: 23 x 30 cm.
Uitvoering: gebonden in geplastificeerd omslag.
Prijs: f 38,50 ISBN 90 01 12127 6

Didactische verantwoording

Gratis ISBN 90 01 12129 2

Ook verkrijgbaar via de boekhandel.

- Geschikt voor alle leerjaren van alle vormen van voortgezet onderwijs
- Schitterende visualisatie van de geschiedenis vanaf de prehistorie tot heden
- Veel aandacht voor sociaal-economische, buiten-Europese en twintigste-eeuwse geschiedenis
- Onderlinge vergelijkbaarheid van kaartinformatie door consequente toepassing van uniforme schalen, symbolen en kleuren
- Maximale toegankelijkheid door een uitvoerige inhoudsopgave per periode, land en thema en door een algemene legenda en bladwijzer op het voorschutblad
- Aansluitend bij de gangbare stofkeuze en derhalve als zelfstandige informatiebron bruikbaar naast elke moderne geschiedenismethode
- Gratis didactische verantwoording
- Gratis werkbladen met opdrachten in voorbereiding: dit jaar zullen werkbladen verschijnen over de volgende onderwerpen: atlasgebruik, prehistorie, imperialisme, industriële revolutie, dekolonisatie, Koude Oorlog en Midden-Oosten
- Royaal formaat, solide uitvoering, relatief lage prijs

Wolters-Noordhoff Atlasproducties, Postbus 58,
9700 MB Groningen, tel. (050) 16 23 13.